

તેઓ ધડીમાં એ પરતંત્રતાના જૂતને એમનો પીછો છોડવા આજીજી કરતા, ધડીમાં શુરસે સર્થ તેના ઉપર માથું અધઃગતતા કે મુકા મારતા. ‘આજીજી’ તેમ જ ‘શુરસો’ એ જાને અશક્તિનાં સંતાન છે એ એમને નિર્માણ, વિકસિત તીવ્ર બુદ્ધિના અલાને સૂઝતું નહિ. પરિણામે આજીજી અને શુરસા દ્વારા તેઓ પોતાને વધારે ને વધારે અશક્ત બનાવતા ગયા.

અંધકારમાં ચંદ્રને જ પ્રકાશમાં અવાય છે. નિષ્ક્રિયતા જ સક્રિયતાની સીમાએ પહોંચાડે છે.

હિંદી પરતંત્રતા જ્યારે હિંદીઓને અસહ્ય થઈ પડી અને એને હકાવવાના ઇલાજ (આજીજી તેમ જ શુરસો) તદ્દન નિષ્ક્રિય નિવજ્યાં, ત્યારે એક વ્યક્તિએ એ ઇલાજનેથી હાથ ધોયા. એણે તપ આદ્યું. તપથી બુદ્ધિને નિર્માણ કર્યા બાદ એ બુદ્ધિ વડે મનન કર્યું. એવા મનનને પરિણામે એણે ‘જોયું’ કે રાજકીય પરતંત્રતા એ તો માત્ર વ્યક્તિઓનો અંધાધુંધીવાળો સ્થિતિનો ‘પડછાયો’ હતો. એને સમજતયું કે ‘પદાર્થ’ ખસે નહિ ત્યાંસુધી ‘પડછાયો’ હરગીઝ ખસી શકે નહિ. એણે શોધ્યું કે જડતા રૂપ ‘પદાર્થ’ ખસેડીને જ હિંદીઓમાં આત્મા-ચૈતન્ય-શક્તિ-ખુમારી જગત કરવાથી સામાજિક અંધાધુંધી તેમ જ રાજકીય પરતંત્રતા રૂપ પડછાયા આપોઆપ અદશ્ય થશે.

પરંતુ આત્માને જગાડવાને આત્મા જ જોઈએ. બુદ્ધિ કાંઈ આત્માને જગાડવાની યોગ્યતા ધરાવતી નથી. જગેલો આત્મા જ સૂતેલા આત્માને જગાડી શકે. બધો આધાર એક ‘જગેલા આત્મા’ પર જ હતો.

એક દીવામાંથી હજારો બત્તી પ્રકટાવી શકાય છે. એક આત્મા કરોડો આત્માને પ્રદીપ્ત કરી શકે. તે તપસ્વીએ પોતાની શુદ્ધબુદ્ધિને હજી આગળ ને આગળ દોડાવી, અને તે બુદ્ધિએ જોયું કે જે ‘એક’ને દૂંદવો છે તે કાંઈ બહાર દૂંદવી શકાશે નહિ; પોતાનામાં જ તેને દૂંદવો, પોતાનું જ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રકટાવવું, પોતાનામાં સુષુપ્તિ હાલતમાં રહેલી અસાધારણ શક્તિને પ્રકટ કરવી.

એ છૂપી શોધ બુદ્ધિને પ્રાપ્ત થતાં જ તે તપસ્વીએ સંપૂર્ણ મૌન સાથે આત્મવિકાસનું તપ આદ્યું. ધ્યેય નક્કી કરી, એના ઉપર દૃષ્ટિ સ્થિર કરી, ‘લાવના’માં જ પોતાના ‘લાન’ને ઓતપ્રોત કરી એણે યોગ સાધ્યો.

અને યોગને કથી ચીજ અસાધ્ય છે ?

તેણે પોતાનામાં દિવ્ય શક્તિ પ્રકટાવી, અને પછી એ વડે દિંદી આત્માઓને પ્રદીપ્ત કરવાનો મદાવસ આરંભ્યો.

એ યોગીને આજે આખી દુનિયા ‘મહાત્મા ગાંધી’ને નામે ઓળખે છે.

ધર્મજ્ઞાનિના સમયમાં પરમ પુરોહિત્વ કરવાની અવિચલ કીર્તિ ભારતભૂમિએ સંપાદન કરેલી છે. ભારતભૂમિના આ ધર્મજ્ઞાનિના સમયે ભારતે મહાત્માજીને ઉત્પન્ન કરીને પોતાની આત્મીય કીર્તિ કાયમ કરી છે.

એમનામાં નિર્મળ જીવિ હોવાને કીધે દોષ પણ ઘટનાનું આંતરસ્વરૂપ તેઓ સહેલાઈથી અને સ્વભાવતઃ જોઈ શકે છે. એમની ચિકિત્સાસ્વાભાવિક, તીવ્ર અને તત્ત્વરપર્યાય દોષ ઘટનાનું મૂળતત્ત્વ તેઓને દેખાઈ જાય છે, અને મૂળતત્ત્વ પર જ એમની શક્તિ કામ કરવા લાગી પડે છે.

એમણે વ્યક્તિ તેમ જ સમાજ બંને તરફ ધ્યાન આપ્યું છે. વ્યક્તિના આત્માને જમાડવા, તેની જીવિને નિર્મળ કરવા, તેનાં શરીરને નીરોગી અને વિકસિત બનાવવા એમણે ઇલાજો શોધ્યા છે અને બતાવ્યા છે; અને સમાજને સંઘટિત કરવા સંઘબળ પ્રકટાવવા, સંઘબળને આકું અવળું ન વિખેરી નાખતાં શુદ્ધ જીવિથી નહીં કરેલા એક ધીમે તરફ જ વહેવડાવવા એમણે યોગનાઓ યોજી છે.

એમણે વ્યક્તિમાં ચેતન્ય પ્રકટાવ્યું છે, અને વ્યક્તિને ખેલવાનું યુદ્ધક્ષેત્ર પણ તૈયાર કરી આપ્યું છે, તેમ જ યુદ્ધક્ષેત્ર પણ તે સાથે જ રચી આપ્યું છે, અર્થાત્ વ્યક્તિમત જીવન અને સામાજિક જીવનના કાનુન પણ ધડી આપ્યા છે.

એમણે મનુષ્યના સર્વ વ્યવહારના બોમિયા તરીકે, ધર્મગુરુ તરીકે, રાજદારી નેતા તરીકે, સમાજસુધારક અને સમાજઅવરધાપક તરીકે, શિક્ષણસુધારક અને શિક્ષણપ્રચારક તરીકે, વૈદ્ય અને તાલીમશાસ્ત્રી તરીકે, આધાર અને દુર્ગરના દિશામુચક તરીકે, સાહિત્યશાસ્ત્રી તરીકે, રાજા તરીકે તેમ જ પ્રજા તરીકે, શિક્ષક તરીકે તેમ જ વિદ્યાર્થી તરીકે, ઉત્તમમાં ઉત્તમ તેમ જ નમ્રમાં નમ્ર મનુષ્ય તરીકે, જીવન જીવી બતાવ્યું છે અને જીવનશાસ્ત્ર પણ રચી આપ્યું છે.

વળી સત્યાગ્રહનું અશ્વત રાત્ર ભારતપુત્રને આપી, તેઓમાં પોતાની ગુમાવેલી સ્વતંત્રતા પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની મહત્વાકાંક્ષા પણ જાગ્રત કરી આપી છે.

એવે સમયે અવળી હુદ્દિને સવળી કરી જૂલ્યાને ખરે માર્ગે દોરી જતા એ મહાન્ પુરુષે પોતે પ્રતિપાદન કરેલા-દાખલા દલીલ સાથેના- સર્વવ્યાપક સિદ્ધાંતો તેમની પોતાની જ વાણીમાં, પ્રસંગ તથા પુનરુક્તિને દોષ ન આવે એ ધ્યાનમાં રાખી, યોગ્યક્રમમાં વિષયવાર શાસ્ત્રીય ટંબે સમગ્રભાષ્ય ગોઠવી સર્વોપયોગી શ્રેષ્ઠ વાંચન સમાજને પૂરું પાડવાનો આ અગારો નમ્ર પ્રયાસ છે. 'ગાંધી-શિક્ષણ' નામ આપી આ સમગ્ર વાંચનનો તેર ભાગમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પશુબળ અને હુદ્દિબળ પર વિજય મેળવી શકે એવું એકનું એક બળ જે આત્મબળ છે તેને પ્રકટાવનાર 'સત્યાગ્રહ' હોઈ સૌથી પહેલો એ વિષય લેવામાં આવ્યો છે. સર્વ ધર્મોને માન્ય, સર્વ ધર્મોના મધ્યમિંદુ અર્થે આત્મા સમાન, તથા મહાત્માજીના જીવન અને ઉપદેશોના ખીજ સમાન 'સત્યાગ્રહ'ને ઊંડી ખીજ કયા વિષયને પહેલો મૂકી શકાય ?

ખીજ ભાગમાં 'ધર્મ' વિષય લેવામાં આવ્યો છે. સર્વ ધર્મો અને અવહારોનું અવલોકન પોતાની શુદ્ધશુદ્ધિથી કરવાને પરિણામે મહાત્માજીએ જે કાંઈ આ વિષયમાં કહ્યું છે તે સર્વ ધર્મવાળાઓને માન્ય થાય એવું અને વિદાસક્રમ સૂચે એવું છે.

મન-વચન-કર્માનું આરોગ્ય કેમ સચવાય એ જતાવનાર 'આરોગ્ય'ને સમગ્ર ઉપદેશ ત્રીજા ભાગમાં છે. 'દેવવણી' કેવી છે અને કેવી હોવી જોઈએ તેને લક્ષ્ય તેમજ દિશાદર્શક વિચારો ચોથા ભાગમાં, અને પાંચમા ભાગમાં 'સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય'નું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજાવવામાં આવ્યું છે.

દેવતાની ઉપવિ તથા ઉપયોગ વિવેચના જાનને છઠા ભાગમાં અને અષ્ટમિંદુ હુક્તિનો માર્ગ દેખાડનાર 'સ્વદેશી'ને સાતમા ભાગમાં રચાવ અપાયું છે. સમૂહીક એકતાની જાતેવાને પોતાનાર તથા પ્રગતી આપીએ મુખથી કરી ઉચ્ચ સુદે અને જન્ય આદર્શો શીખવનાર 'પ્રજાપતિ'નાર આ વિષય તેમજ લેખો આઠમા ભાગમાં સમાવ્યા છે. કૌટુંબિક લેખમાંથી

રાજકીય ક્ષેત્રમાં લઈ જઈ આપણું જીવન વિસ્તૃત કરાવનાર 'રાજ્યનીતિ' વિષયક લેખો નવમા ભાગમાં દાખલ કર્યા છે.

રાજકીય જાગૃતોમાં એટલો પ્રવેશ કરાવ્યા પછી-જોકે કલ્પની એટલી તૈયારી કર્યા પછી-સ્વમાનનું જાન કરાવી પોતાનામાંથી બહાર લઈ અન્યની બુરાઇનો અસંગ ઉપદેશનાર 'અસદકાર'નું ધાર્મિક અને રાજકીય કુદ લડવાની તાલીમ આપનારા એમના કથનોનો દરખા, અગિયારમાં અને બારમાં મળી ત્રણ ભાગમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. વિસ્તૃત જ્ઞાનથી અનુભવાપદ્ધતિ એમના અંગત પ્રસંગો પ્રકીર્ણ સૂત્રો તથા વિચારોનો તેરમા ભાગમાં સમાવેશ કરી તે ભાગને 'અંગત વિચાર' નામ આપ્યું છે.

મનુષ્યને અને સમાજને નીરોગી, સમૃદ્ધ અને સુખવસ્થિત કરવા માટે ઉપયોગી થઈ પડે એવું તેમનું તમામ શિક્ષણ આમાં સમાવેશ પામે છે એમ અમે માનીએ છીએ.

આ મંથાવસિનો લાભ લેવા નાના-મોટા દરેકને, ગ્રામ્ય તેમ જ શહેરી જીવન જીવનારને, સ્ત્રી તેમ જ પુરુષને, વિદ્યાર્થી તેમ જ શિક્ષકને, આપારીને, સેવકને, તેમ જ રાજદારી પુરુષોને, બકતો તેમ જ ધર્મશુરુએને આગ્રહપૂર્વક અરજ કરવામાં આવે છે. એમાં સર્વની મુક્તિની સામાન્ય ચાવી હૂપાયેલી જોવામાં આવશે.

જૂઠા જૂઠા ધર્મધર્મોની ધાર્મિક યાગાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને આ મંથાવસિના વિચારો વાંચી-વંચાવી-સમજાવી ઠસાવવાથી ધર્મની અમ્મી જમિકા તૈયાર થયેલી જણાશે, અને તે જમિકામાં કાંઈ પણ ધર્મના ખાસ તત્ત્વો ઉગાડવાનું સંદેશાધારી અને આગ્રહ રીતે બની શકશે.

તમામ ધર્મોના આચાર્યોએ, સાધુ-સંન્યાસી-ગાવા-ફકીર-મુદલા-મોલવી-પાદરીઓએ તેમ જ મંદિર-દેવળ-દેરાસર-મસ્જિદ-ઉપાશ્રય-અગિયારી-ધર્મયાગા તથા મુસાફરખાના ઉપર કાળુ ધરાવનારાઓએ આ તેરું પુસ્તકો પોતાને સ્વીકારવાનાર જનાર સર્વેને વાંચવા માટે ખુર્ચી રાખી તે મારફત દેહની તથા ધર્મની વર્તમાન સ્થિતિનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરી-કરાવી પોતાના ઉપદેશનો પ્રસાદ સમયાનુસાર બદલી-બદલાવી મળમાં ધર્મભાવના જાગ્રત કરવા માટે સતત પ્રયત્ન કરવાં વિનંતિ છે.

પણ તેને સાધન તરીકે કામે લાગાડી દરેક ધર્મમાં, શાળામાં અટકાવમાં, કુનિષાદારીના અવધાર વિગેરેમાં પેલી ગમેલાં સડા દરેકની દરેક વાંચક-વિચારક પોને પોતાના ધર્મનો ઉદ્ધાર સરસ રીતે સહેલાઈથી અને સંગીનપણે કરી શકશે.

ધાર્મિક પુસ્તકો અસલ દમથી અમુક પ્રસંગે વંચાય છે તેવી જ રીતે વાંચતાં ન આવડતું હોય તેવા માણસોની આગળ મહોદ્દે મહોદ્દે, દરેક ગામે અને દરેક ધર્મરચાને આ પુસ્તકો વંચાશે તથા તે ઉપર કવિવર્ગ રસમય કાવ્યો, ગરબીઓ, ભજનો તથા સંગીતો સુધરેલી તેમ જ ગ્રામ્ય ભાષામાં રચી આ શિક્ષણનો ફેલાવો કરશે તો હિંદુનું અનહદ શ્રેય થશે.

હિંદુસ્થાન જેવા જૂદા જૂદા ધણા ધર્મમતવાળા વિશાળ દેશમાં ધાર્મિક કેળવણી કાંઈ પણ એક ધર્મમાં આપી શકાય નહિ. આ અંચાવલિ દરેક શાળામાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ઉપયોગી થઈ પડશે.

આ અંચાવલિના બાલ-અભ્યાસીઓની પરીક્ષા લઈ વખતોવખત હરિકાષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ઉત્તરનાર શાળા અગર તેના વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજન તરીકે મદદ, હાતવૃત્તિ અગર ધનામ આપવાની જૂદે જૂદે ઠેકાણે વ્યવસ્થા થશે, અગર શુભ પ્રસંગોએ આ પુસ્તકો ધનામ તરીકે વહેંચાશે તો પૈસાનો ખેશક ધણો જ સદુપયોગ થયો ગણાશે. અમારી મારફત આ પુસ્તકોની નકલો વહેંચાવી પૈસાનો સદુપયોગ કરવાની કાંઈને ઇચ્છા હશે તો તેમને તેમની ઇચ્છા અમલમાં મૂકી આપવા બનતો પ્રયત્ન કરીશું.

અનેક સ્થળેથી એકત્રિત કરેલા ગાંધીજીના બધા ગ્રામ્ય વિચારોની ગોઠવણીમાં અમુક અમુક સ્થળે બે અથવા વધારે ફકરાઓની વિચારશ્રેણીમાં રસ અને એકતા જળવાય તે માટે અનુસંધાન તરીકે થોડા શબ્દો ન છૂટકે જ ઉમેર્યા છે, અને તે આવા [] કૌંસ વચ્ચે મૂકેલા છે.

પ્રખ્યાત નામોની ઓળખ ફૂટનોટમાં આપેલી છે. આ ઉપરાંત આપવાયોગ્ય જણાયેલી કેટલીક નિર્વિવાદિત હકીકત તે તે ભાગના પરિશિષ્ટ તરીકે આપેલી છે; અને દરેક ભાગના દરેક લેખના પેરેગ્રાફના આધારની નોંધ તે તે ભાગને છેડે આપવામાં આવી છે.

મહાત્માજીએ જાહેર કરેલો કાંઈ પણ વિચાર અથવા સિદ્ધાંત આ પુસ્તકોમાં રહી જતો નથી એમ અમે માનીએ છીએ; છતાં આ

પુસ્તકોમાં નહિ આવેલા એવા કોષ પશુ આધારભૂત વિચાર અગર સિદ્ધાંત તરફ અમારું ધ્યાન ખેંચવામાં આવશે, અગર ખીજ કોષ રીતે આ પુસ્તકો વધારે ઉપયોગી બનાવી શકાય તેવી ચૂંચનાઓ મળશે તે અમે તે માટે આભાર માની ખીજ આદર્શિ વખતે મહેતી ચૂંચનાઓનો ઉપયોગ કરીશું.

મહાત્માજી તેમ જ તેમના સિદ્ધિતિ બહેર મિત્રકત કોષ આ પુસ્તકોનો 'કોપીરાઈટ' અમે રાખ્યો નથી, એટલે કોષ પશુ માણસ કોષ પશુ ભાષામાં કોષ પશુ ટેકાણે અસર અગર ભાષાંતર કરી છાપી-છાપવી ચેચી શકે છે.

આ પુસ્તકોનાં ચૂંચનાનીમાંથી જૂદી જૂદી ભાષાઓમાં ઉત્તમ ભાષાંતર કરી શકે એવા ચારિત્ર્યવાન સસામદીઓને તે કામ તાકીદે ઉપાડી લેવા વિનંતિ છે.

મહાત્માજીના સિદ્ધિતિના ટેકા રૂપ અગર તે સિદ્ધિતિને આગળ વધારે તેવા પોતપોતાના ધર્મના ઉત્તમ દર્શિતિ અગર સિદ્ધિતિ પૂરા પાડી શકે તેવા સ્વાયંત્યાગીઓને તેવું કામ તાકીદે ઉપાડી લેવાની પશુ અમારી તેટલી જ નમ્ર અરજ છે.

ખરા ઉત્સાહથી અને સ્વાયંત્યાગથી આ દિશામાં કોષ પશુ કામ કરવાનું માથે લેનારને અમારાથી બની શકતી દરેક મદદ કરીશું.

જે જે પ્રકાશકોના પુસ્તકોમાંથી મહાત્માજીની વાણીનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે તે બધાનો તથા આ કાર્યમાં મદદ કરનાર, અમારા કાર્યાલયના સેવાશિલ્પિવાળા બાકીઓ સહિત સર્વેનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.

મહાત્માજીના જીવનની રૂપરેખા.

તા. ૨ ઓક્ટોબર ૧૮૧૯ ના રોજ પોરબંદરમાં જન્મ; પિતાનું નામ કરમચંદ ગાંધી, જે પ્રથમ પોરબંદર અને પછી રાજકોટના દિવાન હતા; કેળવણી: કાંચિયાડ કામરૂદ્ધ, લંડન યુનિવર્સિટી અને ઇનરટેમ્પલ; ૧૮૮૧ માં થીમતી કસ્તુરભાઈ સાથે લગ્ન; ૧૮૮૨ માં મુંબઈ કાઉન્સિલના એડવોકેટ; ૧૮૯૩ માં દક્ષિણ આફ્રિકાની મુલાકાત; ગોરાઓનો વિરોધ છતાં સુપ્રિમ કોર્ટના એડવોકેટ તરીકે દાખલ થયા; ૧૮૯૪ માં 'નાતાલ હિંદી મહાસભા'ની સ્થાપના કરી; ૧૮૯૫ માં આફ્રિકાના હિંદીઓના હક્કના રક્ષણ માટે હિંદમાં ચળવળ ચલાવી; દક્ષિણ આફ્રિકાના વિરોધીઓને હાથે રચાયેલા કારસ્થાન પ્રમાણે દક્ષિણ આફ્રિકા પાછા જતાં કિનારા પર ઉતરતાં જ તેમનું ખૂન થતું ત્યાંના પોલિસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટની પત્નીએ અટકાવ્યું; ૧૮૯૬ માં બોમ્બર લડાઈમાં ધવાયેલા યોદ્ધાઓની સારવાર કરનારી એક દુકાનીની સરદારી લીધી; ૧૯૦૧ માં તમિલન સુધારવા હિંદમાં પાછા ફર્યા; કલકત્તામાં ભરાયેલી ૧૭ મી મહાસભામાં ભાગ લીધો; દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના મુકદ્દમા ઉપર વિચાર ચલાવવા માટે નિમાયેલા મી. એમ્બરલેન આગળ તે રજુ કરવા નાતાલ પાછું જતું પશું; ટ્રાન્સવાલની સુપ્રિમ કોર્ટના એટર્ની તરીકે નામનોંધાવ્યું; 'ટ્રાન્સવાલ પ્રિટિશ ઇન્ડિયન એસોસિએશન'ની સ્થાપના કરી તેમ જ તેના મંત્રી તથા કાયદાના સલાહકાર થયા; 'ઇન્ડિયન ઓપિનિયન' નામનું પત્ર ૧૯૦૩ માં શરૂ કર્યું; ૧૯૦૪ માં દક્ષિણ આફ્રિકાના મજૂરો અને માલિકો વચ્ચે ચાલેલી તકરારના પરિણામે થયેલા અનુભવ ઉપરથી અને રિક્તનની તેમના ઉપર થયેલી અસરથી 'ઇન્ડિયન નિવાસની' સ્થાપના ૧૯૦૪ માં કરી; તે જ સાલમાં ગ્વેહાનીસ'ગર્માં મરફી અટકાવવાનું કામ કર્યું; ૧૯૦૬ માં ઝુલુ યુદ્ધના વખતે મુડર્ફ ઉચ્ચકનારાઓની સરદારી લીધી; 'એડિયાટિક કો' નામના કાયદા સામે

૧૫/૧૧ સર કરી; સત્યાગ્રહની લડન આરંભી; પકડાયા અને ૩૬ વ્હાળી;
 'ધી-રમટસ' નામક સમાધાન થયું; આ સમાધાનથી દિંદનાં લાભો
 આપાયા છે એમ માનેનાર એક દિંદી પકડે તેમના ઉપર પ્રાણુવાનક
 મલો કર્યો; જનરલ રમટસે સમાધાનની ઘરતો કબૂલાત કર્યા પછી તે ફરી
 વ્હાળી લડન ફરીથી ઉપાડી; પકડાયા અને જેલ મળી; ૧૯૦૮ માં 'દિંદ
 વરાળ' લખ્યું; ૧૯૦૯ માં ઈંગ્લાંડની મુલાકાત લીધી; ૧૯૧૧ માં તકરારનો
 હાથ આપ્યો; ૨૧. ગોખલેએ દક્ષિણ આફ્રિકાની મુલાકાત લીધી; તથા
 ઈંગ્લેન્ડનો ઠર નાબૂદ કરવાના અપાયેલા વચનનો ભંગ ૧૯૧૩ માં થવાથી
 રી સત્યાગ્રહ ચર કર્યો; ફોલ્ક યર્ષ; ૧૯૧૪ માં ઈંગ્લાંડની મુલાકાત
 લીધી; ૧૯૧૫ માં દિંદ પાછા ફર્યા; તે જ વર્ષના મે માસમાં 'સત્યાગ્રહ-
 આશ્રમ'ની સ્થાપના કરી; ૧૯૧૭ માં ચંપારણની કુખે ગયા; ૧૯૧૮ ના
 માસમાં બેઝા જાલાના સત્યાગ્રહનું મંડાણ તેમની આગેવાની નીચે થયું;
 અને જૂનમાં સફળ થયા; તે જ સાલમાં દિલ્હીની યુદ્ધપરિષદમાં ભાગ
 લીધો; અને 'બેઝામાં સરકાર ભરતીયું કામ ક્યું'; ૧૯૧૯ માં 'યંગ
 ઇન્ડિયા' અને 'નવજીવન'નું તંત્રીપદ સ્વીકાર્યું; 'રૉલેટ' કાયદા સામે
 ૧૯૧૯ ના એપ્રિલની છઠી તારીખે સત્યાગ્રહનો આરંભ કર્યો; તેથી
 આખા દેશમાં જાગૃતિ આવી ગઈ; દિલ્હી જતાં તેમને સરકારે અટકાવ્યા;
 સરકારે તેમને 'મિરજાપુર' કર્યા એમ સમજવાથી લોકોએ પંજાબ,
 અમદાવાદ વિગેરે સ્થળોએ ભારે રમખાણ મચાવ્યા; દિલ્હી જતાં
 રસ્તામાંથી તેમને મુંબઈ પાછા લાવવામાં આવ્યા; ૧૯૧૯ ના નવેમ્બરમાં
 દિલ્હી ખિલાફત પરિષદને ખિલાફતની ચળવળ ઉપાડી લેવાની સલાહ
 આપી; અમૃતસર મહાસભામાં 'રુધારા' ના અમલ માટે સહકારનો ઉપદેશ
 કર્યો; પરંતુ પંજાબ-ખિલાફતના બનાવોથી સહકારની સર્વ આશા વ્યર્થ
 જતાં ૧૯૨૦ માં કલકત્તા મહાસભાની ખાસ બેઠકમાં અસહકારનો
 દાવ પાસ કરાવ્યો; તે જ સાલના નવેમ્બરમાં મુંબઈમાં વિદ્યાપીઠની
 સ્થાપના કરી; નાગપુરની મહાસભાની બેઠકમાં મહાસભાનું ખોલ નક્કી કરાવ્યું;
 ૧૯૨૧ ના એપ્રિલમાં બેજાગનો કાર્યક્રમ નક્કી કર્યો; તે જ સાલની ત્રિયમી
 જૂન પહેલાં 'તિલક સ્વરાજ્ય ફંડ'માં કરોડ રૂપિયા એકઠા કરાવવામાં
 સ્થાપનજૂત બન્યા; મુંબઈમાં થયેલાં તોફાનની શાંતિ કરાવી; અમદાવાદ
 મહાસભાની બેઠક વખતે ટીકેટર નિમાયા; ૧૯૨૨ માં બારડોલી તાલુકામાં

સવિનય ભાંગની કહેલી તેમણી જોડીગીરાના અભ્યાગારોને લીધે પ્રકટી મળી રાજદ્રોહી તથા રોષો મારે આગ્રહ મળ્યા; ૪૫ વર્ષની સાદી જોડા મળી; શાંતિ અને સ્વદેશીનો સંદેશ આપી ગણેલી રાજા બોગવવા મરોડા જોડા રીધાવ્યા; તે જીર મોદનદાસ દરમચંદ ગાંધીની વાણીનું દે ભાંગકા । દશે તું અમૃતપાન કર.

ઉપયોગમાં લીધેલાં પુસ્તકો.

‘નવજીવન.’ પ્રકાશક: નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

‘હિન્દ સ્વરાજ્ય’ પ્રકાશક: રાષ્ટ્રીય સાહિત્યમંડળ અમદાવાદ.
પ્રથમ આવૃત્તિ. સં. ૧૯૭૭.

‘યંગ ઇન્ડિયા.’ એસ. ગણેશન, ટ્રીપ્લીકેન, મદ્રાસ. ઇ. સ. ૧૯૨૩.

‘મહાત્મા ગાંધીની વિચાર સૃષ્ટિ.’ ભાષાંતરકર્તા તથા પ્રકાશક: મથુરાદાસ ત્રિકમજી, બળરગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ. સં. ૧૯૭૫.

‘સ્પીચીઝ એન્ડ રાઇટીંગ્ઝ ઓફ મહાત્મા ગાંધી.’ પ્રકાશક: જી. એ. નટેસન, મદ્રાસ. તૃતીય આવૃત્તિ. ઇ. સ. ૧૯૨૨.

‘આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન.’ પ્રકાશક: સસ્તું સાહિત્ય વધક કાર્યાલય, મુંબઈ. તૃતીય આવૃત્તિ. સં. ૧૯૭૭.

‘મારો જોલનો અતુલવ.’ } પ્રકાશક: ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, સુરત.
‘સર્વોદય.’

‘ઇન્ડિયન હોમરલ.’ પ્રકાશક: ગણેશની કું. મદ્રાસ. પંચમ આવૃત્તિ.
ઈ. સ. ૧૯૨૨.

‘પત્રો.’ પ્રકાશક: સેવક કાર્યાલય, અમદાવાદ. પ્રથમ આવૃત્તિ.
સં. ૧૯૭૮.

અનુક્રમણિકા.

ક્રમાંક.	લેખ.	પૃષ્ઠ.
૧.	આપદર્શનાં ભક્તચરિત્રં સ્થાન	૧
૨.	રાજકીય પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ	૭
૩.	દિંદની પરતગતતાનાં કારણો	૯
૪.	ખોટી ગમણી	૧૩
૫.	આપણી રિયતિ	૧૬
૬.	અવળા ન્યાય	૨૦
૭.	દિન્દુ-મુસલમાન એકમત	૨૪
૮.	દિન્દુ-મુસલમાન એકતા (૧)	૨૭
૯.	દિન્દુ-મુસલમાન એકતા (૨)	૩૩
૧૦.	દિન્દુ-મુસલમાન એકતા (૩)	૪૨
૧૧.	ખાનદાનીનું બંધન	૪૫
૧૨.	નાની કોમોનું રક્ષણ	૫૧
૧૩.	આખરનો ઉપાય	૫૯
૧૪.	સામાન્ય ધર્મ	૬૧
૧૫.	લોકસત્તા અને મુંકસત્તા	૬૩
૧૬.	તોફાની તરફે ઉપર અંકુશ	૭૨
૧૭.	રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં સાધુઓની મદદ	૭૫
૧૮.	સ્વરાજ્યનો અર્થ	૭૯
૧૯.	સ્વરાજ્યની શરતો	૮૪

૨૦.	મરણુભય	૧૧૭
૨૧.	મરણો માર્ગ	૧૨૨
૨૨.	મૃત્યુર પ્રતીતી જ્યાગદારી	૧૨૬
૨૩.	સત્યાગ્રહ અને આત્મગણ	૧૩૦
૨૪.	સ્વરાજ્યનું કાર્ય	૧૩૬
૨૫.	દેશી રાજ્યો	૧૪૧
૨૬.	સ્વરાજ્યના દિવસો	૧૪૪
૨૭.	સાથીઓને સૂચના	૧૫૧
૨૮.	રાષ્ટ્રીય ધ્વજ	૧૬૨
૨૯.	મહાસભાનું સ્થાન	૧૬૬
૩૦.	મહાસભાનું ધ્યેય	૧૭૧
૩૧.	સભાસદ અને પ્રતિનિધિનો ધર્મ	૧૭૮
૩૨.	મહાસભાનો કર	૧૮૨
૩૩.	તિલક સ્વરાજ્ય ફંડ	૧૮૫
૩૪.	મહાસભા અને વકીલો	૧૮૭
૩૫.	પાર્લામેન્ટની સ્થિતિ	૧૯૦
૩૬.	રાજવંશીઓનું સન્માન	૧૯૪
૩૭.	પરદેશોમાં પ્રચાર	૧૯૭
૩૮.	પરદેશો સાથે સંબંધ (૧)	૨૦૨
૩૯.	પરદેશો સાથે સંબંધ (૨)	૨૦૬
૪૦.	સરહદ પરના લાઇઓ	૨૧૫
૪૧.	લશ્કરી સિપાઇની ફરજ	૨૧૯
૪૨.	અરજીની કિંમત	૨૨૪
૪૩.	ચેતવણી	૨૨૬
૪૪.	શંકા સમાધાન... ..	૨૩૭
	પરિશિષ્ટ અ મહાસભાનું નવું બંધારણ	૨૪૫
	પરિશિષ્ટ વ મહાસભાની બેઠકો	૨૫૮
	આધારની નોંધ	૨૬૧

ગાંધી=શિક્ષણ

રાજ્યનીતિ.

૧. આપદ્ધર્મમાં બ્રહ્મચર્યનું સ્થાન.

૧. 'બ્રહ્મચર્ય' એ સંસ્કૃત શબ્દ આપણને શાસ્ત્રોમાંથી મળેલો છે, અને તેનો મહિમા આપણે બ્રહ્મચર્યનો જે સામાન્ય અર્થ કરીએ છીએ, તેથી અનેક ગણે વધારે ગવાયેલો છે. બ્રહ્મચર્ય એટલે સર્વ ઇન્દ્રિયો ઉપર સંપૂર્ણ કાબુ. જે પૂર્ણ બ્રહ્મચારી છે, તેને માટે આ સંસારમાં કશું જ અસાધ્ય નથી. પણ આ આદર્શ સ્થિતિ હોય તેટલે સુધી પહોંચેલા માણસો જ્યારે જ જોવામાં આવે છે. એને બ્રહ્મચારીની સરળ રેવાની ઉપમા આપી શકાય, જે માત્ર કસ્ટોમાં જ રહે છે; અત્યક્ષ કદિ નથી દોરી શકાતી. આમ જનાં એ એક મહત્વની વ્યાખ્યા છે, જે બ્રહ્મચારીમાં ભારે ભાગ ભજવે છે. તે જ પ્રમાણે સંપૂર્ણ બ્રહ્મચારી બને કસ્ટોમાં જ રહી શકતો હોય, જનાં એને આપણે જે રાતદિવસ આપણી આંખ સામે ન રાખીએ, તો આપણી સ્થિતિ સુકાન વગરના વહાણના જેવી થઈ પડે. એ દારૂનિક સ્થિતિને જેમ વધુ વધુ પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરીશું, તેમ તેમ આપણે સંપૂર્ણ થઈશું.

૨. પણ આ વિશાળ અર્થને ઊંડી અત્યારે તો 'વીયરશા'ના અર્થમાં જ બ્રહ્મચર્યની વાત કરવા ઇચ્છું છું. હું માનું છું કે મન, વાણી અને

કર્મથી સંપૂર્ણ સંયમ પાળ્યા વિના આધ્યાત્મિક પૂર્ણતા પ્રાપ્ત ન જ થઈ શકે, અને જે પ્રજામાં આવી સ્ત્રીપુરુષો નથી એની અધોગતિ ચોક્કસ છે.

૩. હું આપણા રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનની આ ધડીની સ્થિતિએ એક અલ્પ-કાળના અનુદાન તરીકે જ બ્રહ્મચર્યની સર્વોપરી અગત્ય પ્રજ્ઞાને ઠસાવવા મથી રહ્યો છું. દેશમાં આજે રોગ, દુષ્કાળ, દારિદ્ર્ય અને પ્રત્યક્ષ ભૂખમરો લાખો લોકોને ભરખી રહ્યો છે. ગુલામીના ચક્રમાં આપણે એવા તો સદ્ગતિ રીતે દબાઈ રહ્યા છીએ કે આપણામાંના ઘણાને તો એની ઓળખ સરખી નથી રહી; ઉલટા આપણી અત્યારની આર્થિક, માનસિક અને નૈનિક અવનતિની સ્થિતિને તેઓ ઉન્નતિની સીડી માની રહ્યા છે! હિન્દુસ્થાનને માથે લદાયેલાં રાક્ષસી લશ્કરી ખર્ચો, લેન્ડેશાયરના અને બીજા બ્રિટિશ વેપારીઓના લાલની જ દૃષ્ટિ રાખીને ઇરાદાપૂર્વક ગાંધીવામાં આવેલું આ દેશનું આર્થિક ધોરણ અને જૂઠાં જૂઠાં સરકારી ખાતાંઓ ચલાવવાની ઉગાઉ પદ્ધતિ—આ બધાથી હિન્દુસ્થાન એટલું નિચોવાય છે કે રોગાદિ સામે આજ બીડવા તેનામાં જોઈતી તાકાત નથી રહી. ગોખલેજીના કમ્પોમાં લાલની રાજ્યપદ્ધતિએ પ્રજાની પ્રગતિને એટલે દરજ્જે સોરી નાખી છે કે આપણામાંના ઉંચામાં ઉંચાને પણ નીચા નમવું પડ્યું છે.

૪. અમૃતસરમાં તો હિન્દને પેટે ચલાવવામાં આવ્યું. ઇરાદાપૂર્વક કરવામાં આવેલું પંચગવનું પ્રજા-અપમાન અને હિન્દી મુસલમાનોને આપવામાં આવેલાં વચનોનો બેશરમી અને ઉદ્ધતાઈલયો લંગ, પ્રજાનાં નૈનિક દારિદ્ર્યનાં તાગાં ઉદાદરણ છે. એ આપણા અંતરાત્મા પર જ કાપ મૂકે છે. આ બે જૂલમોને મુજે મોંએ આપણે સાંખી લીધા કે પ્રજાને દબાવીને અને જાપડી કરી મુકવાની ક્રિયા સંપૂર્ણ થઈ એમ સમજવું.

૫. જેઓ આ બધું સમજે છે, તેમને આવી અધોગતિના વાતાવરણની વચ્ચે આજે સંતાનની ઉત્પત્તિ કરવી એ શું લાજમ છે? ત્યાંનું બાળકો જામર અને દીનદીન છીએ, રોગ અને દુષ્કાળથી ઘેરાયેલા

છીએ, ત્યાંસુધી સંતાન ઉત્પત્તિ કરીને આપણે દેશમાં કેવળ ગ્રામ્યો અને અરણ્યમાં ભ્રમણકર્તાઓની જ સંખ્યા વધારીશું. ત્યાંસુધી હિન્દુ રવનંત્ર ન ચાલે, બ્રૂખમરાથી ઉગરી ન જાય અને દુષ્ટાણ દોષેરા, ર્હિન્દુઓએ—એવી રોગો ઇત્યાદિથી બચવાનાં જ્ઞાન તથા સાધન ન સંધરી લે, ત્યાંસુધી સંતાન પેદા કરવાનો આપણને અધિકાર નથી. જ-મસંખ્યાની યાદીઓ મારા વાંચવામાં આવે છે, ત્યારે મને જે દિશગીરી ચાલે છે, તે હું વાંચકવર્ગ આગળ છૂપાવી શકતો નથી. મરજ્યાત સંયમ અખત્યાર કરીને પ્રજોત્પત્તિ મુક્તતરી રાખવાની પ્રજાને સલાહ આપવા આખન મેં વર્ષોનાં વર્ષો સુધી ચિંતન કર્યું છે, અને હું એવા નિર્ણય પર આવ્યો છું કે એવી સલાહ આજે પ્રજાને આપવામાં લેશમાત્ર નુકસાન નથી; ઉલટું એ જ અત્યારે ધર્મ છે. હિન્દુસ્થાન અત્યારે જેની દાસની પ્રજાનું પણ ઘટ્ટું પાલનપોષણ કરવા પૂરતાં સાધન વગરનું થઈ પડ્યું છે, અને એનું કારણ એ નથી કે એની પ્રજા વધી પડી છે, પણ એ છે કે હિન્દુસ્થાન આજે વિદેશીઓની સુસરી તળે છે, અને એ વિદેશીઓના અંતરમાં એને દિવસે દિવસે વધુ અને વધુ ફોલી ખાવાની દાનત વિના બીજું કશું નથી.

૧. આ પ્રજોત્પત્તિ રોકવી કેમ કરીને? યુરોપની દૃષ્ટિ અનીતિના કે કૃત્રિમ ઉપાયો દ્વારા નહિ, પણ આપણા જીવનને ફળવરીને અને સંયમ પાળીને. માખાપોએ છોકરાંઓને બ્રહ્મચર્યપાલનના પાઠ આપવા ઘટે. હિન્દુ શાસ્ત્રાનુસાર છોકરાને વહેલામાં વહેલો ૨૫ મે વર્ગ પરણાવી શકાય. જે હિન્દુસ્થાનની માતાઓને સહી જાય કે છોકરાંઓને છોકરાછોકરાંઓની જિમ્મરમાં પરણાવવાં એ મહાપાપ છે, તો આપણાં અર્ધાં લગ્નો આપોઆપ જ અંધ ધર્મ જાય તેમ છે. વળી આપણે ત્યાંની છોકરીઓ હિન્દુસ્થાન ઉભય દેશ દેવાથી વહેલી વયમાં આવે છે એ વહેમમાંથી પણ આપણે એકદમ ઉગરી જવું જોઈએ. આથી વધારે ખોટો બીજો કાઈ વહેમ મેં જોયો નથી. હું દિગ્મતથી દટું છું કે હવાપાણીને યુવાવસ્થાની જોડે કરી મેવાદેવા નથી. અદાજે જીવવાની આવી જાય છે ને આપણાં કુટુંબોમાં આજે જે માનસિક અને નૈનિક વાતાવરણ પ્રવર્તે છે તેને કારણે છે. મોનાઓ

અને પરનાં વડિયાં નિર્દોષ છોકરાંઓનાં મન ઉપર અગમણીની જ અમુક વર્તની ઉભરે પહોંચતાં જ પરણ્યા અગર સાસરે જતું પડવાની વાત કસાવવાને પોતાનો ધર્મ સમજે છે. અગમણીની જ-ક્યાંક ક્યાંક તો પારણામાંથી જ-એમનાં સમાજ નેરિદાળ કરી દેવામાં આવે છે! એમને જે રીતે તૈયાર કરેલો ખોરાક ખવડાવવા પીવડાવવામાં આવે છે, જે રીતે એમને પહેરાવવા એરાડાવામાં આવે છે, એ બધું એમનામાં વિકારોને વહેલા જાગત કરવામાં મદદ કરનારું હોય છે.

૭. આપણી પોતાની દલાવા લેવાની બળતરા તૂમ કરવા અગર આપણાં મિત્રાભિમાનને સતોવવાની ખાતર આપણે છોકરાંઓને પૂતળાં પૂતળીઓની જેમ શણગારીએ છીએ. મેં સંખ્યાબંધ છોકરાંઓને ઉછેર્યો છે અને જોયું છે કે છોકરાં તો તેમને ગમે તે જાતનાં કપડાંલતાં આપો, તોપણ વગર હરકતે લઇ શકે છે અને પહેરીને રાજી થાય છે. આપણે એમને ખોરાકમાં અનેક જાતના મસાલા અને વસાણાંવાળી ગરમ ચીજો ખવડાવીએ છીએ; અને તે પચાવવાની એમની શક્તિ તરફ આંધળાં રહીએ છીએ. આનું સ્વાભાવિક પરિણામ એક જ આવી શકે: અકાળ યૌવન અકાળ સંતતિ, અને અકાળ મૃત્યુ. માખાપના વર્તનનો વસ્તુપાક શીખવામાં છોકરાં વાર લગાડતાં નથી. તેમનો સ્વચ્છંદ છોકરાંઓને પૂરેપૂરાં નિરંકુશ બનવાને દાખલાની ગરજ સારે છે. અકાળે થતા દરેક સંતાનજન્મની વેળાએ કુટુંબમાં વધામણીઓ ખવાય છે, સાકરો વહેંચાય છે અને ખુશાલી ફેલાય છે! આવા વાતાવરણ વચ્ચે આપણાંમાંનો આજનો સ્વચ્છંદ પણ ઓછો જ છે એમ કાંઈ કહે તો ખોટું નથી.

૮. આપણને દેશના હિતની જોડે કશી નિરબત હોય, હિન્દુસ્થાન મેળખૂત બાંધનાં સુંદર અને કદાવર સ્ત્રીપુરુષોની પ્રજા અને એવી ઇચ્છા હોય, તો આપણે આજ સંપૂર્ણ સંયમ અખત્યાર કરી હાલ તરતને માટે પ્રજોત્પત્તિ કરવી તદ્દન બંધ કરી દેવી જ જોઈએ એ વિષે મને લેશ પણ શંકા નથી. આ સલાહ હું નવાં પરણેલાં જોડાંઓને પણ આપું છું. એકાદ કામમાં ન જ પડવું એ તેમાં પડીને અટકવા કરતાં વધુ સહેલું છે. મજામાંસમા આજસુધીની જીંદગી ગાળનારને સાચું એ વસ્તુઓનો

રથાગ નેટસો કહ્યું છે, તેટલો જોએ એનું સેવન કર્યું જ નથી એવાને માટે નથી. પડીને ઉભા થવું એના કરનાં ઉશ્કાર રહેવું એ અનંતગત્ વધુ સહેલું છે. જેની વાસનાઓ તૂટ ચર્ચ ચૂકી છે એને જ સંવમનો ઉપદેશ કરવો ધટે એ દલીલ બૂલબૂલ છે. તેની જ રીતે જે શરીર જ દુર્બળ અને નવાઈ ગયેલો છે, તેને પણ સંવમનો ઉપદેશ કરવામાં કરી અર્થ નથી. મારો તો આશય જ એ છે કે આપણે જીવાન હોઈએ કે જલ, તૂટ હોઈએ કે અનૂમ, મને તે ભૂમિકા ઉપર દોષએ, તોપણ આપણી શુદ્ધાભીના વારસ પેદા કરના આજે આપણે એકદમ અટકી જવું જોઈએ.

૯. માબાપોને અદિં જ દલીલ લઈ કે મિલકત ભોગવેલો, વારસો અને વંશ એ બધી પ્રમજાઓની જાગમાં પ્રવુની ખાતર અત્યારે ફસાના ના. પાપ કરતાં, સ્વચ્છંદમાં પડ્યાં પહેલાં મૂર્ત જોવાં, જોય જોયગવવા, દીક્ષ કરવી, અને અતે ઉમરી જવું; પણ સંવમનો નિમય કરવામાં, તેનું પાલન શરૂ કરી દેવામાં કાઈની ધડી રાહ જોવી નહિ. આ સત્તિદાન છે.

૧૦. પ્રભ જો વખતે એક જગતરક્ત સરકાર જોડે જીવનેજ સહતમાં ઉતરી છે, તે વેળાએ તેની સામે મૂકવા આપણે આપણું સારીરિક, જ્ઞાનિક, નૈનિક, આધ્યાત્મિક બધું જ જગ એકત્રિત કર્યું છુટકા છે.

૧૧. હાસિદિની ખાતર જેને આપણે અત્યારે સ્થાયી વધુ કિંમતી મળી, તે સાધ્ય વસ્તુ મેળવવાની ખાતર બીજી બધી વસ્તુઓને દોષી રીધા સિવાય આપવાનું નથી આપણા ખાતર જીવનને આમ શુદ્ધ કરી નિષ્પાપ અને પવિત્ર બનાવ્યા વિના મુલામમીરી કાઈ કાને આપણું કપાળમાંથી બૂઝાવાની નથી આપણી સરકારને આપણે પાપી મદ્દીએ છીએ તેટલા ઉપરથી ખાતર સદ્મુજ્જની અરોગરીમાં અમેજોને આપણા પ્રતિરૂપથી માનવાનું જો આપણે હોડી દહશુ, એમને નિરરકારીયું, જે આરેમાં બારે બૂલ કરીયું. સ્વચ્છંદસિદ્ધ સદ્મુજ્જોને કદાચે ધર્મિક આગળે કર્યું પમર તેઓ બીજા નહિ તો સારીરિક ગુણે મોટા પ્રમજામાં પાતે છે જ. આ દેશના રાજકાળમાં શુદ્ધપેલા અમેજોમાં પ્રમજામાં પાતે છે જ. આ દેશના રાજકાળમાં શુદ્ધપેલા અમેજોમાં પ્રમજામાં પાતે છે જ. આ દેશના રાજકાળમાં શુદ્ધપેલા અમેજોમાં પ્રમજામાં પાતે છે જ.

બેગણો છે, તેમની કુશી જ અસર આપણા રાજદ્વારી જીવન પર નથી. આ સિવાયની બહારચાલણીઓ તો આપણામાં છે જ નહિ એમ કહીએ તો ચાલે, ન્યારે યુરોપમાં હબરો સ્ત્રીઓ આ સદ્ગુણ એક સામાન્ય વસ્તુ તરીકે પાળતી મળી આવશે.

૨. રાજકીય પ્રવૃત્તિનો માર્ગ.

૧. હંમેશાં બીજાં જોવામાં આવતું નથી. બીજાં પોતાનું કામ મારીની નીચે કરે છે, અને પોતે નાનકડાં થાય છે. ત્યારે આડંબીન ઉપર જોવામાં આવે છે.

૨. આપણે ધારતા આવ્યા છીએ કે અરજી કરવી અને અરજી કરતાં દાદ ન મળે તો સદન કરવું, જોકે અરજી તો કરી જ કરવી બંગાળના ભાગલા પછી લોકોએ જોયું કે અરજીની પાછળ બળ જોઈએ. લોકોમાં સદનસંક્રિત જોઈએ, આ નવો જુસ્સો તે બંગલગતું મુખ્ય પરિણામ મળ્યામ. તે જુસ્સો ત્યાર પછીનાં છાપાનાં લખાણોમાં જોવામાં આવ્યો. લખાણો કડક થવા લાગ્યાં. જે વાત લોકો બીકમાં કે છાંની કરતા તે જાહેરમાં થવા-લખાવા-સાગી. સ્વદેશી દિલચાસ ચાલી. અંગ્રેજને જોઈને નાના મોટા નાસના તે બીના બંધ થયા. મારામારીથી પણ ન ડર્યાં. જેણે જવામાં હરકત ન ગણી.

૩. [આ પ્રમાણે બંગાળના ભાગલાનું કારણ સરકારની રાજ્યનીતિ અને આપણા અસતોષનું કારણ બંગાળના ભાગલા હોવાને ક્ષેપે સરકારની રાજ્યનીતિ પ્રત્યે આપણને અસતોષ થયા.]

૪. મી. કુમ હંમેશાં કહેતા કે દિનંદમાં અસતોષ ફેલાવવાની જરૂર છે. તે અસતોષ બહુ ઉપયોગી વસ્તુ છે. જ્યાંસુધી માણસ પોતાની આજુ રિયનિમાં રાજી રહે, ત્યાંસુધી તેને તેમાંથી નિકળવાનું સમજાવવું એ મુશ્કેલીની વાત છે. તેથી દરેક સુધારાની પૂર્વે અસતોષ ફેલાવો જ જોઈએ. આજુ ચીજનો અણગમો પેદા થાય, ત્યારે જ તેને નાખી દેવાનું મન થાય.

૫. [અસતોષમાંથી અસાંતિ પેદા થાય છે, અને] અસાંતિ સિવાય સાંતિ નથી, પણ તે અસાંતિ આપણી પોતાની. આપણાં

મન જ્યારે વલોવાઈ જશે, આપણે જ્યારે દુઃખના અગ્નિમાં ખૂળ તપીશું, ત્યારે જ ખરી શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શકવાના છીએ.

૬. સરકારે પોતાનો કાબુ હંમેશાં લોકોનું ધ્યાન સૂકાવીને ટકાવ્યો છે. દદ્ એક હોય અને બતાવે બીજું. બંગાળીઓને ભાગલાનું દદ્ હતું. તે દદ્ને માટે તેઓનાથી ગોળા ફેંકાયા, તો તે ગોળાને ફેંકવાને દદ્ કહી પહેલું દદ્ ભૂલાવી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો, અને ગોળાને બહાને નિર્દોષને રંજાડવા અને લોકોને નપુંસક બનાવવાની યોજના રચી. તેવું જ દદ્ રૉલટ એક્ટનું. તે દદ્ની ધૂનમાં પંજાબને સન્નિપાત થયો. એ સન્નિપાતને મટાડવા સાફ હત્યાકાંડ રચ્યો અને મૂળ દદ્ને છૂપાવવા પ્રયાસ કર્યો.

૩. હિંદની પરંતંત્રતાનાં કારણો.

૧. એક ભાઈ પૂછે છે કે “હિન્દુ રાજ્યો નાશ પામ્યાં એનું કારણ શું એ નથી કે લોકોમાં આધ્યાત્મિક ભાવના ઘણી વધી પડી?” હું એમ નથી ધારતો. ખરી વાત તો એ છે કે દરેક વખતે આધ્યાત્મિકતા અથવા નૈનિક જોસની ખામીને કારણે હિન્દુઓ દુર્ધર્મી છે. રાજપૂતો નૃસિંહી બાબન ઉપર મણિમણિ લટકી મર્યા, નેથી દેશ ખોઈ ખેડા. સોડામાં વ્યક્તિગત વીરતાની મજા ન હતી, પરંતુ સાચી આધ્યાત્મિકતાની તો તે વખતે ઉણપ જ હતી. રાવણ દારી મર્યો, અને રામ તેના વાનર સૈન્ય વડે હત્યા, તેમાં રામની આધ્યાત્મિકતા સિવાય બીજું કારણ કયું છે? પાંડવો શું તેમના અધ્યાત્મિક આધ્યાત્મિક બળના પ્રતાપે હત્યા નથી? ઘણી વાર આપણે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન અને આધ્યાત્મિક અનુભવ વચ્ચે યોગ્યતા કરી નાખીએ છીએ. સાચો જાણનાં અને તરવજાનની ચર્ચા કરી એટલે આધ્યાત્મિકતા આવી જતી નથી. એ તો હૃદયના સંસ્કારની, અમાપ બળની વાત છે. આધ્યાત્મિકતાનો મૂળ પાયો નિર્ભયતા છે. દરેકોમાં નીનિયમ સંજલે જ નહિ.

૨. હિન્દુસ્થાન અંગ્રેજો કીધું નથી. પણ આપણે તેને કીધું છે. હિન્દુ-ધ્યાનમાં તેઓ પોતાના બળે નથી દઈ શક્યા, પણ આપણે તેઓને રાખ્યા છે, તે કેમ એ જોઈએ. નમને યાદ આપું છું કે આપણા દેશમાં તેઓ અસહ્ય વેપાર અર્થે આવ્યા. તેઓ ગુજલ્ય કરવાનો દરારો પણ નહોતા રાખતા. કંપનીના માલુમોને મદદ ફોણે કરી? તેઓનું રૂપ જોઈને કોણ મોહાઈ જતું? તેઓનો માવ કોણ વેચી આપતું?

૩. ધર્મદાસ પૂરાવો આપે છે કે આપણે જ બધું કરતા પેસા જાદો મેળવવાના રેતુથી આપણે તેઓને વધારી મેળા. આપણે જ તેઓને મદદ

કરના. મને ભાંગ પીવાની આદત હોય અને ભાંગ વેગનારો મને ભાંગ વેચે, તેમાં મારે વેગનારનો વાંક કદાચો કે મારો પોતાનો ? વેગનારનો વાંક કદાચારથી મારું જીવન કંઈ જવાનું છે ? તે વેગનારને દાંડી કહાડીયું. તો શું ખીન્ને મને ભાંગ નહિ વેચે ? હિન્દુસ્થાનના ખરા એવંકે ખરાખરા શોધ કરી મૂળ તપાસવું પડશે. મને બહુ ખાનાથી અપંગો થયો હતો, તો હું પાણીનો દોષ કહાડી અપંગો ફર નહિ કરી શકું. તપ્તીય તો એ કે જે દર્દનું મૂળ શોધે. તમે હિંદી રાગીના તપ્તીય થવા માગો છો ? તો તમારે દર્દનું મૂળ શોધે જ જરૂર છે.

૪. આપણે જોયું કે અંગ્રેજ વેપારીને આપણે ઉત્તેજન આપ્યું, સારું તેઓ પગપેસારો કરી શક્યા. તેમ જ જ્યારે આપણા રાજ્યોમાં હાંદીમાં હિંદુ લાગ્યા, સારું તેઓએ કંપની બહાદુરની મદદ માગી. કંપની બહાદુર વેપારમાં અને લડાઈના કામમાં કુશળ હતી. તેમાં તેને નીતિ-અનીતિની નડતર ન હતી. વેપાર વધારવો અને પૈસા કમાવો એ તેનો ધંધો હતો. તેમાં જ્યારે આપણે મદદ આપી, સારું તેણે મદદ લીધી અને પોતાની કાઠીઓ વધારી.

૫. કાઠીનો બચાવ કરવા તેણે લશ્કર રાખ્યું; તે લશ્કરનો આપણે ઉપયોગ કર્યો. આ વખતે હિન્દુ-મુસલમાન વચ્ચે વેર પણ ચાલતું હતું, તેમાં કંપનીને લાગ મળ્યો. આમ બધી રીતે કંપનીનો કાણુ હિન્દુસ્થાનમાં જામે તેવું આપણે તેને સાદું કર્યું. એટલે આપણે હિન્દુસ્થાન અંગ્રેજને આપ્યું એમ કહેવું એ હિન્દુસ્થાન ગયું એમ કહેવા કરતાં વધારે સાદું છે.

૬. આપણે કંઈ હંમેશાં નામદાર નહોતા. હિન્દુસ્થાનની પ્રજામાં દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ થોડી ન હતી. આજ પણ થોડી નથી. છતાં આપણે સામાન્ય દુઃખથી કેમ ડરી જઈએ છીએ ? આવી દીનતાનું કારણ આપણી ગુલામી સમજી છે. આપણે ઘણા કાળથી એવી અધમ દશા ભોગવતા આવ્યા છીએ કે ખરી સ્વતંત્રતા ભૂલી ગયા છીએ. તેથી બહાર રહી આપણને માન મળેા યા ન મળેા, આપણો ધર્મ રહેો યા ન રહેો, પણ આપણે આપણા શરીરની સ્વતંત્રતા કેટલેક દરજ્જે જાળવી રાખીએ છીએ, એટલે આપણને સંતોષ રહે છે અને તેથી વિશેષ ઇચ્છતા નથી.

જ્યારે સરીરને દુઃખ હઈ આત્માને છૂટા કરવાની યાત્રા ચલાવે છે, ત્યારે આપણે કાપર જેવા લામીએ છીએ.

૭. પશુ વગેરે સુધી સુલામી બોમરી છે એટલું જ નહિ, પણ તે સુલામીમાં એકઆસમ આવી ગયા છે. અંગ્રેજ સંન્યમાં ફેટલાક માણસોને એકઆસમ બોમવવાની તક મળે છે, તેમાં શક નથી. જેમ ઉદર ફેટલાના કદને જોઈને ઉદરિયામાં ચાંચો જાય છે, માણસ ફેટલાની ગોળીઓ જોઈ જાગમાં સપડાઈ જાય છે, તેમ આપણે પણ ફેટલાકને મળતા એકઆસમથી લલચાઈ શુદ્ધ સ્વર્ગના ખોઈ બેસી છીએ.

૮. અંગ્રેજોને લાખ્યા આપણે અને તેઓ રહે છે આપણે લીધે. આપણે તેનો સુધારો મહત્ત્વ ક્યો છે, તેથી તે રહી શકે છે.

૯. જેમ આપણે તેઓને આપ્યું, તેમ આપણે તેઓની પાસે દિન્દ રહેવા હઈએ છીએ. તેઓએ દિન્દ તણવારથી લીધું જેમ તેઓમાંનાં ફેટલાક કહે છે, અને તણવારથી રાખે છે એમ પણ કહે છે. આ બન્ને વાત મક્કલ છે. દિન્દને રાખવામાં તણવાર કાંઈ જ કામ આવે તેમ નથી. આપણે જ તેઓને રહેવા હઈએ છીએ.

૧૦. નેપોલિયને અંગ્રેજોને વેપારી પ્રગત હદી છે, તે તદ્દન વ્યાજબી વાત છે. તેઓ જે દેશને રાખે છે, તે દેશને વેપારને અર્થે રાખે છે એ જાણવા જેવું છે. તેઓનાં લશ્કર અને કાફલા માત્ર વેપારની રક્ષા કરવાને અર્થે જ છે. જ્યારે દ્રા-સવાસમાં વેપાર નહોતો, ત્યારે મી. ઝેસ્ટનને * તરત મુઠ્ઠી આપ્યું કે દ્રા-સવાસ અંગ્રેજોએ નહિ રાખવું જોઈએ. જ્યારે દ્રા-સવાસમાં વેપાર જોગો, ત્યારે તેની સાથે સંબંધ કરી, અને

* જોરહન—(૧૮૦૬-૧૮૧૮). ઈંગ્લાંડની રાજ્યનીતિમાં ખૂબ રસ લેનાર આ મહાપુરુષનું ઇચ્છા બહુ આદર હતું. તેમની રાજ્યનીતિ બહુ ઉદાર હતી. આર વખત તેમણે ઈંગ્લાંડના વડા પ્રધાનની પદવી બોમવી અને છેલ્લી બે વખતે આપણોદને સ્વર્ગવત્તર આપવા બહુ ઈચ્છા કરી. રાજકારી પ્રવૃત્તિમાંથી જ્યારે તે છૂટા થતા, ત્યારે તે પોતાની વાદીમાં ઉત્સાહ અને ખંતથી કોલાણી, પાવડો લઈ કામ કરતા. હિમ્મ આસાચો સંકલ અને આદુ ઇચ્છા એ તેમના ઇચ્છાનું મુખ્ય લેખ હતો.

મી. ચેમ્બરલેને † શોધી કહાડ્યું કે દૂધસવાલ ઉપર અંગ્રેજની હકુમત છે. મહુમ પ્રેસિડન્ટ કુઝરને હું કોઈએ સવાલ પૂછ્યો:—“ આંદમાં સોનું છે કે નહિ ? ” તેણે જવાબ આપ્યો કે “ આંદમાં સોનું હોવાનો સંભવ નથી, કેમકે જો હોત તો અંગ્રેજો તેને પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી દેત.” તેઓનો પરમેશ્વર પૈસો જ છે, તે ધ્યાનમાં રાખવાથી બધા ખુલાસા થશે.

૧૧. ત્યારે અંગ્રેજોને આપણે હિન્દમાં રાખીએ છીએ તે માત્ર આપણી ગરજે. આપણને તેઓનો વેપાર પસંદ આવે છે, તેઓ કાવાદાવા કરી આપણને રીઝવે છે, અને રીઝવીને આપણી પાસેથી કામ લે છે. તેમાં આપણે તેમનો દોષ કહાડવો એ તેમની સત્તા નભાવવા જેવું છે. આમાં વળી આપણે માંહોમાંહે તકરારો કરી તેઓને વધારે ઉત્તેજન આપીએ છીએ.

૧૨. આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે અંગ્રેજો વેપારને અર્થે આબ્યા, વેપારને અર્થે રહે છે, અને તેઓને રાખવામાં આપણે જ મદદગાર છીએ. તેઓનાં હથિયાર તદ્દન નકામાં છે.

† એ. એસિડન ચેમ્બરલેન (જન્મ ૧૮૧૩). ૧૯૦૩ થી ૧૯૦૫ સુધી આમની સભ્યતા નેતા દિલ્હીના વડા ખબરચીની પદવી પર તે હતા અને ફરીને તે જગ્યા ઉપર ૧૯૧૬ માં આવ્યા. ૧૯૧૫ થી ૧૯૧૭ સુધી હિંદુસ્થાનના મંત્રી તરીકે તેણે કામ કર્યું હતું. દિલ્હીના એક મહાન રાજકારી પુત્ર તરીકે તે પ્રખ્યાત છે.

હું પાંચ કુબર—(૧૮૨૫-૧૯૦૪). દૂધસવાલના પ્રભસવાન રાજ્યનો પ્રમુખ, ૧૯૦૦. દિલ્હી સભ્યની નેતા રાજ્યનીતિમાં જરૂરીપણું હતું, દીર્ઘચિંતનો અભ્યાસ અને તેથી દિલ્હી સભ્યના નિવૃત્તમાં દૂધસવાલ દિલ્હીની હકુમત નીચે આપ્યું.

૪. ખોટી જમણા.

૧. એક સાખ લોહા ત્રિશ કરાડ મળને મંગલુર કરી રવા છે એનું કાચુ એટલું જ છે કે આપણે પેતે તેમના ઉપર મોહિત છીએ. આપણે માની લઇએ છીએ કે અંગ્રેજ અદિયી જરો, તો આપણે આપસઆપસમાં લડી મરીશું. આ જમણાને આપણે એટલમ ફેંકી દેવી જોઇએ. આપણે આ એક સાખ અંગ્રેજને હાથે મંગલુર બનવાનો ઇન્કાર કરવો જોઇએ. હિંદુ-મુસલમાનોએ મળીને ખૂન કરવાને બદલે પોતાનું ખૂન રેડીને જ સ્વર્ગ જાયું જોઇએ. એ જ એક રસ્તો છે. બીજો રસ્તો નથી એ હું તમને સમજાવવા છઠ્ઠું છું. સેતાનની સાથે સેતાનીથી નહિ, પણ ઇશ્વરની મદદ લઈને જ લડીને જીતી શકાય, સેતાનને મંગલુર કરી શકાય; અને ઇશ્વરની મદદ એને જ મળે જેના દિલમાં મહોબ્બત છે.

૨. એક માણસ ખીજાને મરજી વિરુદ્ધ વસ નથી જ કરી શકતો એ અચિત્ત સિદ્ધાન્ત છે. એટલું ખરું છે કે હજારો દાખલામાં આપણને એમ જ લાગે છે કે માણસ બળાતકારે કામ કરે છે. મને કાંઈ મોતનો ડર નિપજાવી મારી પાસે કામ કરાવે, ત્યારે આપણે તેને બળાતકાર ગણીએ. પણ જો મને મરતાં આવડે, તો મારી પાસે કાંઈ શું કરાવી શકે? તેથી મેં મારી મરજી વિરુદ્ધ કંઈ કર્યું ન ગણાય. પણ શ્રદ્ધિ એવી છે ખરી કે જ્યારે માણસ સારીરિક બળને વશ થઈ કંઈ કામ કરે છે, ત્યારે તેણે તે વગર છઠ્ઠાએ કર્યું એમ આપણે કહીએ છીએ. વસ્તુતઃ એ તેમ નથી. આત્મા પોતાને બાંધે છે અને છોડે છે.

૩. [હિંદીઓ જમણામાં ને જમણામાં એમ જ ફટી મારે છે કે હિંદી સરકારનાં લશ્કરો હિંદના રક્ષણ માટે રાખવામાં આવે છે; પણ એમને ક્યાંથી ખબર હોય કે] એ તો આ હનબાગી દેશને ચૂસી ખાવા મળેલા

વેપારી અંગ્રેજોનો ખાસ હિંદ ઉપર વ્યક્તિય રાજ્યવાને સાર છે? આ ઉપાદેશ સત્ય છે.

૪. [સરકારનું અર્થ આપણને પોતાય છે કે કેમ એનો વિચાર સરકાર નથી કરતી. પોતાની દપાતી મારે તે જરૂરનું છે કે કેમ એટલો જ વિચાર તે કરે છે.] એ એકને આપણી જોડે વેપાર કરવો છે, અને તે આપણને પોતાય તે કરતોએ નહિ, તેમને પોતાને ક્યે તે ક્યે.

૫. ખોલનાર દરવાજા ભાપા વાપરે કે બાપુ ખોલે, અર્થ એકનો એક જ છે. ધારાસભાઓ દરવાજા ભાપા કેળવવાનાં સ્થાન છે. તે આપણને જોડતી દોષ, તો તેની દિગ્ગત આપણે ભરતી રહી. આપણે કંઈક એવી જ ભ્રમણામાં પડેલા દેખાઈએ છીએ કે જ્યાં કાઉન્સિલો વગર આપણું ચાલી જ ન શકે, જ્યાં અદાલતો વગર કે સરકારી નિશાળો વગર આપણું ચાલી જ ન શકે. જે ક્ષણે આ ભ્રમણામાંથી આપણે ઉગરી જઈશું, તે જ ક્ષણે આપણને સ્વરાજ્ય મળ્યું સમજાવે. એક સાખ પ્રવાસી અંગ્રેજોને નિશ કરોડ પ્રજા પાસે પોતાનું ધાર્યું કરાવી શકે એ સરકાર અને પ્રજા બન્નેને સરખું જ પાડનાર છે, અને તેઓ આમ પોતાનું ધાર્યું કરાવી શકે છે એનું રહસ્ય જ એ છે કે આપણામાં અંદર અંદર ભેદ અને કુસંપ પાઘરીને તેમણે રાજ્ય ક્યું છે. ‘ભેદ કરો અને રાજ્ય કરો’ એ ભેદનીનિના પાયા ઉપર આ દેશમાં બ્રિટિશ સત્તા નબી રહી છે એ મી. હુમનું નિખાલસ કબૂલાત વચન હું કોઈ દિવસ બૂલી શક્યો નથી. સુધારા આપણી છાતી ઉપર પિશાચની પેરે બેઠા છે, તેની બળતરા પાછળ મેંકડો દોષ બૂલાઈ જાય છે; આ મીઠાના કર જેવી જળો સુધાં.

૬. એમનું કહેવું છે કે ‘તમે જખ મારો છો; હિન્દુસ્થાનના અમે ધણી છીએ, અને ધણી રહેવાના’. આપણને લાગે છે કે આપણું કલ્યાણ પણ ખીજા શેમાં છે? આપણું રક્ષણ કરનાર બ્રિટિશ બાવડાંની શક્તિ આપણી વચ્ચે રહ્યા વગર આપણે આપસમાં લડીવઢી કપાઈ ન મરીએ શું? આમ આપણા સગા ભાઈઓને હાથે મરવાની ખીંકે આપણે ગુલામીમાં સુખ માનતા શીખ્યા છીએ!

૭. ધણા લોકોને ખબર પહોં નથી કે તેઓ અજ્ઞાતજ્ઞતાં ચાલુ સરકારને ટકાવી રાખવાનું ખરેખરું કારણ જની રહ્યા છે, તેથી સરકારના દરેક કૃત્યને માટે તે પોતે 'જવાબદાર' છે, જ્યાંમુઘી સરકારનાં કામો સહન થઈ શકે એવાં હોય, ત્યાંમુઘી સરકારને મદદ કરવી એ તદ્દન વ્યાજબી છે. પણ જ્યારે તે તેને અને તેની પ્રજાને નુકસાન કરે, ત્યારે પોતાની મદદ પાછી ખેંચી લેવી એ પ્રજાની ફરજ થઈ પડે છે.

૮. ઘોરો દુરુ છે કે રાજકીય ઉચ્છેદપાયેંધનાં વંધતમાં આપણે બૂંટી પહોં કરીએ એ કદાચ જાને; પણ દેશ નામંદ જની જન્ય તેનાં કરતાં એ સિધ્ધિ ઇચ્છવાજેમ છે.

૯. આપણી મુલામગીરી ઝાગખવી અને તેમાંથી મુક્ત થવા આપણે આજે જ સાધક છીએ એમ માનવું એમાં સ્વતંત્રતા રહેલી છે. દૌરુઘિજ સ્વરાજ્ય આપણને આવડે છે. રાષ્ટ્રીય સ્વરાજ્યની ભાવના સાથે, તો તે આજે આપણા ઝાગમાં છે.

૫. આપણી સ્થિતિ.

૧. એક બીજારી પાસેથી તમે તેનો રાટલો ઝૂંટી લ્યો, તો તે પાછો મેળવવાનો તેને અધિકાર છે, અને લાયકાત પણ છે; પણ તે મેળવવાની તેનામાં તાકાત ન હોય એમ બને. તેનું જ હિંદુસ્થાનને વિષે છે. તેનામાં સ્વરાજ્ય લેવાની લાયકાત આજે છે, તાકાત નથી. [તાકાત મેળવવા સારૂ સત્ય, અહિંસા અને પ્રહાર્યવનું સેવન વિદે ક્યેં જ છૂટકા; વળી સ્વાર્થીપણું અજ્ઞાન અને અનીતિમાંથી અળગું થવાનું તો તેને છે જ. જે સ્વરાજ્ય મેળવવાને આજે તે તૈયાર થઈ રહ્યું છે, તે સ્વરાજ્યને સમજવાની પણ તેને ઓછી જરૂર નથી.]

૨. જ્યાં લગી આત્મા તરવ ચીન્યો નહિ,
ત્યાં લગી સાધના સર્વ જૂદી.

આ વચન સ્વરાજ્ય વિષે સર્વાંશે ખરું છે. આત્માને બદલે માત્ર સ્વરાજ્ય શબ્દ ઓળખીને એટલે અર્થ ઓછો મળી આવશે. સ્વરાજ્યનાં તરવો હજી આપણે જાણવાં રહ્યાં છે. હિંદુ મુસલમાનની મિત્રતા એટલે પારસી, ખ્રિસ્તી, યહુદીની દુશ્મની હોય, તો તે મિત્રતા જગતનો નાશ કરનારી જ થઈ પડે. આજે તો ધરતીનો એક ઇંચ પણ આપણો નથી. બધું સરકારી છે. આ જમીન, આ ગ્રામ, સૌ કંઈ સરકારી છે, અને આપણો આત્મા પણ આપણો પોતાનો છે કે નહિ એ વિષે આજે મને શંકા થઈ રહી છે.

૩. હિંદને આજે બડી બડી વાતો નથી જોઈતી. તેમ બડાં બડાં કામો પણ નથી જોઈતાં. હિંદને તો આજ સાવ સીધો વહેવારની રીતનો ન્યાય માત્ર જોઈએ છે. અત્યારે હિંદુસ્થાનને ચાલાકીની ગરજ નથી. હિંદુસ્થાન કલ્યાણિય શબ્દપ્રયોગોથી સંતુષ્ટ થાય તેમ નથી, હિંદુસ્થાનને સાદાર્થ અને સચ્ચાર જોઈએ. હિંદુસ્થાનને કાદબજારી નથી જોઈતી, હિંદુસ્થાન ગીતા

માગે છે. દિંદુરધાનને અગેવિયન નાશ'દસ ન લેખે, કુનન ખર્ચે; દિંદુરધાનને જાંતરખાંતર ન આંતે, દિંદુરધાનને ગીધી વાન ન જાવે. દિંદુરધાન પાંતરાંથી રીએ નેમ નથી, દિંદુરધાન મળને વળખું છે.

૪. કાઉન્સિલો અને વડી ધારાસભાઓના માધાની જુરખા નીચે છંપાપેલી કાતીસ આપજૂદીની આખુ નીચે રહેવા કરનાં કાઈ સિવાય'રાખ્તી આખુ નીચે રહેવું દગલર દરજ્જે બહેનર છે. આંતો દપ્તે દાને મરવાળું છે, અને મોનનાં ખર્ચ બરખા જતાની વાન છે.

૫. 'દપ્તે દપ્તે સ્વાનંત્રતા મેગરી રથા છીએ' એવો ફાંબ કયાંમાં શો સાર છે ? દપ્તે દપ્તે સ્વાનંત્ર મળ્યાં કદિ સાંખંત્ર્યાં છે ? સ્વાનંત્ર્ય જન્મના જેવી દ્રિયા છે. ત્યાંમુખી આપણે સંપૂર્ણ સ્વાનંત્ર નથી થયા, ત્યાંમુખી મુક્તિમ છીએ. જન્મ માત્ર એક કાળમાં જ થાય છે.

૬. મદાસભાનો આવડો ડર એ જન્મપળની નજીક આવતા સ્વાનંત્ર્યના ડર સિવાય બીજું શું છે ? મદાસભા એક કરાગ પ્રગતીય વસ્તુ થઈ પડી છે, એના માણુ સીધે જ છડકો; કામદાખામદા કુછ નહિ. કાદને કાઈ પ્રકારે પણ જો પ્રગતને પૂરતી થયરાવી મૂકાય, તો વળી-પાણું એકાદ સેકા મુખી પેલાઓને નર્મિતપણે ચૂસવા ચરી ખાવા મળે. ખૂદ દિંદુરધાનના ઘરીરમાં એટલો વધુ વખત કરું ચૂસવા સરખું રહે કે નહિ, અગર તો દિનપ્રતિદિન વધના જતા બોગન નજો પ્રગત આખી આખીઓની પંરે મરી ખૂટે એ ઈલામદો સવાસ છે. માણુસ સીધું નાગિયેર ખાવા ભેસ છે, લ્યારે તાગન કાપરાની દયા ખાવાનું એનું કામ નથી હોતું. કાપડ તેટલું કારી ખાદને પૂરું કરે છે, એટલે કાચકું ગળાવી મેલી પેટ દાચ ફેરવે છે. આપણને એમાં કરું જે અગ્રુમતું નથી દેખાતું. વેપારી પણ નબળા ધરાકને મુંડવામાં પાણું લાગીને જોવાની જરૂર નથી મળુનો. એમાં નિષ્કુરતા વળી કેવી ? હલ્લ દોષ ત્યા દયા-નિદેપતા.

૭. ધારાસભાવાળાઓ તેમનાં બાણ ને લખ્યાંના બૂખ્યા, પ્રધાનો તેમના પગારના બૂખ્યા, વકીલો ફીના બૂખ્યા, ફરિયાદીઓ લૂકમનામાના

જુલ્યા, માગાયા પોતાનાં કારકર્ણ્યોને જરૂર મોકરીઓ મળે એવી કેળવણીના
જુલ્યા, લખપતિઓ દરેક કરવાના જુલ્યા અને પાડોના સૌ મામળામાં
સલાહ મૂકી જીવનમાં નહીં નામદાંખી બરેલી શાંતિના જુલ્યા. આખું
કુટુંબ પેલી મધ્યવર્તી રાખીને ફરતું પુદડી કરે છે. સૌ કાર્મતાંડા (નૃત્ય)માં
ચક્કરે છે. ચક્કરમાંથી જુલ્યા પડવાની પ્રતિ કામની નથી અને તેથી
જેમ જેમ પુદડી ફરનારાઓની ગતિ વધતી જશે, તેમ તેમ
ફરનારાઓના દર્પો-માદનો મર પણ મડતો જશે. પણ આ નૃત્ય
વિનાશકાળનું તાંડવનૃત્ય છે અને તેનાં દર્પ અને ઉન્માદ અંતકાળનાં ડચકાં
ખાતા મુમુર્તીની [મરવાની પા-જાવાળાની] તૂટતી નાડીઓના ઉછાળા છે.

૮. આ તાંડવ ચાલુ રહેશે, ત્યાંમુધી દેશ ઉપરના અર્થના ભોજન
વધતા જ જવાના. હું તો અસદકારીઓની ખમતીધર પીઠ પર પણ
વધુ ભોજન પટેલા બેવા તૈયાર થઈ બેઠો છું. તેમને માટે તો એક જ
માર્ગ છે. જે કંઈ વધારા થાય તે તરફ ચિત્તને ફોલ પામવા ન દેતાં
પોતે સ્વીકારેલા ધર્મ ઉપર કાયમ રહીને શાંત વ્રતિથી જીવું.
એ બધું અટકાવવાનો એકમાત્ર માર્ગ અહિંસા છે. કારણ કે
અહિંસાધર્મ પાલનનો મોટામાં મોટો અંશ એ વાતમાં રહેલો છે
કે જે વ્યવસ્થિત પશુબળની આ યોજના ઉપર આ સરકારે પોતાનું આખું
ચાલુતર ચડ્યું છે, એ પશુબળની લાગીદારીમાંથી પ્રજાએ નિકળી જતાં
શીખવું. જે પશુબળને જ રસ્તે સરકારની બરોબરી કરીને આપણે એને
હંકાવવા નિષ્કળાશું, તો તો આપણા વિરોધીના કરતાં યે વધુ મોટાં ખર્ચોના
ભોજનમાં આપણે ઉતરી પડવાના અને પેલા ચક્કરમાં પુદડી ફરનારા
નતંકાને તેમના નૃત્યના જીવલેણ અન્તની વાત આપણે ભલે ન સમજવી
શકીએ તોપણ પ્રજા, જે આજે તેમાં લાગ લઈ રહી છે અને નાદાન
સુલેહશાન્તિને ખાતર પોતાની સ્વતંત્રતા અને આઝાદીને વેચી રહી છે,
તેને તો આપણે અલખત સમજવી શકીએ. સ્વતંત્રતા મેળવવાનો
એકમાત્ર માર્ગ અહિંસા-ગુલામને માથે લદાયેલી ફરજ્યાત અહિંસા
નહિ, પણ શરાની, આઝાદની સ્વેચ્છાપ્રેરિત અહિંસા-જ છે એ વાત
આપણે પ્રજાના મનમાં ઠસાવીએ.

૬. અસહકારીઓ એવા નિર્જન ઉપર આવ્યા છે કે હિંદની નિર્ધનતા અને નામોશીના આ મહાપ્રશ્નને થીંગડું દેવા માગનાર સુધારાઓથી અંજવામાં સાર નથી; તેમ અધીરાઈથી ઉઠના જઈ માથું વાડવા તૈયાર થયે પણ કર્યું વળે તેમ નથી. આવેશ અને ક્રોધમાં ખૂનામરખી તરફ આપણાથી નજ વળી શકાય. આપણે વગર આનાકાનીએ કમૂલ કરી લઈએ છીએ કે આજની આ સ્થિતિને માટે આપણે પોતે પણ તેટલા જ દોષી છીએ. આપણી શ્રદ્ધાભીને માટે પાપ સાથેની આપણી આ આપખૂટીની આગીદારી જોટલી જોખમદાર છે; તેટલી જોખમદાર સિદ્ધિ તોપો અને સંગીતો નથી.

૬. અવળો ન્યાય.

૧. સીમલાનું નામ શીમળા માતા પરથી પડ્યું છે, જેમ મુંબઈનું મમ્માદેવી પરથી અને કલકત્તાનું કાલી પરથી. ત્રણે દેવી ખેવડા નિવડી છે, અથવા તેના ઉપાસકો દેવીને ભૂલી ગયા છે. કાલીના મંદિરનો વિચાર કરું છું, ત્યાં ત્રાસ છૂટે છે. એ મંદિર જ કેમ કહેવાય? ત્યાં તો રોજ અક્ષરશઃ લોહીની નદી વહે છે. જે હજારો બકરાંની કતલ ત્યાં ધર્મને નામે કરવામાં આવે છે, તે ઇશ્વરના દરબારમાં કેવી ફરિયાદ કરતાં હશે એ કાને ખર? કાલીમાતાની ધીરજ તે કેટલી? તે થોડી જ રાક્ષસી ભોગ માગે છે? આપનારા તેને વગોવે છે.

૨. મુંબઈમાં અત્યાચારો ઓછા નથી થતા, પણ ધર્મને નામે ત્યાં હમેશાં ધાડ નથી પડતી. શેરબજારમાં જનારા, થોડોહોડમાં થેંજાની જેમ પૈસા ફેંકનારા પાખંડને પાખંડને નામે ઓળખે છે, પોતાની નબળાઈ કમૂલ કરે છે, મુંબઈનાં કતલખાનાંઓમાં જે કતલ થાય છે, તે પેટને ખાતર થાય છે, ધર્મને નામે નહિ. એ જ્ઞાનથી મુંબઈમાં રહેવું કેવળ અસહ્ય નથી લાગતું.

૩. પણ સીમલા? દિલ્હી કંઈ દિલ્હી ગુલામીનું નિશાન ન ગણાય. ખરું પાયતખ્ત દિલ્હી નથી. રાજ્યકર્તાનું ખરું મથક સીમલા છે. સીમલાની મ્યુનિસિપાલિટીએ નામદાર વાદસરોયને જાણવું કે અમલદારવર્ગ સીમલાના પહાડની શાંતિમાં અને તેની ઢાંડીમાં પોતાની પોલિસી-રાજ્યનીતિ પ્રતિ વર્ષ ઘડે છે. એ રાજ્યનીતિ કેવી તેનો અનુભવ આપણે પેટ ભરીને ૧૯૧૯ ના ઉનાળામાં કર્યો. એ રાજ્યનીતિના તાપનું માપ દિલ્હીના નેરમમાં નેરમ ભાગ પણ નહિ આપી શકે.

૪. સીમલા નિહાળ્યા પછી મારા વિચારોમાં ફેરફાર નથી થતો. સીમલાની પાછળ અદળતઃ ધન ખર્ચાવું છે. મારા જેવા અભિમાનીનું

માન પણ અર્થ ઉત્પન્ન છે. સીમલામાં ચાલન થોડું અથવા રિશ્તા છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ૬ કદિ રિશ્તામાં નરોત્તે બેઠો, પણ અર્થ મારી નખગાદાએ મને તેમાં બેસાડ્યો છે. નાનાં મોટાં સ્ત્રીપુરુષ બધાં રિશ્તામાં બેસે છે. મોટરની મનાઈ છે એ તો આજની જ સામે છે. ધોડામાડી માત્ર ચાલસરોવર સાહેબ અને એક જ બીજા અમલદારો જ વાપરી શકે છે એ પણ મથાઈ થાગે છે. અર્થના રસ્તા સાંકડા છે. હવે પહોંચેમાં રસ્તા કાનરવા તે તો સાંકડા જ હોઈ શકે. તે રસ્તે ગાડીઓની આવજા થોડી જ હોઈ શકે.

૫. પણ આશ્ચર્ય એ છે કે રિશ્તા એટલી સામાન્ય વસ્તુ થઈ પડી છે ! કેમ જાણે આપણે ગાડીમાં બેસવું એ આપણો ધર્મ ન હોય ? મને ધસડી જત્યાર ભાઈઓને મેં પૂછ્યું : ' તમે આ ધધો કેમ કરો છો ? ' જવાબ મળ્યો : ' પેટ ભરવું રજું ના ? ' આ જવાબ પૂરો નથી એ જાણું છું. છતાં તેઓ શોખથી જાનવર બને છે એમ તો ન જ કહેવાય. મારી ફરિયાદ તો એ છે કે આપણે મનુષ્યને જાનવર બનાવીએ છીએ, પછી આપણે સામ્રાજ્યના બેસ બન્યા છીએ તેમાં શી નવાઈ ?

૬. રિશ્તા કંઈ અગ્રેજો જ નથી વાપરના. જેટલી જૂટથી તેઓ વાપરે છે, તેટલી જ જૂટથી આપણે વાપરીએ છીએ. આપણે બેસ બનાવવામાં બામ અર્થ જાતે બેસ બન્યા છીએ.

૭. એક રિશ્તા પાછળ ચાર માણસ હોય છે. તબુને દર મામે જણુ દીઠ અદાર ફરિયા મળે છે, એવા સરહારને વિશ મળે છે. રસ્તાઓમાં હવેલા નીચાણુ એટલું હોય છે કે ચાર માણસ છતાં તેઓ હાંફી જાય છે. રિશ્તામાં એક જ માણસ બેસી શકે એવી તેની બનાવટ હોય છે. આટલું પે સદ્બ્રાજ્ય.

૮. સીમલા ૭૫૦૦ ફુટ ઉંચું છે ત્યાંથી રાજ્યવર્ડીવટ આવે છે. તેનો અર્થ સમજાય તો આ સામ્રાજ્ય શું છે તેની ખબર પડે. મુંબઈના માળાઓમાં બધા વેપારીઓ હાલે માળે રહીને વેપાર કરતા હોય, તો ધરાકની શી વહે થાય ? એવો મજલો ૬૦ ફુટ સગી જતો

હશે. હિંદુસ્થાનનો વેપાર ચલાવનારા આ સરકાર ફાળી વેપારીનાં ત્રિશ કંચે ધરાકને સાઠ પુટને બદલે સાડાસાત હજાર પુટ ઉંચે જતું પડે છે! મુંબઈનો વેપાર ચોથે મંજલે ન ચાલે એમ આપણે જાણીએ છીએ. હિંદુસ્થાનનો વેપાર પાંચસેમે મંજલે ચાલે છે! હિંદુસ્થાન ભૂખે મરે તેમાં શી નવાઈ? ત્રણ કરોડ બાલુડાં સીમલાની તળેટીએ બૂખે ટપાવવા કરે છે, તે હવે આશ્ચર્યકારક ન જ જણાવું જોઈએ.

૯. ત્યાંમુધી સામ્રાજ્ય અને આપણી વચ્ચે પાંચસો મંજલા જેટલું અંતર છે, ત્યાંમુધી તે અંતર નભાવવા સાડા ડાયરશાહી ચાલવીજ જોઈએ.

૧૦. સ્વરાજ્ય પણ જો તે મંજલેથી ચાલે તો તે સ્વરાજ્ય જ ન હોય.

૧૧. પણ મેં સરખામણી સાચી નથી કરી એમ કાઈ વિવેકી કહેશે. શેઠ તો લલે ૭૫૦૦ પુટ ઉંચે હોય, પણ વાણોતરને—તલાટીને પટેલને, મામલતદારને—તો ભોંયતળીએ રાખે છે. જો શેઠ પોતાને ખર્ચે પાંચસેમે મંજલે રહેતા હોય, તો આ દલીલમાં કંઈક વંચુદ હોઈ શકે, પણ શેઠ તો ત્યાં ધરાકને ખર્ચે રહે છે. શેઠ ત્યાં રહેવાનું ખર્ચ લે છે અને પોતાનો નફો લે છે, આવા વેપારીનાં ધરાક દેવાળિયાં એટલે બીજારી અને એમાં શી નવાઈ?

૧૨. એ તો ગંગાની કાવડ કરતાં યે મોંધું થયું, ગંગાની કાવડ રામેશ્વર લગી જતી. એક ટપુડી ગંગાજળનું દામ આપનાર જાણે છે કે ગંગાજળ તે મોંધું કે સોંધું હતું.

૧૩. સ્વરાજ્ય મેળવવું એટલે સરકારને પાંચસેમે મંજલેથી ભોંયતળીએ લાવવી અને આપણી અને તેની વચ્ચે સ્વાભાવિકતા દાખલ કરવી, પછી તે લલે અંગ્રેજ સરકાર હો કે દેશી. ભેદ કાળા ધોળાનો નથી; ભેદ ઉંચ નીચનો છે. બ્રાહ્મણ એ કે જે ભંગીની સેવા કરે. ભંગીની ખાંધ ઉપર ચડીને સવારી કરે તે બ્રાહ્મણ નહિ. પ્રજાની વચ્ચે અને પોતાની વચ્ચે ૫૦૦ મંજલાનું અંતર રાખે તે રાજા નથી, કુમે

૭. હિંદુ-મુસલમાન ઐક્યવ્રત.

૧. જે કાર્ય આપણે સાધારણ સંયમ પાળીને એકધારે નથી કરી શકતા, તે કાર્ય કરવામાં મદદ મળવાને સારૂ વ્રતરૂપી મહાસંયમ પાળીએ છીએ, અને તેથી જ વ્રતને વિષે એવી કલ્પના છે કે મનુષ્ય વ્રતો લઈ અને પાળીને જ ઘણા છે. હિંદુ અને મુસલમાન બંને ક્રામે અરસપરસ મંત્રી રાખે, અને એક માના જણ્યા જે પ્રમાણે વર્તે તે પ્રમાણે વર્તે, એ રીતિ અસીકિદ કહેવાય. આવી રીતિ હિન્દુસ્થાનમાં પ્રાપ્ત કરવા બંને ક્રામે ઘણો ત્યાગ કરવો પડશે, અને આજસુધી રાખેલાં ઘણા વિચારોમાં મોટા ફેરફારો કરવા પડશે.

૨. બંને ક્રામ પોતાની વાતોમાં ઘણી આકરો કહેવતોનો ઉપયોગ કરે છે કે જેનો ભાવ એક ખીજની વચ્ચે વિરોધ દર્શાવનારો અને વધારનારો હોય છે. કેવળ હિન્દુમંડળમાં આપણે ઘણી વખત મુસલમાનોની વાતો કરતાં કોર શબ્દો વાપરતાં અચકાતા નથી, અને તેવું જ મુસલમાન મંડળમાં છે. ઘણાઓ તો એમ જ માને છે કે હિન્દુ-મુસલમાન વચ્ચે તો લાડવેર છે અને તે કાર્ક પણ રાતે ન ગળાય તેવું છે. મુસલમાનોને હિન્દુઓ નરકથી અને હિન્દુઓને મુસલમાન નરકથી આજસુધી ભય હતો. આ કોરો અને કંગાગા રીતિમાં દિવસે દિવસે સુધારો થતો ગયો છે, કાળ તેવું કાર્ય ક્યાં જ કરે છે. ભાવે અભાવે પણ આપણે એકલા થઈ મરેલું પડે છે. પણ વ્રત લેવાનો અર્થ તો એ છે કે જે વસ્તુ કાર્ય કરીને પહેલી મોટી ચલાવી છે એવો સંભવ છે, તે વસ્તુને આપણે મહા સંયમ પાળીને પહેલી દરનીમાં લાવવી.

૩. મુસલમાન ભાતવેલા પ્રત્યે હિન્દુઓને દર્મિયા એક કલિયાદ રચા કરે છે કે તેઓ મોઝેસનું ભણનું કરે છે અને અમુક કરીને બકરાં પકડેને દિવસે મારવું પસિદાન આપે છે. જ્યાંસુધી મારવેને અસાધ્યને આતર

પણા દિન્દુઓ મુસલમાનને મારવા મુદ્દાં પણ તૈયાર થઈ જાય, ત્યાં સુધી સામાન્ય મુસલમાન અને હિન્દુની વચ્ચે ખરી એકતા થવી અસંભવિત છે, કેમકે આપણા જગત્કારંથી મુસલમાન ભાઈઓ ગોવધનો ત્યાગ કરે એ દુઃક દાઢ આસા માનું છું.

૪. હું મને પોતાને સુન્નિ-હિન્દુ માનું છું, અને મારી એવી માન્યતા છે કે શુદ્ધમાં શુદ્ધ રીતિ દિન્દુ-ધર્મનું પાલન કરનારથી ગોવધ કરનારનું ખૂન કરીને ગાયને અથાવા જ નહિ. દિન્દુની પાસે ગાયનો અથાવ કરવાને એક જ ઇલાજ છે, અને તે એ કે ગાયનો વધ એ ન જોઈ શકે, તો તેણે પોતાનું બલિદાન આપવું. એવી રીતે ચોગ્યાધિકાર દિન્દુ થોડા પછા પછા બલિદાન આપે, તો મારી ખાત્રી છે કે અસંખ્ય મુસલમાન ભાઈઓ ગોવધનો ત્યાગ કરે. પણ એ તો સત્યાગ્રહ થયો. એ તો વિનય થયો. હું મારા બાઈની પાસેથી કંઈ પણ દાદ મેળવવા માગું તો તે મારી ઉપર કંઈ વંદોરી લઈને માગી શકું છું, મારા બાઈને દુઃખ દઈને નથી માગી શકતો. હક્કથી તો કંઈ મંગાવ જ નહિ. મારા બાઈની સામે મને એક જ હક્ક છે, અને તે એ કે મારે મરી જૂટવું. એવો શુદ્ધ પ્રેમભાવ જ્યારે દિન્દુઓના હૃદયમાંથી ઝૂંટી નિકળે, ત્યારે જ દિન્દુ મુસલમાનની ખરી એકતાની આસા રાખી શકાય.

૫. જેમ હું દિન્દુ બાઈની સાથે આ પ્રમાણે વાતચિત કરું છું, તેમ મુસલમાન બાઈઓની સાથે મુસલમાનોએ વાતચિત કરવી ધરે છે. તેમની દરેક દિન્દુ પ્રત્યેની સંજોગે એ પણ તેમણે જાણી લેવું જોઈએ. અને તો વચ્ચે જ્યારે ત્યાગવૃત્તિ રહે, અને પોતાના હક્કની વાત જ ન કરે અને દરેક અદા કરવાને જ મથે, ત્યારે જ ધણા વધનો બેદખાવ છે તે ટળવા પામે. અને ત્યાં મનમાં એકબીજાના ધર્મ પ્રત્યે માન દેવાનું જોઈએ. કાંઈ દિવસ એક બીજાનું જુદું એકાંતમાં પણ ન જાય, અને કાંઈ આકાંક્ષા સખ વાપરે, તો એને તેમ કરતો અટકાવવાને સારૂ વનવપરક સમજાવે. આમ મદા પ્રવળ થાય, ત્યારે જ બેદખાવ દૂરે. એ પ્રમાણે કરવાને જ્યારે ધણા દિન્દુ અને મુસલમાન તૈયાર થાય, ત્યારે આપણે

લીધેલું વ્રત શોભે. હવે આ વ્રતની મહત્તા અને કહિણાઈ સહેલથી સમજાઈ શકે એમ છે. આ શુભ પ્રસંગે (જે દેશની અંદર જે વખતે સત્યનો ભારે આગ્રહ વર્તી રહ્યો હોય એ પ્રસંગ શુભ જ હોય, તેવે પ્રસંગે) આપણે એકતાનું વ્રત લઈએ એમ હું ઇચ્છું છું. અગ્રેસર મુસલમાન લાઈઓ, અને અગ્રેસર હિન્દુ લાઈઓ પ્રથમથી મળી ખૂબ વિચાર કરી અને પછી ભેળા થઈને એક નિશ્ચય ઉપર આવી શકે, તો એ વ્રત લેવાની હું જરૂર સલાહ આપું. મારી ઉમેદ છે કે જો તે પ્રયત્ન જરૂરી રહેશે, તો થોડા દિવસની અંદર આપણે એ ફળ જોઈશું. વ્યક્તિવાર વ્રત તો આજે જ લઈ શકાય, અને ઘણા હિન્દુ-મુસલમાનો હમેશાં લેતા જાય એમ હું ઇચ્છું છું, મારી સાવચેતીઓ કેવળ મોટા સમુદાયોની પાસે લેવડાવવા વિશે જ છે. મારી મતિ પ્રમાણે જો આપણે વ્રત લઈએ, તો તે નીચે પ્રમાણે હોવું જોઈએ:—

૭. ઇશ્વરને ખુદાને દરમિયાન જાણી અમે પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ કે અમે હિન્દુ અને મુસલમાનને સગા બાઈની જેમ જાણીને અને વચ્ચે જરા પણ બેદરબાવ નહિ રાખીએ. અમે એક ખીજાને દુઃખે દુઃખી થઈશું, અને તેમાં અમારી શક્તિ મુજબ સંપૂર્ણ લાગ લઈશું. અમે એક ખીજાના ધર્મનો કોઈ પણ રીતે વિરોધ નહિ કરીએ. એક ખીજાની ધાર્મિક લાગણી નહિ દુર્લભીએ, અને એક ખીજાના તરફ માનપૂર્વક વર્તીયું. ધર્મને નામે કે ધર્મને બદલે કદિ એક ખીજાનું ખૂન નહિ કરીએ.

૮. આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિએ જે માન આપણને બતાવ્યો છે, તેનો આપણે ત્યાગ કર્યો છે એટલે આપણે દુઃખો ઉઘાડી રહ્યા છીએ, જે દુઃખો આપણામાં શક્તિ હોત તો દૂર પણ ફરત. મને આશા છે કે હિન્દુ, મુસલમાન, ખ્રીષ્ટ, પારસી, ખ્રિસ્તી, યહૂદી અને જે સર્વે હિન્દમાં જન્મ્યા છે અને જેઓ હિન્દને વતન બનાવી રહ્યા છે, તેઓ એ સંસ્કૃતિવત્તા પાલનમાં પૂર્ણ રીતે બાંધ લેશે. અને હું આશા રાખું છું કે જો આપણે પણ પુરોણની પેઠે સંકલ્પતાઓ બાંધ લેશે.

૮. હિન્દુ-મુસલમાન એકતા.

(૧)

૧. ઘણું સચાસ કરી કે મુસલમાન હિન્દમાં દાખલ થયા તે પહેલાં આપણે એક પ્રશ્ન દર્શાવવો હવે તો મુસલમાનની, પારસીની ખ્રિસ્તીની, એક મોટી સંખ્યા છે, તે એક પ્રશ્ન હોય નહિ. હિન્દુ-મુસલમાનને તો દાહવેર છે. આપણી કહેવતો પણ તેની જ છે. મીઠાં ને મંદારવને નંખતે. 'હિન્દુ પૂર્વેમાં તો મુસલમાન પશિમમાં પૂજે.' મુસલમાન હિન્દુને છુતપરસ્તને પૂજનાર ગણી તેનો તિરસ્કાર કરે. હિન્દુ મતિપૂજક; મુસલમાન મતિનું ખંડન કરનાર છે. હિન્દુ માયને પૂજે; મુસલમાન તેને મારે. હિન્દુ અહિંસક; મુસલમાન હિંસક. આમ ડમ્બે ડમ્બે વિરોધ છે તે ક્યાંથી મટે ? અને હિન્દ ક્યાંથી એક થાય ?

૨. આનો જવાબ એટલો જ છે કે હિન્દુસ્થાનમાં ગમે તે ધર્મના માણસ રહી શકે છે, તેથી કાંઈ એ એક પ્રશ્ન મટનાર નથી. નવા માણસો દાખલ થાય તે પ્રશ્નભંગ નથી કરી શકતા. તેઓ પ્રશ્નમાં ભગી જાય છે. એમ થાય ત્યારે જ અમુક મુસલમાની તે પ્રશ્ન ગણાય. તે મુસલમાની ખીજ માણસોનો સમાસ કરવાનો ગુણ હોવો જોઈએ. તેણે હિન્દમાં દાખલ થઈને છે. બાકી ખરે જોનાં જોટલા માણસ એટલા ધર્મ ગણી શકાય. એક પ્રશ્ન ચર્ચ રહેનાર માણસો એક ખીજના ધર્મની વચમાં પડતા નથી. જો પડે તો સમજવું કે તેઓ એક પ્રશ્ન થવાને લાયક નથી. હિન્દુ જો એમ માને કે હિન્દ માત્ર હિન્દુથી જ ભરેલું હોય, તો તે સ્વપ્ન જ છે. મુસલમાન એમ માને કે તેમાં માત્ર મુસલમાન જ વસે, તો તે પણ સ્વપ્ન જ સમજવું. છતાં હિન્દુ, મુસલમાન પારસી, ખ્રિસ્તી જેઓ તે દેશને મુલક કરી વસ્યા છે, તેઓ એક

દેશી, એક મુલકી છે, તે મુલકી લાઈ છે અને તેણે એક ખીજના સ્વાર્થની ખાતર પણ એક લાઈ થઈ રહેવું પડશે.

૩. દુનિયાના દ્રાઈપણ લાગમાં એક પ્રજાનો અર્થ એક ધર્મ એમ થયો નથી. હિન્દુસ્થાનમાં હતો નહિ.

૪. પણ જાનેના હાડવેર એ જાનેના દુશ્મને શોધેલું વાક્ય છે. જ્યારે હિન્દુ-મુસલમાનો લડતા, ત્યારે એવી વાતો પણ કરતા. લડતા તો ક્યારના બંધ થયા છીએ, પછી હાડવેર શાનાં? વળી એટલું તો યાદ રાખજો કે અંગ્રેજ આવ્યા પછી આપણે લડતા બંધ થયા છીએ એવું કાંઈ નથી. હિન્દુઓ મુસલમાન રાજ્યોની નીચે અને મુસલમાનો હિન્દુ રાજ્યોની નીચે રહેતા આવ્યા છે. જાને જણને પાછળથી માલમ પડ્યું કે લડાઈ કરવાથી દ્રાઈને ફાયદો નથી. લડાઈથી એક ખીજ પોતાનો ધર્મ ન હે છોડે. તેમ એક ખીજ પોતાની હક પણ નહિ મૂકે. તેથી જાનેએ સંપીને રહેવાનો ઠરાવ કર્યો. કહ્યો તો પાછા અંગ્રેજોએ શરૂ કરાવ્યા.

૫. ‘મીયાં મહાદેવને નહિ જાને’ એ કહેવત પણ ઉપર પ્રમાણે સમજવી. કેટલીક વાતો રહી જાય છે, જે નુકસાન કર્યા જ કરે છે. આપણે કહેવતની ધૂનમાં એટલું પણ યાદ નથી કરતા કે ઘણા હિન્દુ અને મુસલમાનના બાપદાદા એક જ હતા. આપણામાં એક જ લોહી છે. શું ધર્મ બદલ્યો એટલે દુશ્મન થઈ ગયા? શું જાનેનો ખુદા જૂદો છે? ધર્મ એ તો એક જ જગ્યાએ પહોંચવાના જૂદાજૂદા રસ્તા છે. આપણે જાને નોખા માર્ગ લઈએ તેમાં થયું શું? તેમાં દુઃખ શું?

૬. વળી એવી કહેવત તો સૌથી વૈષ્ણવમાં રહેલી છે. તેથી તેઓ એમ નહિ કહે કે તેઓ એક પ્રજા નથી. વેદધર્મ અને જૈનધર્મ વચ્ચે બહુ તફાવત જણાય છે, છતાં તેથી તે એ એક પ્રજા નથી થતા? આપણે ગુલામ બની ગયા છીએ, તેથી જ આપણે આપણા કહ્યો ત્રીજે કેકાણે લઈ જઈએ છીએ.

૭. જેમ મુસલમાન 'મૃતિ' ખડેન કરનાર છે, તેમ હિન્દુમાં પણ તેવી યાજ્ઞા જોવામાં આવે છે. જેમ જેમ ખંડે સાંન વધતું જાય, તેમ આપણે સમજીશું કે આપણને પસંદ ન પડે. એવા ધર્મ સામેનો માણસ પાગલો હોય, તોપણ આપણે તેની સામે વેરભાવ રાખવો ન જોઈ, આપણે તેની સામે જળરહસ્ટી ન કરીએ.

૮. હું પોતે ગાયને પૂછું છું એટલે કે માન આપું છું. ગાયે હિન્દની રક્ષા કરનારી છે, કેમકે તેની પ્રાણ ઉપર હિન્દ જે ખેતીનો મુશ્કે છે તેનો આધાર છે. સેંદ્યા રીતે ગાય એ ઉપયોગી પ્રાણી છે. તે ઉપયોગી પ્રાણી છે તે તો મુસલમાન લાઈઓ પણ કબૂલ કરશે.

૯. પણ જેમ હું ગાયને પૂછું છું, તેમ હું માણસને પણ પૂછું છું. જેમ ગાય ઉપયોગી છે તેમ માણસ પણ, પછી તે મુસલમાન હોય કે હિંદુ હોય પણ તે ઉપયોગી છે; ત્યારે શું ગાયને બચાવવા હું મુસલમાન સાથે લડીશ? તેને હું મારીશ? આમ કરવા જતાં મુસલમાનનો તેમ જ ગાયનો હું દુશ્મન બનીશ. એટલે મારા વિચાર પ્રમાણે તો હું કહું છું કે ગાયની રક્ષા કરવાનો ઉપાય એક જ છે કે મારે મારા મુસલમાનભાઈની પાસે હાથ જોડવા અને તેને દેશની ખાતર ગાયને ઉગારવા સમજાવવું. જો તે ન સમજે તો મારે ગાયને જતી કરવી, કેમકે તે મારા અખત્યારની વાત નથી, મને જો ગાયની ઉપર અત્યંત દયા આવતી હોય, તો મારે મારો પ્રાણ દેવો. પણ મુસલમાનનો પ્રાણ લેવો નહિ. આ ધાર્મિક કાયદો છે જેમ હું માનું છું.

૧૦. 'હા'ને અને 'ના'ને હમેશાં વેર છે. જો હું વાદ કરું તો મુસલમાન પણ વાદ કરશે, જો હું ટેડા બનીશ તો તેઓ પણ ટેડા બનશે, જો હું વેન નમીશ તો તેઓ હાથ નમશે અને હાથ નહિ નમે તો હું નમ્યા તે કાંઈ ખાદ્ય કંઈ નહિ હોવાય. ત્યારે આપણે હા કરી, ત્યારે મારાનો વધ વધ્યા.

૧૧. મારા ભાઈ ગાયને મારવા દોડે તો મારે તેવું શું કરવું ? તેને મારે મારવા કે પગે પડવું ? જો તેને પગે પડવું એમ તમે કહેશો તો મુસલમાનભાઈને પણ પગે પડવું જોઈએ.

૧૨. ગાયને દુઃખ દઈને ગાયનો વધ દિન્દુ કરે છે, તેને કાણ જોડે છે ? ગાયની પ્રજાને જે દિન્દુ પરાણા મારે છે, તે દિન્દુને કાણ સમજાવે છે ? તેથી એક પ્રજા ચતાં આપણે અટક્યા નથી.

૧૩. જેવટમાં દિન્દુ અદિંસક અને મુસલમાન હિંસક છે એ ખરું હોય તો અદિંસકનો શો ધર્મ છે ? અદિંસકે કાંઈ માણસની હિંસા કરવી એમ કહ્યું નથી. અદિંસકને તો સીધો રસ્તો છે. તેણે એકને અચાવવા બીજાની હિંસા કરવાની જ નથી. તેણે તો માત્ર પાપનમન કરવાનું રહ્યું છે. તેમાં તેનો પુરુષાર્થ છે.

૧૪. પણ શું દિન્દુ માત્ર અદિંસક છે. મૂળ વિચારતાં કાંઈ અદિંસક નથી, કેમકે જીવનની દાનિ, તો આપણે કરીએ છીએ. પણ તેમાંથી છૂટવા માગીએ છીએ, માટે અદિંસક સાધારણ વિચાર કરતાં જોઈએ છીએ કે ઘણા દિન્દુ માંસાદારી છે. એટલે તે અદિંસક ન ગણાય. તાણી તોડીને જૂદો અર્થ કરવો હોય, તો મારે કાંઈ કહેવાનું નથી. જ્યારે આમ છે ત્યારે એક દિંસક અને બીજા અદિંસક છે, તેથી ન અને એ વાત નહન ખિત્તા છે.

૧૫. આવા વિચારો સ્વાર્થી ધર્મીયદાક શાસ્ત્રીઓ—મુસ્લિમોએ આપ્યા છે. અને અહંકાર હતું તે પૂરું અંગ્રેજોએ કયું છે. તેઓને દુનિયાનો સખવાની દેવ સ્ત્રી. દરેક માણસનાં રીતરિવાજો જાણવાનો હેતુ રહ્યો. દરેકે મન નાનકડું બનાવ્યું છતાં તેઓ કમિસરી દાવો કરતા અચ્છા છે. અને કંઈક કંઈક અખતર કરે છે. પોતાનાં દોષ પોતે વગાડે છે. અને આપણા મન ઉપર તેની ખાતરી એસાડે છે. આપણે એવાપણનાં તે ખરું માનીએ છીએ.

૧૬. જો આ આવી નથી એવા માનવા તેઓ જોઈ શકે છે કે કુરાન રાખિયો એવાં નોકરી વચનો છે કે જે દિન્દુને માન્ય હોય. અમલદારીનામાં

એવું લખેલું છે કે તેની સામે મુસલમાનને કોઈ કહેવાનું ન રહે. ફરારને સરીખમાં કેટલુંક એવું છે જે માસખી ન સમજાય અથવા મને પસંદ ન આવે, તેથી શું મારે તેને માનનારનો તિરસ્કાર કરવો? કહ્યો એ માણસથી જ યાચ. મારે કહ્યો નહિ જ કરવો હોય, તો મુસલમાન શું કરે? અને મુસલમાનને નહિ કરવો હોય, તો હું શું કરવાનો હતો? હવામાં હાથ ઉમામનારનો હાથ ખપી જાય છે. કૌં પોતપોતાના ધર્મનું સ્વરૂપ સમજી તેને વગમી રહે અને સાચી મુશ્કેલી વચમાં ન પડવા દે, તો કહ્યોઆનું મોં કાગું જ રહેવાનું.

૧૭. જે ભાષને બનાવવું હોય, તો તેમાં કોણ બંધ પાડી શકે છે? જે તેઓ વચ્ચે ત્રીજો માણસ તકરાર કરાવી શકે, તો તે ભાષ્યોને આપણે કાચા દેવાના કહીશું. તેમ જ જે આપણે હિન્દુ-મુસલમાનો કાચા દેવાના હોઈશું, તો તેમાં અંગ્રેજનો, વાંક કહાડવાનો નહિ રહે. કાચો થોડો એક કાંકરેથી નહિ તો ખીજેથી ફૂટશે. તેને બચાવવાનો રસ્તો ધણને કાંકરેથી દૂર રાખવો એ નથી, પણ તેને પાકો કરવો કે જોથી કાંકરનો ભય જ ન રહે. તેમ જ આપણે પાકો દેવાના યંત્રાણું છે. વળી બેમાંથી એક પાકો દેવાના હોઈશું, તો પણ ત્રીજો ફાવી શકશે નહિ.

૧૮. હું એમ કહેવા નથી માગતો કે હિન્દુ-મુસલમાન કોઈ દહાડો ભડશે નહિ. જે ભાઈ બેળા રહે, ત્યારે તકરાર થાય છે. કોઈ બેળા આપણાં માથાં ફૂટશે; તેમ થવાની જરૂર હોય નહિ. પણ બધા માણસો સરખી મતિના નથી હોઈ શકતા. એક ખીજા આવેશમાં આવે, ત્યારે ધણીક બેળા સાદસ કામ કરે છે, તે આપણે સહન કરવાં પડશે. પણ આપણે તેવી તકરાર પણ મોટી વધીલાત હોળીને અદાલતમાં નહિ લઈ જઈએ. જે જાણુ લજા. બનેનાં કે એકના માથાં ફૂટ્યાં. પછી તેમાં ત્રીજો માણસ શા ન્યાય કરનાર હતો? લડશે તો લવાશે ખરા. સરીર અજાણ, ત્યારે તેની નિશાની રહે જ, તેમાં ન્યાય શા હોઈ શકે!

૧૯. [જેની હાજરીમાં રાજીને બેળવાય, ત્યારે પહેલાં જેને પાસવાર તુકસાન થાય છે; તેમ જ હિંદુ-મુસલમાનનું મધું. અંગ્રેજોનો આશયે લીધો એટલે તેમણે ફરસંપ વખાણે, પોતાનું જળ જમાવ્યું. અને શાંતિ તથા મુખ્યવરયાને નામે હિંદને નિરાશ્વ કરી મૂક્યું.] હિંદુ-મુસલમાનની માણસાઈ દરી લીધી છે તે જાણે? સરકારના શસ્ત્રજળની સામે થવાની જ આપણી શક્તિ નથી. મુગલાઈમાં આપણી એવી હલકી દશા ન હતી. મોગલાના શસ્ત્રજળ સામે શસ્ત્રથી થવાના ઉપાયો હું ગોળ શકું છું, પણ જો કે હું મને પોતાને શસ્ત્રાસ્ત્રનો કંઈક જાણનાર માનું છું, તો એ સરકારના શસ્ત્રજળ સામે શસ્ત્રનો પ્રયોગ નથી હું શોધી શકતો અને નથી અલીલાઈઓ શોધી શક્યા.

૨૦. વળી હિંદુ-મુસલમાન અંકયનું નલવું જન્મેના શાંતિના સ્વીકાર ઉપર જ નિર્ભર છે. દરેક કામના આગેવાનોએ કયૂંક દરવું જ પડશે કે આપણી વચ્ચેના અઘડાનો કડવો કેવળ શાંતિથી એટલે પંચ મારફતે જ થવો જોઈએ.

૨૧. છેવટમાં જે હિંદુને જાળાત્કારે મુસલમાન કરવામાં આવ્યા છે, તે કંઈ મુસલમાન ગણાય નહિ. તેઓ અલગયા ગણાય નહિ. તેઓને હિંદુમાં ગણવાનો સંપૂર્ણ અધિકાર છે. તેઓને દશા ય પ્રાયશ્ચિત્તની જરૂર નથી.

૯. હિંદુ-મુસલમાન એકતા.

(૨)

૧. હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચે જેવી એકતા આપારે ફેલાયેલી છે તેવી આ જમાનામાં કદિ નથી ફેલાયેલી એમ કહેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય. એ એકતા અવિચળ રહે એવું આપણે ઇચ્છીએ, પણ ત્યાંસુધી એ હજી મુજબ આપણો પ્રયત્ન ન હોય, ત્યાંસુધી એ એકતા નભે નહિ, તેમાં વધારો ન થાય.

૨. એ એકતા કેવળ સ્વાર્થથી જ મેળવાયેલી હશે, તો સ્વાર્થ સર્વાં પછી નહિ નભે એમાં કંઈ શંકાં નથી. તેથી એકના વધવાનાં કારણો તપાસવાં એ જરૂરું છે.

૩. ખિલાફતના સવાલમાં હું આગળ પડતો ભાય લઉં છું તે કીક નથી એમ કેટલાકનું માનવું છે. તેમનો એક પક્ષ એમ કહે છે કે હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચે હાલવેર છે એ તે કેમ જાય? આ પ્રશ્નનો જવાબ હું આ સ્થળે આપવા નથી ઇચ્છતો. માત્ર એટલું જ કહીશ કે એવો સવાલ કરીએ, તો અનેક મુશ્કેલી ઉત્પન્ન થાય જાય. પહે. પુરુષપ્રયત્નથી બધું થઈ શકે એમ કહેવાય છે, અને બને છે એમ પણ આપણે જોઈએ છીએ. આ કામમાં એવી અશક્તિના માની લેવાનું જરાયે કારણ નથી.

૪. બીજો પક્ષ કહે છે કે ખિલાફતના સવાલ બંને મુસલમાનોના દીનનો હોય, પણ તેઓ ઇ-સ્લામ પર નથી તુર્કીની સાથે આપણને શી સંબંધ? તુર્કીના અન્યાયનો પાર નથી. તેઓનું જુદામી વચ્ચે પાડું રચાય તેમાં દુનિયાને શી લાજ? આવા અનેક પેટા-સવાલો થયા છે. બધાનો જવાબ આપવા બીજી વેળા પ્રયત્ન કરીશ નુબ મુદા આ

પ્રસંગે તપાસીશ. ખિલાફતના મામલામાં મુસલમાનો તદ્દન ન્યાયના રસ્તા પર છે એમ હું માનું છું. ધર્મની લાગણીની જ વાત હોય પણ આપણી શુદ્ધિ તેવી લાગણી કબૂલ ન કરે, તો આપણે આવા સવાલમાં મદદ કરવા બંધાયેલા નથી એમ પણ હું કબૂલ કરું છું. પણ ખિલાફતના સવાલમાં ધર્મનો સવાલ કારે મૂકતાં પણ તેઓ ન્યાયના રસ્તા પર જ છે. લડાઈ વેળા દેશોની જે સરહદ હતી તે જળવધી અને કાઢને સજા કરવાના ઇરાદાથી જરાયે તુકસાન ન કરવું એ ધોરણ મિતરાજ્યોએ સ્વીકારેલું, અને પ્રેસિડન્ટ વિલ્સને* કબૂલેલું. મુસલમાનો આ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરાવવા ઇચ્છે છે. તેઓ કહે છે કે તુર્કીની જે સત્તા ૧૯૧૪ના ઓગસ્ટમાં હતી તે કાયમ રહેવી જોઈએ. અરેબિયા અને મુસલમાનોનાં પવિત્ર સ્થળોનો કબજો ખલીફાના હાથમાં રહેવો જોઈએ. સુલતાનની ખ્રિસ્તી, ચહુદી રૈયતના હક્કોનું રક્ષણ થાય એવી ખોળાધરી સુલતાનના મરતબાને ઇજ્જત ન પહોંચે તેવી રીતે લડે લેવાય. આરખોની સ્વતંત્રતા લડે જળવાય. આમાં ક્યાંયે ગેરવ્યાજબી માગણી હું જોતો નથી. એમાં તુર્કીના કહેવાતા જૂલમનો જવાબ આવી જાય છે. આવા પ્રકારનાં વચનો બ્રિટિશ પ્રધાને આપ્યાં છે. હવે જો આટલું ન મળે તો મુસલમાનોને ભારે ગેરઈસાફ થાય અને તેમની ધર્મની લાગણી દુખાય. એટલે હું માનું છું કે ચાડોશી પ્રત્યેની આપણી ફરજ જો આપણે અદા કરવા માગતા હોઈએ, તો મુસલમાન ભાઈઓને મદદ કરવાની આ સર્વોપરી ફરજ છે.

૫. પણ સનાતની હિન્દુ મને કહે છે કે લડે અમે મદદ કરીએ, પણ હિન્દુ હવે તો એક પ્યાલે પાણી પીએ છે, જોડે જમણું જમે છે, અને

*પ્રેસિડન્ટ વિલ્સન.—(જ. ૧૮૫૬). જેણે પોતાના જીવનની સરખાત શિક્ષક તરીકે કરી અને અમેરિકાના યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના પ્રમુખની પદવી ૧૯૧૩ થી ૧૯૨૧ સુધી ભોગવી. મદદાર વિગ્રહ વખતે તેણે જર્મન સાહેનશાહ કેસર પાસેથી લડાઈ દરમિયાન અમાનુષી શસ્ત્રો ન વાપરવાનું વચન લીધું, પરંતુ બ્યારે જર્મન સાહેનશાહે તે વચન તોડ્યું, ત્યારે તેણે જર્મની સાથેના અમેરિકાનો સંબંધ તોડી નખાવ્યો, અને ઇંગ્લાંડને ને વિગ્રહમાં ફ્રેન્ડ અગવચ સામેલ કર્યું.

દીકરાદીકરીની લેવાદેવા કરવાની વાતો આલે છે. એકતાની શરખાત કરવા આપણે પરપર કન્યાવધાર અને ભોજનન્યવધાર કરીએ એવું ઠેકઠાક ઈચ્છતા હોય એમ જણાય છે. તેઓનો જરૂરનો ફરકાર નો આ હોય અને સ્વરાજ્ય મળતાં પહેલાં આ વસ્તુઓ સાધી લેવી પડે જ એવું હોય, તો મને લાગે છે કે કાંઈ નહિ તો એક સેકું તો આપણે સ્વરાજ્ય માટે રાહ જોવી જ પડશે. એનો અર્થ જ એ થાય છે કે બંને પોતપોતાનો સમર્થ હોડી કે એમ કરવું જોઈ છે એમ કું નથી કહેતો, પરંતુ એટલું તો કહું છું કે આ સુધારો અમલમાં મૂકી શકાય એવો નથી, અને આ ફરકાર કદાચ કાંઈ દિવસ પણ થઈ શક્યો, તો તેમાં હિંદુ-મુસલમાનની એકતા નહિ હોય.

૬. સનાતનીનો ભય ખરો છે, પણ તેને સાર સમજી કારણ નથી. ખિસાહતના મામલામાં મદદ કરવાને સાર એક પ્લાસે પાણી પીવાની, સાથે ખાવાપીવાની કે દીકરાદીકરી લેવાદેવાની જરૂર જરાયે નથી. હિંદુ પોતાનો ધર્મ સુસ્તપણે પાળતાં છતાં જ્યારે મુસલમાનને પોતાના ભાઈ સમાન મળે, ત્યારે જ એકતા થાય. કું મારા દીકરાએ પીધેલો પ્લાસો સાર કયાં વિના ન વાપરું અને મેં એઠા કરેલો પ્લાસો તેને ન વાપગવા દઉં; છતાં મારા દીકરા ઉપરનો મારો પ્રેમ ઓછો થતો નથી. ભાઈબહેન નથી પરણતાં, પણ ભાઈબહેનની વચ્ચેનો નિર્મળ રનેહ આપણે ક્યાં જોતવા જઈશું? એક જોતમાં પણ હિંદુ નથી પરણતા, છતાં તેથી તેઓની એકતામાં ખામી નથી આવતી. ખરું તો એ છે કે જો આપણે પાણી, ભાણા અને બેટી વહેવાર એ એકતાને સાર જરૂરના છે એવું માનીએ, તો હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચે એકતા થાય જ નહિ. તેથી જ્યારે જ્યારે હું સાંભળું છું કે હિંદુ-મુસલમાનોએ એક પ્લાસે પાણી પીધું, તેઓ એક થાળીએ જુગ્યા, ત્યારે ત્યારે હું દિલગીર થાઉં છું, કેમકે એથી વાતો સાંભળીને પણ સુરત હિંદુનું મન દુભાય. દુભવવાનું કારણ હોય તો દુભવવું એ જુદી વાત છે. પણ જ્યાં એક પ્લાસે પાણી પીવામાં એકતા નથી રહેલી, ત્યાં તે કિયાને આગળ મૂકી તેને એકતાની નિશાની ગણવી એ એકતામાં વિમ્મ નાખ્યા સમાન છે. કું તો એમ માનું છું કે આપણે ખાવાની કિયાને

એક મહત્ત્વ અર્થે, મોટા અને નાના મોટા નદોની સીમા છે, અને સંપ્રદાય અર્થે તે મોટા છે. જેની સીમાક્ષિપા છે, તેની જ આવાની ક્રિયા છે. જાને એકી ક્રિયા છે. તે એકતિજ કરવા લાગે છે. આમજીને આવામાં પડેલા રસ આવે છે, તેથી એ વિષયને ઉપાડી શકે. એમની આપણે મુશ્કેલી બેઠા છીએ, પણ મહાદેવ દિગ્દુઆ આવાની ક્રિયા પ્રકૃતિ નામ સર્વ શરીરવાવાને આગે એકાંતમાં કરે છે, એ અવકાશ કરવા જેવું છે એમ હું તો માનું છું. પણ મારી માન્યતા તો બહુજાની ગણ્યમે. મારે તો એટલું જ સિદ્ધ કરવું છે કે દિગ્દુ-મુસલમાનમાં સંપ્રદાય સાર સાર આત્મીવાની જરૂર નથી. આત્મીવાનો સવાલ ઉઠાવવો એ સંપ્રદાય નિા કરવા જેવું છે.

૭. હવે બેટીવહેવાર તપાસીએ. ધન્યા દિગ્દુ-મુસલમાન પોતાની સ્વેચ્છાએ સાથે ખામ છે, તે દિગ્દુસંસાર સદન કરે છે. પણ બેટી-વહેવાર તો ક્યાંય નથી; અને તેને ઉત્તેજન અપાય તો દિગ્દુધર્મનો લોપ થાય. દિગ્દુ-મુસલમાન પરણીને એકખીજનો ધર્મ પૂરો જાળવી શકે એ હું અશક્ય માનું છું. ધાર્મિક ભાવના વિનાના મનુષ્ય નિરર્થક હોય છે. એ ભાવના શુદ્ધ રાખવી હોય, તો એકખીજ વચ્ચે બેટીવહેવારનો સવાલ ઉઠી શકે જ નહિ. દિગ્દુ કે મુસલમાન પોતાના ધર્મને વિષે મંદ રહી એકતા રાખે એ એકતા ખરી નથી, એ દિગ્દુ-મુસલમાનની નથી. આપણે તો દિગ્દુ-મુસલમાનની એકતા ઈચ્છીએ છીએ. તે મેળવવી હોય અને તેને નિરંતર નભાવવી હોય, તો આપણે બેટીવહેવારનો ઉદ્દેશ ઉઠાવવો જ જોઈએ. મારી માન્યતા છે કે સુસ્ત મુસલમાનોની પણ એ જ લાગણી છે. મુસલમાન દિગ્દુને દિગ્દુ તરીકે ન જ પરણી શકે. એવાં જોડાંની પ્રજા કયો ધર્મ પાળે? એક ખીજનો ધર્મ અંગીકાર કરવો જ જોઈએ, અથવા બંનેએ ધર્મહીન થઈ રહેવું જોઈએ, અથવા નવો પંથ સ્થાપવો જોઈએ. એકે દશામાં દિગ્દુ-મુસલમાનની એકતાનો સમાવેશ નથી.

૮. તેથી મેં ઘણીવાર કહ્યું છે કે અલીલાધરો અને હું એ તો દિગ્દુ-મુસલમાન એકતાના પદાર્થપાઠ રૂપે છીએ. અમે બંને અમને

પોતપોતાના ધર્મમાં મુસ્લમાનીએ છીએ. બાઈઓ માટે મને આટલો આદર હોવા છતાં મારી દીકરી કું તેમના દીકરાને ન જ આપું. તેમ જ મારો દીકરો હિંદુ હોવા છતાં પોતાની અંદર બીજો બધો સુધારો કરે અને તેમની દીકરીનો હાથ પકડવાને હાથક બને એમ ધારી લઈએ, તોપણ કું જાણું છું કે તેઓ તેમની દીકરી મારા દીકરાને ન જ આપે. કું તેમનો આશય ખોટાક આતો નથી, અને મારા સંધમને જો તેવું નામ આપી સકાવું હોય, તો મારા ધર્માધિપત્યને તેઓ માનપૂર્વક નભાવી લે છે. આટલું છતાં અલીબાઈઓનાં દિલ અને મારું દિલ જેટલાં મજેલાં છે, એવાં કોઈ ત્રણ જણનાં દિલ મજેલાં હશે એમ મને લાગતું નથી. મારું સ્વપ્ન તો એ છે કે તિલકધારી કંઠીબંધ વેષ્યુવ અથવા વિશ્વતિ અને રૂઢાણની માળાથી વિશ્વવિન સંધ્યાસ્નાનાદિ નિયમસર કરનાર હિંદુ, અને નિમાજ પરહેજગીર મુસલમાન સહોદર ઘર્ષ રહી શકે. મળુની ઈચ્છા હશે, તો એ સ્વપ્ન ખરું જ પડશે.

૬. ચંદાથી ધેરાયેલ કોઈ બાઈ હશે કે ખિલાફતના મામલામાં મદદ કર્યાથી એકના વધતી હોય, તો વજીલ અને અસીલ વચ્ચે પણ એકતા હોય. આ ચંદામાં જે બીજો જેટલું છું. હિંદુસ્થાનના અસીલ તો એવા ગરીબ છે કે પોને પૂરું જાકું આપું છે એવા જાકુતી વજીલને પણ પૂજે છે. પણ જ્યાં વજીલાન બદલો ઈચ્છતી નથી, ત્યાં તો તે વજીલાત અસીલને સુલામ તરફ ખરીદી લે છે. દાદાભાઈને જેલો દીદા પણ નથી, જેની સાથે દાદાભાઈ ન જ જાયે એવા રક્તપિત્તથી પીડાતા હિંદો પણ એ વજીલને પૂજે છે. મોખલેની બાણ વિનાની વજીલાતે તેમને અમર પદ આપું છે. જો બાવિલ કરોઃ હિંદુ શાનપૂર્વક ખિલાફતના સવાલના મુસલમાનોની વજીલાત કરે, તો કું માનું છું કે તેઓ આ કરોઃ મુસલમાનોના મનને સદાને સારૂ દરી લે. માલના અબદુલ ખારી સાહેબને ત્યાં હું પ્રેમભાવથી રહ્યો. તેમણે મારે સારૂ બાજબી રસોઈપાને ખોલાવ્યો અને મારું દુધ પણ તેને હાથે ગરમ કરાવ્યું. પોતે માંસાદારી છે, પણ મને તેમના ધરમાં માંસ જોવા પણ ન દીધું. આવી મર્યાદા તેથી અમારી વચ્ચેની મિત્રતા ધટી નહિ પણ વધી.

૧૦. અગાઉ કદિ નહોતું સમજાયું એટલું આજે આપણને ખ્યાલે સમજાય છે કે હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચે એવી એકતા સિવાય સ્વતંત્ર થવું હિન્દુસ્થાનને સારું અશક્ય છે અને હું એટલે સુધી કહું છું કે એ એકત્ય વિના મુસલમાનો પણ પોતે ઇચ્છે છે એટલી હિન્દની સેવા કરી શકશે નહિ. કુસંપથી આપણે હંમેશા ગુલામ જ રહેવાના. તેથી હિંદુ-મુસલમાન એકતાના ધર્મને કાવશે, ત્યાંસુધી ફીક છે, નહિ કાવે તે દિવસે ઉંચો મૂકીશું એવો સગવડિયો ધર્મ કરી શકાય તેમ નથી. સ્વરાજ્ય આપણને અકાઈ થાય, ત્યારે જ આપણે તે એકત્યને તિલાંજલિ આપી શકીએ. ગમે તે કાળે અને ગમે તે સ્થિતિમાં પણ હિંદુ-મુસલમાનનું એકત્ય કાયમ રહે એ જ આપણી શાશ્વતનીતિ હોવી જોઈએ.

૧૧. વળી આ એકત્ય પારસી, ખ્રિસ્તી, યહુદી કે જોરાવર શીખ કેમ જોવી નાની કામોને કદાપિ લય રૂપ ન થવું જોઈએ. તેમાંની કોઈ કામને દબાવવાનો વિચાર કરીશું, તો કોઈકે દહાડો આપણે એકબીજા સામે પણ લડી પડીશું.

૧૨. મારા મન પ્રમાણે અહિંસાને આપણે વ્યવહારનીતિ તરીકે દક્ષતાપૂર્વક ન અખત્યાર કરીએ, ત્યાંસુધી આવું એકત્ય સ્થાપવું અશક્ય છે. વ્યવહારનીતિ એટલા સારું કહું છું કે એ અહિંસાધર્મ હિંદુ-મુસલમાન એકતા જાળવી રાખવા પુરતા ઉદ્દેશથી જ લઈ સ્વીકારીએ, તોપણ તેનું પરિણામ તો એ જ આવે કે અમુક વખતને માટે નહિ, પણ હંમેશાને માટે એકસંપથી સગા ભાઈ સમાન રહેનારા હિંદુ મુસલમાનવાળું હિંદ આખી દુનિયાની સામે ઝૂકી શકે, અને એવી ત્રિશ કરોડ પ્રજા અહિંના અગ્રેજ કારભારીઓ સામે હિંસાજ કરી લેવામ હિંસાનો માર્ગ લેવો તેને તો કેવળ આવજાપણ જ ગણે. આટલો દિવસ આપણા જોગપણમાં આપણે તેમનાથી અને તેમની બદકૃતિથી ડર્યા પણ જો દણે આપણે આપણા એકવનુ જગા પ્રાપ્ત કરીશું, તે જ દણે તેઓથી ડરવું અને ડરને તેમના કેપન દ્વારા ઉપાડવાનો વિચાર કરવો એ આપણી નજરમાં નજી નામકાંઈ જ લાગશે. તેથી જ મારું

૧૦. હિંદુ-મુસલમાન એકતા.

(૩.)

૧. અસહકારને વિજયી બનાવવાનો આધાર જેટલો અહિંસા પર છે, તેટલો જ હિન્દુ-મુસલમાનની એકતા પર છે. અસહકારની સહન દરમિયાન આ બંને બાજતોને ખૂબ કટોકટીના પ્રસંગો આવશે, અને તેમ છતાં ન તૂટતાં જો એ અસહકાર રહેશે તો વિજય નક્કી છે.

૨. અસહકારના કાર્યક્રમને આપણે સફળ કરી બનાવવો હોય; તો જ્યારે જ્યારે આપણે માહિમાદિ કશુંચા થાય, ત્યારે સરકારની મદદ વિના ચલાવી લેનાં આપણને આવડતું જોઈએ. ગુન્હેગારોને સજા કરવા માટે અથવા માહિમાદિના દંડો પનાવવા માટે અમેજો ઉપર જ આપણે હેવડનો આધાર રાખવો પડે, તો આપણી અસહકારની આખી યોજના જ નિષ્ફળ સિદ્ધ થાય. દરેક ગામમાં ઓછામાં ઓછો એક હિન્દુ અને એક મુસલમાન એવા હોવા જ જોઈએ કે જેનું કનિષ્ઠ બંને કામ વચ્ચેના કશુંચાનો નિવેડો આણવાનું જ હોય. ફેટલીક વાર તો સગા ભાઈઓ પણ મારામારી પર આવી જાય છે. હું માની લઉં છું કે સરખાનમાં તો કોઈકોઈ વાર આવાં હમકસાં થયા વગર રહેવાનાં નથી. હમનસીએ જાહેરમાં કામ કરનારાઓએ પ્રગળને અને ખાસ કરીને તેમાંના તોફાની વર્ગને સમજવાનો તથા સમજાવવાનો ધણો જ ઓછો પ્રયત્ન કર્યો છે. આમ પ્રગળના આદરને આપણે પાત્ર થઈએ અને તેનાં તોફાની તરવો પર અંકુશ મેળવીએ તે દરમિયાન ડોકો મીનજ ખોઈ બેસીને કયાંક કયાંક દમાકિસાદ કરી દેશે પણ ખરા. પણ એવે પ્રસંગે સરકારની મદદ માગ્યા વગર ચલાવી લેતાં આપણને આવડતું જોઈએ.

જેમ કે જે રાજ્યને સિંદની રાજ્યે એવાની અને અદિલાની પોથી
 કાઢેલી છે એવા વસ્તુ સિંદની નીચેલામાં આવી મળેલી હોય
 તેમ તેને અપરણે રાજ્યમાં સિદ કરશે. નિત્ય નિયમ તરીકે
 અપરણે તેમજ મારે અને અપરણે તેમજ પૂર્વમાંની લાગણીથી
 અપરણે રાજ્યમાં કરે, એમાંથી જ સિંદની રાજ્યે લાગેના અપરણે
 રાજ્યની લાગણી કરશે અને તેમાં લાગણીથી લાગશે. આપણે જીવ
 કરવામાં પણ નહિ માન સારું.

એવા મને લેશં પણ લાગ નથી. મારી આ ખાત્રી પરમેશ્વર ઉપરની શ્રદ્ધાને લીધે અને જે તેનો હર રાખીને આવે તેનું રક્ષણ કરવાનું તેનું શિરદ છે તે વિગેની આરથાને લીધે પ્રથમ, અને પછી અક્ષીભાઈઓ અને તેમના મિત્રોની ખાનદાની ઉપરના વિશ્વાસને લીધે બંધાયેલી છે. જોકે હું જાણું છું કે બે ભાઈઓમાંથી ગમે તે એક મારા જેવા દરને ખીસ્સામાં ધાલીને ફરે એવા શરીરબગવાળા છે. અમારી એકતાના આ એક દાખલા ઉપરથી આખા હિંદુસ્થાનને મારે મેં સામાન્ય નિયમ ધડી કઢાડ્યો છે કે જે આપણામાં પરસ્પર સહિયુક્તા હોય, આપણા પોતાનામાં એટલે કે માનવજાતના સામાન્યમાં વિશ્વાસ હોય, તો હિંદુ-મુસલમાનોની એકતા શક્ય છે.

૬. ઇસ્લામ બળાત્કારે કાંઈને મુસલમાન બનાવવાની રાજ નથી આપતો. એટલું જ નહિ, પણ બળાત્કારની મનાઈ કરે છે. ઇસ્લામમાં બળાત્કારનો ઉપયોગ થયો છે એ કહેવું નિરર્થક છે. બધા અનુયાયીઓ-ઈંદ્ર પોતાના ધર્મને નથી અનુસરતા. ગાયોને બચાવવા ઈંદ્ર મુસલમાનોની કતલની હિંદુ-ધર્મમાં આજ્ઞા છે? નથી. છતાં ધણા હિંદુ પામલ બને છે અને મુસલમાન સાથે વટે છે એ આપણે ક્યાં જાણના નથી? જે ઇસ્લામમાં બળાત્કારને અવકાશ હોય, તો તે ધર્મ નહિ પણ અધર્મ મળ્યાં. તેવા બળાત્કાર ઇસ્લામમાં નથી જ એમ ખાત્રી છે. જે હોય તો બધા મુસલમાનો ખુશી રીતે કબૂલ ન કરે? બળાત્કારે આજ સગી એક પણ ધર્મ દુનિયામાં ચાલ્યો નથી. મુસલમાન બાદશાહીનો જે ઇતિહાસ આપણને શીખવવામાં આવે છે, તેમાં ધણી અતિશયોક્તિ છે એમ માફ માનવું છે. ખિસાફતની છતથી મુસલમાનનું જોર વધશે જ, સૈય્દ પણ વધશે જ. પણ તેનો ઉપયોગ હિંદુની સામે થશે એમ માનવાનો અર્થ એ થયો કે મુસલમાનોમાં ખાનદાની જેની વસ્તુ જ નથી; તેઓમાં ઉપકારનો બદલો અપકાર જ છે, એટલે કે તેઓમાં ધર્મ જ નથી! મારો આખો અનુભવ એથી ઉતરે છે. અનેક મુસલમાનોની સચ્ચાઈ અને ખાનદાની મેં અનુભવ્યાં છે.

૭. બન્ને કામો વચ્ચે બીજાકાળમાં જે દેવ હતો તેવો જ દેવ જે અંગેનો આજે આપણી વચ્ચે રહી બન્ને કામને ન ઝાંચી રાખે, તો ચાલુ રહે એમ

૩. આપણે હિન્દુ-મુસલમાન વચ્ચે જે ઐક્ય ઇચ્છીએ છીએ, તે કાંઈ ઉપરચોટીઈ કે થીંગણાં દીધેલું નથી; સાચી દિલસક્ષી ઉપર ખડે થયેલું પરસ્પર હૃદયનું ગંઠન છે. મારે મતે આ એકતા એ મિથ્યાભાસ તો નથી જ, ખરેખર બહુ ઝપાટામાં તે કાયમનું સ્વરૂપ પકડતી જાય છે. મેં એટલી વાત સ્વીકારી છે કે હજી તે કુમળો રોપ છે અને તેને કાળજીપૂર્વક ઉછેરવાની જરૂર છે, પરંતુ આ ઢોંગ અથવા મનને મનાવવાની વાત તો નથી જ. કાંઈ નહિ તો બંનેને માથે એક સામાન્ય એવો ભય ઝૂમી રહ્યો છે તે તો બંને કામ જોઈ જ શકે છે, તેથી પણ આ એકતા ઢોંગ ન હોય. હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી એક મનના અને એક દિલના થયા છે, એ બધાની નિશાની રેટિયો છે. એની નિશાની પીંજણ છે, સાળ છે, ખાદી છે. સ્ત્રી, પુરુષ, બાળકો હજારોની સંખ્યામાં પીંજે, કાંતે, વણે અને ખાદી પહેરે, તો તે જરૂર શાંતિયુદ્ધ કરવા લાયક થાય.

૪. હિન્દુ-મુસલમાનની એકતા સિવાય હિન્દુસ્થાન માટે સ્વરાજ્યની આશા સ્વપ્નવત્ છે. એ વાત જે દિવસે આપણા ખરા જીગરમાં વસી જશે, તે દિવસે એ એકતા કાયમની સ્થપાશે. માત્ર કામચલાઉ સંધિ ન ચાલે. એકબીજાના ભય ઉપર તેનો આધાર ન હોઈ શકે. એ તો જોને એકબીજાના ધર્મને માટે માન છે એવા બરોબરિયા વચ્ચેની લાગીદારી જ હોઈ શકે. આઠ કરોડ માણસો બાવિશ કરોડ સાથે ખરી મિત્રતાથી રહે તે ઇચ્છના જેવું છે. એકબીજાથી દબાઈને રહે, તો તે નકામું છે એ પણ ચોક્કસ વાત છે. એટલે આપણે સ્વતંત્રપણે અને એકસરખા થઈ રહીને મહોબ્બત વધારવાની છે. જે કુરાને શરીફમાં હિન્દુઓને પોતાના નૈસર્ગિક શત્રુઓ ગણવાની મુસલમાનો પર ફરજ નાખવામાં આવી હોત, અગર તો હિન્દુધર્મમાં પણ બંને કામો વચ્ચે દુસ્મનાવટ જ હોવી જોઈએ એવી કશી આજ્ઞા કે આધાર હોત, તો બંને કામ વચ્ચેનાં ઐક્ય વિષે હું નિરાશ થાત.

૫. જ્યારે મિટિશનું રક્ષણ જતું રહેશે, ત્યારે અલીબાઈઓ અથવા તેમના મિત્રો મારી સ્વતંત્રતા ઉપર કે મારા ધર્મ ઉપર તરાપો મારશે.

એવા મને લેણ પણ બન્યો. મારી આ ખાત્રી પરમેશ્વર ઉપરની પ્રદાને લીધે અને જે તેનો હર શખીને માથે તેનું ચક્રાણ કરવાનું તેનું બિરદા છે તે વિનંતી આરથાને લીધે પ્રથમ, અને પછી અલીઆરથો અને તેમના મિત્રોની ખાનદાની ઉપરના વિશ્વાસને લીધે બંધાયેલી છે. જોકે દૃઢ ભાવ હું જે બાઈઓમાંથી મને તે એક મારા જેવા રથને ખીરસામાં માગીને હરે એવા શરીરખળવાળા છે. અમારી એકતાના આ એક દાખલા ઉપરથી આખા હિંદુસ્થાનને માટે મેં સામાન્ય નિવંધ પડી કદાચ એ છે જે આપણામાં પરસ્પર સદિપ્તતા દોષ, આપણા પોતાનામાં એટલે કે માનવજાતના સારાપણામાં વિશ્વાસ દોષ, તો હિંદુ-મુસલમાનની એકતા સમ્ય છે.

૬. હરશામ બગાટકારે કોઈને મુસલમાન બનાવવાની રજા નથી આપેલ. એટલું જ નહિ, પણ બગાટકારની મનાઈ હરે છે. હરશામમાં બગાટકારનો ઉપયોગ થયો છે એ કહેવું નિરર્થક છે. બધા અનુયાયીઓ હંધ પોતાના ધર્મને નથી અનુસરતા. આયોને બંધાવવા હંધ મુસલમાનની કતલની હિંદુ-ધર્મમાં આજ્ઞા છે નથી. છતાં ધણા હિંદુ પાગલ બને છે અને મુસલમાન સાથે વરે છે એ આપણે ક્યાં જાણ્યા નથી? જો હરશામમાં બગાટકારને અપકાર દોષ, તો તે ધર્મ નહિ પણ અધર્મ ગણાય. તેવો બગાટકાર હરશામમાં નથી જ એમ ખાત્રી છે. જો દોષ તો બધા મુસલમાનો ખુશી રીતે કબૂલ ન કરે? બગાટકારે આજ સમી એક પણ ધર્મ દુનિયામાં ચાલ્યો નથી. મુસલમાન બાદશાહીનો જે દનિદાસ આપણને શીખવ્યામાં આવે છે, તેમાં ધણી અતિશયોક્તિ છે એમ માફ માનવું છે. ખિસાફતની જીતથી મુસલમાનનું જોર વધશે જ, સમર્ પણ વધશે જ. પણ તેનો ઉપયોગ હિંદુની સામે થશે એમ માનવાનો અર્થ એ થયો કે મુસલમાનોમાં ખાનદાની જેવી વસ્તુ જ નથી; તેઓમાં ઉપકારનો બદલો અપકાર જ છે, એટલે કે તેઓમાં ધર્મ જ નથી! મારા આખો અનુભવ એથી ઉલટો છે. અનેક મુસલમાનોની સમ્માર્ધ અને ખાનદાની મેં અનુભવ્યાં છે.

૭. બન્ને કામો વચ્ચે બીજાજમાં જે દોષ હતો તેવો જ દોષ જો અંગ્રેજો આજે આપણી વચ્ચે રહી બન્ને કામને ન ઝાલી રાખે, તો ચાલુ રહે એમ

પણ આપણે માન્યા કરીએ, તો આપણે ઇતિહાસ જરાજર માન્યા ન કરેવાઈએ. પરંતુ મને પૂરેપૂરી ખાતરી છે કે હિન્દુધર્મ કે ઇસ્લામીધર્મમાં આવી માન્યતા રાખવા કોઈ જાતનો આદેશ નથી. એ ખરું છે કે જાનને ધર્મોમાં સ્વાર્થી અને જાનની ઉપાસો જાનને પ્રેમોને એકબીજાની સામે ઉશ્કેરે છે. એ વાત પણ સિદ્ધ છે કે ખ્રિસ્તી રાજ્યકર્તાઓની માફક મુસલમાન રાજ્યકર્તાઓએ પણ પોતાના ધર્મના પ્રમાર માટે તક્તવારનો ઉપયોગ કર્યો છે; પણ આજની દુનિયા તેના અનેક આધુનિક દોષો છતાં, શુદ્ધાત્મીની પ્રયાત્ની પેઠે જ જાનરક્ષતીથી બીજા ધર્મના વડાગ પણ સાંખી શકે નહિ. આજુ મુમનો વૈજ્ઞાનિક જુસ્સો એ જ કદાચ આજના જમાનાનો એક કિંમતીમાં કિંમતી ફાળો છે. એ જુસ્સાએ ઇસ્લામી તેમ જ ખ્રિસ્તી ધર્મ વિષેની દૃઢી થે માન્યતાઓને પલટાવી નાખી છે. ઇસ્લામીધર્મ વિષે લખનારો એક પણ એવો માણસ આજે મારી જાણમાં નથી, જે ધર્મપ્રચારને ખાતર બળનો ઉપયોગ કરવાની હિમાયતનો અચાવ કરતો હોય. આપણા જમાનાની ઉપર અસર કરનારા ઘટના-પ્રવાહો તક્તવારની ધારના કરતાં પણ વધુ સૂક્ષ્મ છે.

૮. મારી તો માન્યતા છે કે પશ્ચિમમાં મહાભારત પાયા પર ચાલી રહેલી ખૂનામરફી, કુટિલતા અને છેતરપીંડીની વચ્ચે પણ મનુષ્યજાતિ ચૂપકીથી અવશ્ય એક વધુ સારા યુગ તરફ પ્રયાણ કરી રહી છે, અને કાયમની હિંદુ-મુસલમાન એકતા સ્થાપીને તથા અહિંસક સાધનો એટલે કે નિર્ભય આત્મયત્ત્વ દ્વારા પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય અને આત્મપ્રકટન પ્રાપ્ત કરી લઈને આજનો અંધકારમાંથી દુનિયાને મોક્ષનો માર્ગ દેખાડી શકે તેમ છે.

૧૧. ખાનદાનીનું અંધન.

૧. નખજોજી હંમેશાં શેષ, દ્રવ્ય કરે છે. હાથી કીડીનો દ્રવ્ય નથી કરતો. કીડી કીડીનો દ્રવ્ય કરે છે. જે હિંદુ-મુસલમાનનાં અપકૃત્યોથી કરે છે, અને જે મુસલમાન વગર જોયે તપાસ્યે બચાવ કરે છે, તે ખંને હિંદુ-મુસલમાન એકતાની શરતને સમજતા નથી. 'ધોણ મુસલમાનની ગેરવર્તણૂકથી હિંદુએ હતાશ ન થવું જોઈએ.' ખંને પણ જો એકઠી વખતે હંદાપણુ વાપરે, તો તંકરાર કે હંદાશ થાય જ શાને! તંકરારને સાર હંમેશાં બે પક્ષની જરૂર રહે છે. એક જગ્યાએ બૂલ કરે, ત્યારે બીજાએ શાંત રહી જવું જોઈએ.. તો જ હિંદુ-મુસલમાન મિત્રતા નબે. એકની બહાઈતી શરતે બીજો ભસો. રહે, તે કંઈ દોસ્તીનો ન્યાય ન થયો. તે તો ન દોસ્તીનો કે નંદુશ્મનીનો ન્યાય થયો. તે તો વ્યાપાર થયો અને સાદું ચપું. દોસ્તીમાં વેપાર કે સાદાને અવકાશ નથી. દોસ્તી બહાદુર બહાદુર વચ્ચે જ થઈ શકે. સાદું નખગા વચ્ચે હોય. એક પણ દહાડે દહાડે શુદ્ધ થયો જાય અને બહાદુર ખનને જાય, તો એ મિત્રતા હંમેશાં સાર નબે.

૨. બહાદુરીનો અર્થ હાંડાઈ નથી. જે પોતાના બળથી બીજાને કચરે તે બહાદુર નથી. પણ બળ હોવા છતાં કોઈને ડરાવતો નથી અને નખગાનું રક્ષણ કરે છે તે બહાદુર છે. બહાદુર હોય તો શાને જ? મુસલમાન શરીરે બળિયા છે, તેમને આખી દુનિયાની મદદ હોય ને છતાં હિંદુઓ પોતે ન કરે, અને ઈશ્વર ઉપર પોતાનો આધાર રાખી ન્યાયમાર્ગને લેસ પણ ન હોય. મુસલમાન માને કે બચે હિંદુની સંખ્યા વધારે છે, છતાં તે તેનો વિશ્વાસ કરે અને બહારના મુસલમાનની મદદ હિંદુની સામે લેવામાં સરમ માને. પણ બેકે પણ આમ સબ્ય વર્તણૂક ન ચલાવે. છતાં એક પણ પણ સબ્ય રહે, તો હિંદુ-મુસલમાન મિત્રતાને કદિ

આંચ આવવાની નથી. એટલે કે એક પક્ષ પણ જે પોતાના ધર્મ પર કાયમ રહેશે, તો દુસ્મની કદિ નહિ થાય. પોતાના ધર્મ પર કાયમ તો એ જ ગણાય કે જે પોતાની સહિસકામતીનું કામ કેવળ ઈશ્વરને કે ખુદાને સોંપે અને પછી નિશ્ચિંતપણે કેવળ નીતિને માર્ગે જ ચાલે...

૩. સ્વરાજ્યનો અર્થ એ છે કે એક પણ અનેકની સામે જૂઠું અને તેનાથી ન ડરે. હિંદુએ મુસલમાનની ખાનદાની ઉપર જ નભવાનું નથી. મુસલમાન હિંદુની હલકાઈથી ત્રાસ ન પામે. બન્ને પોતપોતાના બળ ઉપર નભે અને એકબીજાને પોષે. જે ન્યાય અંગ્રેજી સત્તાની સામે આજે લગાડીએ છીએ, તે જ ન્યાય મરી જવાનો બધા અત્યાચારના પ્રસંગે લગાડવો જોઈએ. અત્યાચારીને હાથે મરીએ પણ તે કહે તે ન કરીએ, તો આપણે સિદ્ધ કરતાં બળિયા થયા. જે અત્યાચારીને મારીને હાથે, તે કાઈ દિવસ પોતે પણ અત્યાચાર કરવા લલચાશે, કેમકે તે ઈશ્વર ઉપર પોતાનો આધાર રાખવાને બદલે પોતાના બાહુબળ ઉપર આધાર રાખતો થશે. પોતાને ઈશ્વર માનનારનો નાશ જ સંભવે છે. તે કદિ સ્વતંત્ર ન બને, કેમકે તેણે તો ઈશ્વરના જ પદ ઉપર તરાપ મારી છે અને તે પદબ્રષ્ટ થયો છે. પદબ્રષ્ટને તો સ્વતંત્રની શોધ કરવાની રહી.

૪. મુસલમાનોને સાર મરીને પણ તેઓનાં હૃદય પીગળાવવાની હું આશા રાખું છું, મારી દૃઢ માન્યતા છે કે સારાનું ફળ ઈશ્વર આપે જ છે. મારી યાચના ઈશ્વર પાસે છે. મુસલમાન લાઘવોને તો હું વિના મૂલ્યે વેચાયો છું; અને પ્રત્યેક હિંદુને તેમ કરવા કહી રહ્યો છું. આમાં દાવપેચ નથી. ખુદ્દી વાત છે. જે મુસલમાન લાઘવોને કેસ નબળો હોત, તો હું તેમને સાર મરવા તૈયાર ન થાત. તેમનો કેસ તદ્દન સાચો બળવા છતાં, હું શક્ય કે બીક્યી અળગો રહું, તો મારું હિંદુત્વ લાગે—મારો યોગેશ્વીર ધર્મ જાય.

૫. ખિલાફત એ રાજ્યપ્રકરણી હથિયાર નથી એમ હું માનું છું. તેને ધર્મ ન માને એ જૂદી વાત છે. ગાયને બચાવની એ કંઈ મુસલમાન ધર્મ રૂપે ન માને. પણ સર્વ મુસલમાન જાણે છે કે તે હિંદુનો તો ધર્મ જ છે. તેમ સર્વ હિંદુએ જાણવું જોઈએ કે ખિલાફતનો બચાવ

દરેકે એ મુસલમાનોનો ધર્મ છે. - અક્ષીબાદ્ઓની ધર્મપરાયણતા વિશે મને ભારે માન છે. કેવળ રાજ્યપ્રકરણી સાંભળેજવવાને ખાતર તેઓ ફરી ન લે. પણ ખિલાફતને બચાવતાં દરદામેની સત્તા અવરમ વધે. તેથી રાચતું એમાં કંઈ ગુનો નથી. મુસલમાન રાજ્ય થાય જ; અને જે દિંદુધર્મની બાંધણી-ઉત્તરિયી ધર્મરૂઢીઓએ રાજ્ય થતું, તેમજ એમ આપણે માનીએ, તે ધર્મરૂઢી ઉત્તરિયી આપણે દિંદુઓએ પણ રાજ્ય થતું તેમજ.

૬. શુરુ નાનકે અને કંપારે દિંદુ-મુસલમાન. બન્નેને એક કરવાનો પ્રયત્ન થયો હતો, તે હંતિદાસ કોઈ અદિ રેખા નહિ કરે એવી હું આશા રાખું છું, કેમકે આજનો પ્રયત્ન ધર્મની એકતા કરવાનો નથી, પણ ધર્મની બિભાળાં છતાં દિલની એકતા કરવાનો છે. શુરુ નાનકે આદિનો પ્રયત્ન ધર્મમાં એકતા બનાવીને બન્નેને એક બનાવવાનો હતો. આજનો પ્રયત્ન નિતિદાનો છે. સનાતની દિંદુ ચુસ્ત રહે અને છતાં ચુસ્ત મુસલમાનને માન આપે, તેની સાચા દિલથી ઉત્તરિયી છે એ પ્રયત્ન છે. આ પ્રયત્ન નવો જ છે, પણ દિંદુધર્મના મૂળમાં રહેલી એ બાવના છે.

૭. આ પ્રયત્નને અતે પણ માની લ્યો કે મુસલમાન ભાઈઓ દગો આપે. એક વાન તો એ છે કે બન્નેનો અર્થ સદા ઠાળને સાફ એકબીજા જાણવવામાં જ સમાયેલો રહેશે. પણ એમ કહો કે ખિલાફત રૂપી વિશેષ અર્થ સર્વે મુસલમાન દિંદુનો વિરોધ કરવા મંડી જાય. આ બીકથી આજે તટસ્થ રહીએ, તો તેમાં આપણે અગ્રેજ રાજ્યની ગુલામી નિભાવવા ઉપરાંત શો અર્થ સાધી શકીએ ? અત્યારના પ્રયત્ને ધારો કે ખિલાફતનો બચાવ થયો, રવરાજ્ય મળ્યું અને પછી મુસલમાનોએ દગો દીધો તોયે શું ? બાવિસ કરોડ દિંદુને મુસલમાન હાંકાવશે ? તેમનું આત્મબળ, તેમની તપશ્ચર્યા, તેમનો આજે કરેલો યત્ન, તેમને કંઈ જ સદાય નહિ આપે ? પણ મુસલમાનો બહારથી બીજાને લાવીને આપણી સાથે લડે તો ? હોય. તેથી પણ મદદ કેમ કરે ? આજનો પ્રયત્ન સ્વાવલંબી-સ્વતંત્ર બનાવવાનો છે. એક દોષ તોપણ જતી ખુશી મૂકી અનેકની સામે ઉભો રહે,

હોવાય છે. સરકારની સામે આપણે યાદ રાખીએ, કેમકે સરકાર પોતાના દુશ્મનો નહીં જાણે છે, આપણા પ્રત્યેની પોતાની દરજ્જોના આધાર પર નથી કરતી.

૧૮. હિંદુ-મુસલમાન એકબીજાના મુશ્કેલીના મહેરબાન બનવા બદલ તો જરૂર છેવટે દુરમન બને. પણ એમ બાળના સેવક બને, તો તિલે દિવસે સ્નેહમાં મળવાનું માપ બને તે છેવટે તોડી પડે નહિ, બાળા બને નહિ, પક્ષાળી પક્ષને નહિ, બેની અજ્ઞાન માંડ જમારે હિંદુ-મુસલમાનના બંધાણે, ત્યારે જ સ્વરાજ્યનું કામ પૂરું પીતરશે. અને ત્યારે આપણે હિંદુ-મુસલમાન-સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા-સ્તંભએ છે કે બ્રિટિશની સાથે પણ મૈત્રી ધરિયાએ છીએ, આપણે તત્તવારથી લડતું જોઈએ કે આપણે શાન્તિથી આપણું સ્વરાજ્ય મેળવીશું એ વિચાર કરવાપણું જ નહિ રહે. જ્યારે આવો શુભ અવસર આવશે, ત્યારે આપણને માત્ર મળવાનું છે. તેથી આપણે અવિચ્છિન્ન વિચાર છોડી વર્તમાનને સુધારવા જ મથીએ એ આપણા બધાનો, હિંદુ-મુસલમાનનો, ખ્રિસ્તીનો, પારસીનો યહુદીનો ધર્મ છે. હમિર આપણને બધાને તેનું પાલન કરવામાં સહાય કરો.

૧૨. નાની કોમોનું રક્ષણ.

૧. હિંદુ-મુસલમાન એકતાનો અર્થ જે એવોજ હોય કે જે કોમો પોતાના સ્વાર્થ આગળ નાની કોમોનાં હિત સામું ન જૂએ, તો એવી હિંદુ-મુસલમાન એકતા એક દિવસના પણ કામની નથી. હિંદમાં જન્મેલા ખ્રિસ્તી કે યહુદીઓ પરદેશી નથી જ, તેમ પારસીઓ પણ નથી. આપણે તેમની મિત્રાચારી કરવા અને તેમને ઉપયોગી થવા ખસસ પ્રયત્નો કરવા ધટે, તેમ જ આપણા તરફથી એમનો વાજ વોકો ન થાય એવી ખચરદારી રાખવી ધટે.

૨. જ્ઞાતિધી પારસીઓ, ખ્રિસ્તીઓ અને યહુદીઓ સામેની દેવની લામણીને આપણે આપણી વચ્ચેથી સમૂળ નાબૂદ નહિ કરી શકીએ, ત્જામિધી આપણે આપણા કામમાં સફળ થવાના નથી, અને એ કોમોના રક્ષણની શરત એ ન હોય કે તેમણે આપણા રાજદારી અમર તો બીજા મતો સ્વીકારવા. એ શરતે આપણું રક્ષણ રક્ષણ નથી. ખરૂં રક્ષણ તો ત્યારે જ આપણું કહેવાય કે નાની કોમો આપણી જોડે સહમત ન હોય એટલું જ નહિ, પણ આપણો વિરોધ કરતી હોય, તોપણ આપણે તેમનું જીવની પેડે જતન કરીએ. જે આપણે દેશમાં સંપૂર્ણ મત સ્વાતંત્ર્ય જોડું હોય, તો આપણે નાની કોમોના હકોના ત્યારે ખચરદારીપૂર્વક રક્ષણ કરવું જોઈએ. નાના બાળકને પણ તેને જે કંઈ કહેવું હોય, તે સુખે કહેવાની છૂટ હોવી જોઈએ. વધુમતીના નિયમનો નાની કોમોને ચગદી નાખવામાં જ જે આપણે ઉપયોગ કરવા લાગીએ, તો તો એ શું જંગલીપણું જ આદ્યું કહેવાય. આપણને હિંદુસ્થાનમાં મૂત અને અચેતન સમાનતાની સપાટી નથી જોઈતી, પણ વિચારો અને કાર્યોની ચાહે તેટલી વિવિધતા હોવી, કહેલમાં કહેલ

ઝાલામાં ઝાલાનો મત તેમની જોરાવરીને પ્રતાપે નહિ, પણ વ્યાજબીપણાને લીધે સ્વીકારાય એ સ્થિતિ જોઈએ છે. સત્તાની શક્તિ નીચે તો આપણે આટલા કાળથી ચગદતા આવીએ જ છીએ બહુમતીવાળો પક્ષ જે નાની સંખ્યાવાળાઓ ઉપર જોરાવરી જ કરવા માટે, તો તો એવી જોરાવરીના જંગલીપણામાં અને નાની સંખ્યાવાળા રિવાજવરો રાખી જોળાઓ છોડે એ એ વચ્ચે કંઈ જ તફાવત રહેતો નથી. તેથી જે સ્વતંત્રતા આપણને પ્યારી ચીજ હોય, તો આપણે આપણા પારસી તેમ જ ખ્રિસ્તી બંધુઓ સાથે પણ ધીરજથી કામ લેવું જોઈએ. અત્યારે પારસી, ખ્રિસ્તીઓ સામે હું જોઈ રહ્યા છું તેવા આંધળા વેરભાવમાં તો હું ખુદ હિંદુ-મુસલમાન એકતાને પણ જોખમ જોઉં છું. જે આજે આપણે પારસીઓ અને ખ્રિસ્તીઓને આપણાથી જૂદા પડતા નથી સાંખી શકતા, તો કાલે ઉડીને હિંદુઓ પોતાનામાં પશુબળનો વધારો ભાળીને પોતાનાથી ઓછી સંખ્યાવાળા મુસલમાનો ઉપર પોતાની ઇચ્છા લાદવા તૈયાર નહિ થાય અગર તો મુસલમાનો પશુબળમાં પોતે હિંદુઓને સહેજે હંકારે તેમ છે એમાં જોઈને હિંદુઓને તેમની વધુ સંખ્યા છતાં ચગદી નાખવા ઉભા નહિ. આય એની શી ખાત્રી?

૩. વિચારોના સ્વતંત્ર વિકાસની આ લડત છે. આ લડત આત્મશુદ્ધિની છે અને શુદ્ધ થયેલી પ્રજા પણ પોતાના કામકાજમાંથી હલકા પ્રકારની અસૂચા નહિ કહાડી નાખે, તો માનવજાતિના શાપને યોગ્ય તે બનશે.

૪. અસહકારનું રહસ્ય જ એ છે કે તે નબળામાં નબળા કામને પણ આત્મનિર્ણય અને આત્મરક્ષણની શક્તિ આપે છે.

૫. નાની કોમોના હક્કોનું રક્ષણ એટલે જ દુર્બળનું રક્ષણ છે. અને દુર્બળનું રક્ષણ એટલે બાળક બુદ્ધાનું-ઓઝોનું તેમ જ જે કંઈ અનાથ નિરાધાર છે તે બધાનું રક્ષણ. અને આજે હિંદુ-મુસલમાનની એકતાથી ઉત્પન્ન થનારું બળ જે મુઝીબર પારસીઓ કે ખ્રિસ્તીઓની સામે વપરાશે, તો આવતી કાલે એ જ એકતા તૃણાના

આગ: ૬] નાની કોમોનું રક્ષણ

અમર તો ભૂમી પામી કતાના ભાર તમે ભાંગીને છોડા કા નહિ થયે નય
આવું સ્વરાજ્ય કયો હિંદી હિંદુને ? હિંદુસ્થાનને માટે તો સંપૂર્ણ
અને સાચી અદિસા સિવાય સ્વતંત્રતાનો બીજો એ રસ્તો નથી વળી
અદિસાના કાયદમનીતેષારી તરીકે પણ અદિસાને આપણાથી નહિ વાપરી
શકાય. આ સમજવું તે સ્વરાજ્યને અને સ્વધર્મને સમજ્યા બરાબર
છે. હિંદુ-મુસલમાન બન્નેએ પોતપોતાનાં ગીતા કુરાનમાંથી મનમાન્યા
અર્થો કહાડવાથી બચવું જોઈએ, અને અજમાયશ તરીકે તેમણે અત્યારે
નાની કોમોનું રક્ષણ કરવામાં જ પોતાનું એકત્ર બળ વાપરવું
જોઈએ. તેમાંથી જ તેઓ એક બીજાનું રક્ષણ કરતાં શીખશે.

નાની કોમોનો વાગ વાંકા નમાય એ માટે દરેક ભોળે બોળાધરી આપવી
રહી. જે ખ્રિસ્તીઓ, યુરોપિયનોનો ટાપો અને બીજાં પોષાક પહેરવા માગતા
હોય, તો તેમને તેમ કરવાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ. જે
પારસીઓનો પોતાના ફેટાને વગગી રહેવાનો આગ્રહ હોય, તો તેમને તે
વાપરવાનો પૂરેપૂરો હક્ક છે. વળી એ બંને કોમો સરકારની જોડે સહકાર
કરવામાં અને તેના મજતિયા બની રહેવામાં જ પોતાની સક્ષામતી જોતી હોય,
તો તેમનાં માથાં ભાંગીને નહિ, પણ તેમને દલીલથી સમજાવીને જ આપણે
તેમને છૂટી લેવા જોઈએ. દબાણ કરીને તો ઉલટું આપણે જેટલું દબાણ
વાપરીશું, તેટલી સરકારને મજબૂતી જ આપીશું. કારણ દબાણની
સામગ્રીમાં તો સરકાર આપણને ક્યાંયે ટપી જાય એમ છે. આમ આપણે
સરકારના કરતાં વધુ દબાણનો રસ્તો લેવો એ હિંદુસ્થાનને આજના કરતાં
વધુ યુવામીમાં સંગ્રાવવા બરાબર છે.

૭. સ્વરાજ્યનો અર્થ તો એ છે કે આપણામાંના નાનામાં નાનાને પણ
તેને રહે તે માટે આપણી તરફથી તેની સ્વતંત્રતામાં લેણ પણ શારીરિક
દબાણ થવા વગર, જવાની સ્વતંત્રતા. અદિસામય અસહકારથી આપણે
એવો સ્વતંત્રમાં સ્વતંત્ર પ્રજામત કરાવીએ છીએ, અને એનો અમલ
કરાવીએ છીએ, અને જ્યારે લોકમત એટલો સ્વતંત્ર હોય છે, ત્યારે
બહુમતી મુજબ કામ ચાલે એ દેખીતું છે. જે આપણી બહુમતી
ન હોય અને આપણે બોલી સંખ્યાવાળા હોઈએ, તો બહુમતીના

દયાણુ સામે પણ આપણા મતને વળગી રહીને આપણે આપણા ધર્મને જોભાવીએ. હજારત મહમદ પેગંબરે પણ બહુમતીનું બધું દયાણુ બરદાસ ન કર્યું અને પોતાના દીનને વફાદાર રહ્યા. અને અંતે જ્યારે અમદાની કૃપાથી એમના દીનની આણુ ફેલાઈ અને એમની બહુમતી થઈ, ત્યારે એમણે પોતાના અનુયાયીઓને શું કરમાવ્યું ? તેમણે કરમાવ્યું કે ધર્મની વાતમાં દયાણુ ન ચાલે. આ વચનને આપણે હંમેશા રાખીએ અને ખજારદાર રહી કદિ કાપાથી કે વાગાથી એ કરમાનનું ઉલ્લંઘન કરી આપણી મુખર્જીથી આપણી જ પ્રગતિના માર્ગમાં કદિ વિઘ્ન ન આણીએ.

૮. હિંદુ-મુસલમાનોએ પારખી અને ચિરતીઓ સામે કીનો લેતાં કરમાવું નોંધીએ. વળી પારખીઓએ અને ચિરતીઓએ પણ સમગ્રવું નોંધીએ કે હિંદુ-મુસલમાનની અનુન સાથે પશુપાયાથી બાથ બીડવા મર્યું એ આપણા સમ્મન છે. તેમ કરવા જતાં તેમને પરદેશી સરકારનું સરમુ રસોડાવું પડે છે, એટલે કે પોતાની જ્વનંજના વેડવી પડે છે. સારમાં સારો રસ્તો તે એ જ છે કે સદુ એક જ હિંદુમાતાની પ્રગતિ છે એ તેઓ અંતરથી સમજે અને શ્રદ્ધા રાખે કે મુસલમાનોએ તેમના ગ્રામ સંસ્કારનાં પહેલાં નાની નાની કેમોના ગ્રામ સંભાળવા નીતિએ અને તેમ તેઓ સંસ્કારશે.

૯. એક બંદિતનું દોરું બચાવવા કનેકાયા આપણે બંને સમ પેલા બંધી કરી શકીએ. હિંદુ-મુસલમાને પાદ ને બધું જ નીતિએ કે પાગની કામ નાની છે અને ઉગરને એક જ ફેરાણું વહે છે. તેથી તેના દોરૂ આપણી ભરતે ભરી આવે છે. હાલુ ભૂલ જાણ્ય છે. સંસ્કારીઓના સારે વેળે પાગની હિંદુ-મુસલમાને દોરૂ કનેકાયા છે. તે એ ભરિતનું દોરૂ ને પાગની નાની કેમોની મિલન. કનેકાયા કરે તેઓને આજીવન દોરૂ એ હિંદુ મુસલમાનના પ્રયત્ન જર્મ છે તેઓને હતાવતે. એમના કનેકાયા તેમને આજીવન રમી દોરૂ કાઢશે.

૧૦. હું જાણું છું કે પાગના બંધનોને વળી ફેરાણું જ મારતું નોંધવા છે અને હિંદુ-મુસલમાને એ એ બંધનું રમત કનેકાયા હાલુ મને સ્પષ્ટ છે કે તે બંધને આપણે કનેકાયાને. સાર કરવી જોઈ. જોઈને જોઈને

સાગ દી નાની કમીલ રમણ

એક પક્ષ કમને કે એક પક્ષ નિર્દોષ માણસને ને બપુનું કારણ
સ્વરાજ્યવાદીને સરખાવા નેતું છે. પારસી ભાઈનહેનોને એટલી
ખાત્રી આપું છું કે તેમને સાર તેમ જ ખિસ્તીની કમી સાર માણ આપવા
સંકલ્પ દિલ-મુસલમાનો બહાર પડ્યા છે. તેમને કાઈ અગ્રેજ અમલદારો
ભડકાવતા હશે. કાઈ ઇસ્લામપૂર્વક અને કાઈ અભણે ભડકાવતા હોય,
પણ પારસી ભાઈનહેનોને જાણે છે કે તેઓએ કોઈના ડરામ્યા નહિરું,
પણ દિલ મુસલમાન પોતાના જ ભાઈ છે એમ ગણી તેમની ઉપર વિશ્વાસ
રાખી ચાલવું. હું એમ માનું છું કે આપણે એક બીજાને હાથે મરવાનો
અને એક બીજાને હાથે જ તરવાનો નિશ્ચય કરીએ. વિશ્વાસથી વિશ્વાસ
વધે છે અને અવિશ્વાસથી અવિશ્વાસ પેદા થાય છે.

૧૧. એક 'દિલસોજ' પારસી ભાઈએ કેટલીક સંકલ્પો બતાવી છે
તે વિચારવાનું છે, તેથી તેને દૂકામાં અદિ વિચારી નહિ છું. તે
ભાઈ કહે છે:—

(૧) તમારા જેવા વિચાર બધા નેતા નથી ધરાવતા એ તમે જાણો
છો! મુબઈમાં પારસીઓ વિષે સામાન્ય દીકા સારી નથી અને તેમાં ઝેર
હોય છે એ તમને કદાચ ખબર નહિ હોય. તેને અટકાવવા તમે શા
ધવાને છો છો અને લેશો?

(૨) પારસીઓ સુદી વચ્ચે સોપારી થઈ રહ્યા છે. દેસદાઝ પૂરી
હોવાથી દેશકાય એકી સકતા નથી, તેમ પોતાની અત્યારની જે કંઈ પણ
સહિસલામતી છે, તે જોખમમાં નાખતાં પણ અથડાઈ લાગે છે. તમારા
હાથમાંથી કાગામ ચાલી જાય અથવા તમારો દેહાંત થાય, પછી દેશમાં
મહાગ્નગૃતિને પરિણામે જે લોકોમાં સમભાવ ન રહે, તો પારસીઓ તો
જરૂર કચરાઈ જાય.

૧૨. આ બંને સંકલ્પો નાખી દેવા જેવી તો ન જ ગણાય. મેં જે
વિચારો પારસીઓ વિષે બતાવ્યા છે એ જે સમાજના પણ ન હોય અને
મારા જ ખાસ હોય, તો જે બધ ઉપરના લેખકને છે તે બધ વિચારવા
યોગ્ય મણુવો જોઈએ. એટલું તો ખરું છે કે કાઈ કાઈ મંડળોમાં
પારસીઓ વિષે દીકા થાય છે, તેમાં ઝેર રહેલું હોય છે. પારસી જેની નાની

તેઓ ખારી ઉપર પાટી છે. તે કામ નાની સંખ્યામાં હાઈ કંદાય દિન્દુ-
મુસલમાન જેટલી બહાર આવેલી ભલે ન જાણાય, પણ તેનું કાર્ય દિન્દી
છે, અને તે દિન્દને આદનાર છે એ મારા મગજમાંથી ખસે તેમ નથી.
કઈ બાબતમાં પારસી પછાત રહ્યા છે એ જ હું તો જાણતો નથી. એટલે
દિન્દુ-મુસલમાનને ધટે છે કે તેઓએ પારસી પ્રત્યે મદોબ્ધત રાખવી અને
તેમના કોષો કહાડ્યા કે જોયા ન કરવા.

૧૫. પારસી ભાઈઓને ડરવાનું કારણ જ નથી. જેઓ બીજાનું
ખૂંદ નથી કહ્યું, તેને કશો ડર હોવો જ ન જોઈએ. જરૂર તો પેગંબર
શીખવે છે કે ખાનદાનીનો બદલો ખાનદાની જ હોય. નાની કોમને જેમ
બય હોય, તેમ નિડરતા પણ હોય. પારસીઓએ દિન્દુસ્થાનનું કઈ બગાડયું
નથી એમ જાણીને માનવું જ જોઈએ કે દિન્દુસ્થાન તેનું ન જ બગાડે.
જે કામ અથવા વ્યક્તિને દિન્દુસ્થાનની વિરુદ્ધ જ સ્વાર્થ સાધવો હોય,
તેને જ બય રાખવાનું કારણ છે. નિર્દોષ એક જ માણસ હોય, તોયે
તેને બય રાખવાનું કારણ નથી. છેવટે આ લડત આત્મશુદ્ધિની છે
એમ માની પારસી ભાઈનહેનોને હું તેમાં તન્મય થવા અવશ્ય
વનયપૂર્વક બક્ષામણુ કહું છું. આ લડતમાં આપણે દરેકે એકબીજાનો
વિશ્વાસ ગખવાનો છે અને તેવો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવાનું ઔપધ
આત્મવિશ્વાસ છે. આત્મવિશ્વાસ એ સ્વરાજ્ય છે.

૧૬. તમે વિચારો કે આ સત્તનતના ૧૫૦ વર્ષના અમલ પહેલાં
પારસીઓની શી રિયતિ હતી? જે તે ખૂરી હતી એમ તેમને લાગે અને આજે
તેમની રિયતિ સારી છે એમ લાગે, નો તેઓએ અસહકારમાં ન જ જોડાવું.
દિન્દુ-મુસલમાન કામ કરોડાની છે એટલે દિન્દુ-મુસલમાન એકમ
સંગ વાપરીએ, બાકી એ ઐક્યમાં બધી કોમોનું ઐક્ય આવી
જાય છે. એ બેનું ઐક્ય કાઢી ઉપર સિરનેરી કરવા માટે
નથી. મદાસલામાં વર્ષોનાં વર્ષ કાઢીએ સ્વરાજ્ય લોગવું છે? પારસીઓએ
પોનાના પરાક્રમને બજે રાજ્ય ચલાવ્યું છે. જે કામનામાં આટલી શક્તિ
આટલી કાબેલિયત છે, ને કામનું કાણુ જગાડી શકે? નાનકડી કોમનો
મોટી કામમાં દબેલાં સમાસ થઈ જાય છે અને રક્ષણ થાય છે, પણ

હું તેમને હિંમત દેવા નથી કહેતો. તેમને એમ થાય કે હિન્દુ-મુસલમાન કામનાં બે ઘંટીનાં પડિયાં વચ્ચે તેઓ દાણાની માફક પીસાઈ જાય, તો તેઓએ હરગીઝ અસહકારમાં ન જોડાવું.

૧૭. અસહકારે એટલાએ જ કામ કામ વચ્ચેના અંધડા અને હુલડો અટકાવ્યાં છે, અને લોકોના ગુસ્સાને યોગ્ય રસ્તે વાળ્યો છે. કાઈ પણ કામના હિતને, તે કામીહિત છે એટલા જ માટે, તુકસાન ન કરવાનો અસહકારનો ઉદ્દેશ છે. કાઈ પણ કામીહિતમાંથી તુકસાનકારક અથવા મલિન તત્ત્વોને વેગળા કરવાનો તેનો હેતુ છે. જેનો પાયો અન્યાય અથવા પશુબળ ઉપર ચલાયો છે, અને સમગ્ર હિન્દુસ્થાનના અબ્યુદયતું વિરોધી છે એવું અંગ્રેજોનું કે હિંદીઓનું દરેક દરેક કામીહિત બેશક ભયમાં છે. લોકોની ધમ્મા ઉપર નહિ, પરંતુ પશુબળ ઉપર જ રહેલું હિત અસહકારના અગ્નિમાંથી ઉગરવા પામે એ શક્ય નથી.

૧૩. આખરનો ઉપાય.

૧. જે આપણે અહિંસાને માત્ર સંજ્ઞતાના સાધન તરીકે જ નહિ, પણ હિંદુસ્થાનની સ્વતંત્રતા મેળવવાના અને જાળવવાના તેમ જ હિંદની બધી કામોની એકતા ટકાવવાના આખરના અને સર્વોપરી ઉપાય તરીકે ન સ્વીકારીએ, તો આતું જાતિસંઘર્ષ આપણાથી ઘર્ષ કરવાનું નથી. આવા સ્વીકારમાં હરકોઈ કામને પોતાના ધર્મને માટે લડવાની અને બધી કામોએ મળીને હિંદના બચાવને માટે લડવાની પૂરેપૂરી છૂટ રહે છે. પણ એવી અહિંસા હિંદુસ્થાનનું સ્વરાજ્ય મેળવવાને ખાતર અમર તો તેની એકતા સાધવાને ખાતર અખત્યાર કરેલી કામચલાઉ નીતિ અમર હથિયાર ન હોવાં જોઈએ.

૨. આમ હિન્દુઓએ તેમ જ મુસલમાનોએ પારસીઓની, મદુદીઓની અને અંગ્રેજોસમેન ખ્રિસ્તીઓની સેવા કરવાનું અને તેમના પર પ્રીતિ કરવાનું જન લેવું જોઈએ, પછી તેઓ જોઈએ તો સહકારીઓ હોઈ અસહકારીઓ હોઈ. જે આપણે આમ કરવા ઇચ્છતા હોઈએ, તો આપણાં બાપણોમાં તેમ જ તેઓ જોઈની આપણી વાનચિત્તમાં કડવાસનો અંશ સરખો ન હોવો જોઈએ. આપણે એક બાળકના પણ માથા પરની ટોપી જોતવરીથી ન ઉતારવીએ, અથવા તો દારૂદીઓએ દારૂની કુટેવથી ઓગવવામાં પણ સારીરિક બળનો ઉપયોગ ન જ કરીએ. આપણે હલીલ કરીને, તેમની જુદિ અને હૃદયને વિનવીને જ કામ લાઈએ અને વચનથી કે સરીસ્ત્રજથી કાઢને સ્પર્ધીએ નહિ. જે પછીએ હિન્દુસ્થાનની લાખો કુટુંબો મળને આપણે જગતીને સ્વેચ્છાપૂર્વક અને સમજપૂર્વક આપણા કાર્યમાં રસ લેતી અને સામેલ થતી કરી રહ્યાં, તે જ પછીએ આપણે સ્વરાજ્ય આપણે હશે. સહકારીઓની

અલાવવા નહિ ગમે. રૈટિયો શાંતિની મૂર્તિ છે અને રૈટિયો આપણી આજીવિકાને વિષે જે લય આપણા મનમાં પેસી ગયો છે તેને ટાળનારી વસ્તુ છે. તેથી રૈટિયો જ્યાંસુધી ઘેર ઘેર ન ચાલે, ત્યાંસુધી આપણે શાંત છીએ, એક છીએ, એમ સાબિત ન જ થાય.

૪ રૈટિયામાં સાળ, પીંજણ, વિગેરે આવી ગયાં. તે ચાલે એટલે હિંદુસ્થાનમાં પાછું નૂર આવે. તે ન ચાલે તો પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર ન જ થાય અને થાય તો તે ન નમે. આપણે મીલના માલિકાની મદદ માગીએ છીએ, આપણને પરદેશી કાપડના વેપારીઓની ગરજ છે, પણ એવટે તો આપણને આપણી પોતાની ગરજ છે. જે આપણે સાચા તો જગ સાચું. સાચાને કાઈ છેતરી જ નથી શકતું. આપણે દરેક પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરવો જોઈએ. કપાસની કાંઈ પણ ક્રિયા કરવામાં રોકાઈ જવું જોઈએ. સ્વદેશીના સંપૂર્ણ પાલનમાં જ સ્વરાજ્ય છે.

૫. અસ્પૃશ્યતાની ડાચરશાહી જેટલી મદ્રાસમાં ચાલે છે, તેટલી બીજે ક્યાંય નથી ચાલતી. અસ્પૃશ્યથી બ્રાહ્મણોની ગલીમાં તો જવાય જ શાનું? અસ્પૃશ્યને ઈશદાપૂર્વક અજ્ઞાની રાખવામાં આવે છે. જનનવર માંદા પડે તો તો કાઈકે પણ તેની સારવાર કરનાર મળે ખરા; પણ અસ્પૃશ્યતાના એલી તો રામ જ છે. નિર્દોષ અસ્પૃશ્યની હાય જ આપણને સ્વરાજ્યથી વિખૂટા રાખે તેમ છે.

૬. તેમને સહોદર ભાઈ ગણવા, તેમના અડવાથી ન અલગવું; એમાં સ્વરાજ્ય તો રહ્યું જ છે, પણ તેમાં હિંદુધર્મનો ઉદ્ધાર પણ રહ્યો છે. ગોરક્ષક હિંદુથી અત્યંતનો ત્યાગ ન જ થાય. અત્યંત એવો છે, તે મૂએલા ઢોરોનું માંસ ખાય છે, દારૂ પીએ છે, પૃથ્વી ઉપર રહેલા બધા દોષો તેનામાં છે, તે છતાં તે આપણો સગો ભાઈ છે એમ માની આપણે તેની તરફ વર્તીએ, તો જ આપણાથી સ્વરાજ્ય મંત્રનું ઉચ્ચારણ થઈ શકે.

૧૫. લોકસત્તા અને ગુંડસત્તા.

૧. ઉપરક દષ્ટિએ જોનારને ધણીવાર લોકસત્તા અને ગુંડસત્તામાં આભો તફાવત રહેતો નથી દેખાતો. લોકોનાં ટોળાં અમુક વાનના દિસાક અને જોસમાં ગુંડાઓના ટોળાંના ભાસ કરારી દે છે. આમ છતાં આ બે વચ્ચે તફાવત છે અને તે સદાને માટે રહેશે. આ આપણે સમજી લેવું જોઈએ.

૨. હિંદુસ્થાન ગુંડાસાદીની દસામાંથી આજકાલ અપાટાખંધ પસાર થઈ રહ્યું છે. 'અપાટાખંધ' વિશેષણ વાપરીને હું મારી આશા બક્ષ કરી રહ્યો છું. કદાચ એ દસામાંથી બહાર નિકળી રહેતાં વાર લાગવાનું પણ આપણા નસીબમાં હોય. છતાં એ દસામાંથી જનની સ્વચ્છને બહાર નિકળી જવાના પ્રયત્ન આપણે હાય ધરવા એમાં શકાપણુ છે.

૩. ટોળાની મરજીને તાબે થઈને ઉધમ મચાવવા તરફ આજકાલ આપણું મૂલ્ય વધ્યું છે. ૧૯૧૬ના એપ્રિલની ૧૦ મીએ અમૃતસરમાં ટોળાંની આણુ વર્તી; અમદાવાદમાં તેજ દિવસે ટોળાંઓએ રાજ્ય કબ્જું. એ રાજ્ય બે-લગામ, ગુંડાસાદી અને દાદાગીરીનું હતું, અને તેથી તે અવિચારી, કસા લાલ વિનાયનું, દુષ્ટ અને હાનિકારક હતું. લગાઈ એ આવી કોઈ પણ ગુંડાસાદીના કરતાં વધારે ખૂનામરજીભરી પણ ધોરજીસર વિનાશ કરનારી વસ્તુ છે એટલું જ. છતાં લગાઈનાં વખાણુ યાય છે, કારણકે કેટલીક લગાઈઓનાં અસ્પષ્ટતાથી જતાં અમઝમતાં પરિણામે ઉપરથી બહાવો ખાઈએ છીએ. પણ હિંદુસ્થાનને લોદી વહેવારીને ખૂનામરજીથી સ્વાર્થ મેળવવું દશે, તોપણ તેને તે ધોરજીસર અને ખાનદાન (ન્ટેસે દરજ્જે) ખૂનામરજીને ખાનદાન કરી લેવાય તેટલે

વધવા જોર કરે છે, અને તેથી આગેવાનોને સંભાળવાની વધારે જરૂર પડે છે.

૯. ગાડી પાસે આવી પહોંચતાં તો જોને મરજી પડે તે ગાડી પર ચડી બેસે છે. આમાં સ્વયંસેવકો સૌથી વધારે ગુન્હેગાર હોય છે. આગેવાનો અગર ગાડીમાં જનારાઓને આ આગંતુકોને એમ ગાડીનાં પાટિયાંઓ ઉપર વગરવિચારે ન ચડી બેસવા સમજાવવામાં નાહક વખત ખોવો પડે છે. સરઘસમાંના લોકો ગાડીનું છપ્પર પકડીને ફાવે તેમ ટીંગાય છે અને ફેડેતોડે છે. આવા સરઘસોમાં મોટરનાં છપ્પરોને ટોળાંઓના હાથથી ખેંચીને સાળંસમાં મુકામે પહોંચતાં મેં કવચિત્ જ જોયાં હશે. રસ્તાઓ ઉપર પણ બેઠે બાજુ હારઅંધ ઉભા રહેવાને બદલે લોકો ગાડીની પાછળ દોડે છે; અવ્યવસ્થાનો પાર નથી રહેતો; ડગલે ડગલે અકસ્માતોની ધારતી રહે છે. અકસ્માતો નથી થતા તે વ્યવસ્થાપકોની કાબેલિયતને લીધે નહિ, પણ લોકો ધક્કામુક્કી અને કચડાકચડી સહી લઇને પણ પોતાનો ઉત્સાહ અને આનંદ ટકાવી રાખવાનો નિશ્ચય કરીને આવેલા હોય છે, પરસ્પર ધક્કામુક્કી કરવા છતાં બીજા માણસને જાણીજોઇને અગવડ કરવાની કોઇને વૃત્તિ નથી હોતી, તેથી આ બધાને અંતે સહાનો ચિતાર આંખ આગળ લાવો એટલે આ આખું ચિત્ર પૂરું થાય છે. અવ્યવસ્થા, કલબલાટ, ધક્કાધક્કી, બૂમરાણ અને હોહો સિવાય બીજી વાત નહિ. ભાપણકર્તા સરસ હોય તો તો લોકો ધ્યાન દઇને સાંભળે છે અને ટાંકણી પણ પડી સંભળાય તેવી શાન્તિ ફેલાઈ રહે છે.

૧૦. લોકો ચૂપ થઈ જવા અને સાંભળવા ભલે તૈયાર થઈ જતા હોય, પણ અંતે તો આ દશા ટોળાશાહી જ છે. તમે લોકોના મીઠમીના પંજમાં રહો છો. તમારી અને તેમની વચ્ચે રાગ છે, ત્યાં મુખી તો બધું ફીક ચાલે છે. પણ એ રજજી તૂટતાની સાથેજ તમે મૂઆ પડ્યા છો. અમદાવાદની ઘટના ટોળાના મીઠમીની આપણને ઘડી ઘડી આંખી કરાવે છે.

૧૧. આ અવ્યવસ્થામાંથી વ્યવસ્થા ઘટાવી લઇને હાલની દશામાંથી હરપ્રયત્ને ઉગર્યે જ આપણો છૂટકો રહો, અને તેમ કરવાનો સૌથી

સારો અને જલદ માર્ગ એજ કે રોગાચારીને કહાડી આપજે લોકસત્તા ચાલુ કરવી.

૧૨. આમાં એક મોટી અડચણ એ છે કે આપણે જાનને તરછાડ્યું છે. જાન એટલે મુરીલી વ્યવસ્થા. એની અસર વિગતો જેવી છે. તે નક્કાજ મુદ્દાઓ આજે છે. મુરોપના દેશોમાં સમંભસૂચક પોલિસ અમલદારોને એકાદ લોકપ્રિય માયન શરૂ કરી દઇને તોફાન કરવા તૈયાર થઈ ગયેલાં રોગાંઓને શાન્ત કરી દેવા મેં જોયા છે. આપણે ત્યાં આપણાં શાસ્ત્રોની પેઠે સંગીત પણ થોડાક મોકિની જ સંપત્તિ ગણાતું આવ્યું છે; છાં તો રામગંનીઓની, છાં તો ઉચ્ચ કોટિના સન્તોની. પ્રજાની મિલકત તરીકે એ કદિ નથી મનાયું. સ્વયંસેવકોનાં પથકા અગર એવાસમિતિઓ જો માઈ' માને તો હું એમની કેળવણીના ફરજિયાત અંગ તરીકે તેમને સાથે મળીને શબ્દગીતો ગાનાં શીખવું. અને એ હેતુ નજર આગળ રાખી નાખીયા સંગીતશાસ્ત્રીઓ અને ઉસ્તાદોને ફરક મદાસજા અને પરિવહમાં નોનરીને પ્રજાને સામુદાયિક માન ગાનાં શીખવાની નાલીમ આપું.

૧૩. સ્વયંસેવકો પાસેથી તો આથી ઘણી વધારે તાલીમ, વ્યવસ્થા અને જ્ઞાન હું માગી લઉં, અને એક પણ અનાયાસે આવી અડનારને પણ સ્વયંસેવક તરીકે લાખત ન કરું. એવો સ્વયંસેવક મદદકર્તા થવાને બદલે અડચણકર્તા જ વધારે થાય એ દેખીતું છે. એદાન પર લડી રહેલા સરકારના કવાયતી સિપાઈઓની હારમાં વચમાં જ એક જિનકવાયતી સિપાઈની કાપના કરી હતુઓ. એક લાખુવારમાં એ આખા સરકારને મોટાગામાં નાખી શકશે. અસહકારના કાર્યક્રમમાં મારી મોટામાં મોટી ચિન્તા એ નથી કે આજેવાનો તેનો રવીકાં કરવામાં વિસંજ ફગી રહ્યા છે, અથવા તે તેના પગે બીજી દીકાનો વગસાદ વરસી ગયો છે, અથવા તેની સાને સરકાર નહથી નિલેજ દખાળતી નીતિ અખ્યાત કરવામાં આવશે. અસહકાર એને પહેાંતી વગરો અંત્યાંથી એ ઉસરો જોરોવર પણ બનશે. પણ અસહકારના માલેઆ મોટામાં નેહુ વિષ્ણુ એ જ છે કે આપણે દલ એ રોગાચારીમાંથી નથી કાઢ્યાં નથી.

૧૪. પણ સાથે સાથે એ આશ્વાસન પણ મારા અંતરમાં તેટલું જ જાગત છે કે ટોળાંઓને ફળવવા જેટલી સહેલી બીજી એક વસ્તુ નથી; કારણ કે ટોળાંઓના લોકો લાંબી નજર પહોંચાડી ગણતરીઓ કરીને, હું મગજે અગાઉથી નક્કી કરી મૂકેલ કાર્યક્રમનો અમલ કરનારા નથી હોતા. એક ધાએ બે દુકાડ કરનારા હોય છે. બૂલ જૂએ કે તેટલી જ ત્વરાએ તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા તૈયાર થાય છે. આપણી વ્યવસ્થિત સરકારે તેનાં જલિયાંવાલા, લાહોર, કામૂર, અકાલગઢ, રામનગર વિગેરે સ્થળે કરેલાં સેતાની કૃત્યોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા તૈયાર નથી. પણ ગુજરાતવાલાના ટોળાં પાસે પશ્ચાત્તાપનાં આંશુ હું પડાવી શક્યો છું, બહુકે એ અપ્રિયતા ટોળાંઓને હાથે થયેલાં દુષ્કૃત્યો માટે દરેક જગ્યાએ મારી સમક્ષ લોકોએ નિખાલસ દિલથી પરતાવો કર્યો છે. આવી રીતે અત્યારે અસહકાર ચલાવીને હું અન્યાયની દશામાંથી લોકસત્તા ઘટાવી ફલાડવાનો જ કેવળ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું.

૧૫. અધાધુધીમાંથી એક હાલુમાં વ્યવસ્થા થયાના કેટલાક દાખલાઓ રજુ કરવા હું ઉમેદ રાખું છું. પ્રગ્ન ઉપરની મારી શ્રદ્ધા અધાગ છે. લોકો નામુખી પમાડે એટલા આત્મધારક છે. આગેવાનોને તેમનો અણુવિશ્વાસ ન આણવો ઘટે. અસહકાર વખોડાઈ રહ્યાનું મૂળ જરા સૂક્ષ્મ રીતે તપાસવા એસીએ તો પોતાનો નાગજાગ હાથ રાખવા વિધેની શક્તિ વિધેના લોકો પ્રત્યેના અણુવિશ્વાસ સિવાય બીજું શું છે ?

તરત અમલમાં લેવાય એવા થોડાક નિયમો હું અંતે આપીશ :—

(૧) મોટા સંવેશનમાં કોઈ વ્યવસ્થાકર્તા ન હોવા અને સૌથી અનુકૂળતા હોય તે જ તેમને. બુખી મને

(૨) દરેક વ્યવસ્થાકર્તા પાસેના પોતાના સામાન્ય નિયમો અને નુસંધાનનું પુનરાકલેષ એટલે

(૩) જાહેર સરવિના કે જેમાં વાતો વચ્ચે વ્યવસ્થાકર્તા રથકેને અગાઉથી એકલા કહેવા જોઈએ, અને તે વેળાએ જમને ન પ્રવેશવાના આજ્ઞા સુચનાઓ અને જાહેર આચાર સંબંધે

(૪) રોસન પર સ્વયંસેવકોએ સ્થાપત મંડળ ઉપર હોય, ત્યાં એક જગ્યાએ રોકે ન વળવું જોઈએ, પણ સોહમની બીડ વચ્ચે ભૂરેભૂરે રોકાવે ઉભા રહેવું જોઈએ.

(૫) રોસનનાં પોરોશમ ઉપર હળચે સોહમો ન ધૂસવું જોઈએ. એથી ઉતારાઓને અમલ થયા વગર ન રહે. રોસન બહાર રહેવામાં અંદર જ્યાં જોડવું જ માન, છે એમ માનવું જોઈએ.

(૬) બીડા ઉતારાઓના સામાન ન કચરાય એ તરફ સ્વયંસેવકોએ સહ આપવું જોઈએ.

(૭) સરખસવાળાઓએ માડી આવવાને ધણી વાર હોય, ત્યારથી રોસનમાં દાખલ થવું ન જોઈએ.

(૮) દ્રેનની સામે જ એક રસ્તો ઉતારાઓ માટે ખુલ્લો રાખવો જોઈએ.

(૯) બની રોકે તો બીજો એક રસ્તો આવનાર પરીણાઓને માટે બીડની વચ્ચે યદને રોસન બહાર જવા સાર ખુલ્લો રાખવો જોઈએ.

(૧૦) પરીણાની આસપાસ સ્વયંસેવકોએ હરોળ કે કડું ન કરવાં જોઈએ; એ સરખ ઉપજવનારી વસ્તુ છે.

(૧૧) પરીણાઓ માડીમાં જઈને બેસે અમર સત્તા ધરાવનાર સ્વયંસેવક તરફથી અમાઉધી નક્કી કરી મૂકેલી નિશાની કરવામાં આવે, ત્યાં સુધી સરખસના લોકોએ પોતાની જગ્યાએથી ન ખસવું જોઈએ.

(૧૨) રાખ્દીય જયધોય નક્કી કરેલા હોવા જોઈએ, અને તે ગમે તે ક્રમમાં ગમે ત્યારે અથવા આખો વખત નહિ, પણ દ્રેન આવી પહોંચે ત્યારે, પરીણાઓ માડીમાં બેસે ત્યારે અને રસ્તે ચોક્કસ સમયને અંતરેજ દરવા જોઈએ. આમાં સરખસની રહિતિ મારી જવાનો અથવા તે ધડિયાળના ટકારા જેવું બની જવાનો ભય ન રાખવો જોઈએ. સોહલાગણી ધોય કરનારાઓની સંખ્યાથી, ધોયને ઝીલી લેનારાઓથી અને સૌથી વધારે સરખસના સામાન્ય દેખાવ ઉપરથી જણાઈ આવશે, ગુમરાણથી કે ગુમરાણની કકંઈનાથી નહિ. પ્રજાની તાલીમ જ સરખસોમાં દીતી આવે છે. મજાદમાં નિઃસંજ્ઞે નમાજ પઠનાર મુસલમાન.

મંદિરમાં મોટા અવાજ કરી દર્શન કરનાર અગર મંદિર વગાડનાર કે અન્ય સાથે કરનાર વિન્દના કરતાં ઉતરતો નથી.

(૧૩) રસ્તા પર લોકાનાં ટોળાંઓએ બન્ને બાજુએ હારબંધ ઉભાં રહેવું જોઈએ. ગાડીઓની પાછળ ન દોડવું જોઈએ. સરઘસમાં પગે ચાલનારા લોકો પણ હોય તો દરેકે ચૂપકાથી અને વ્યવસ્થાપૂર્વક ચાલવું જોઈએ અને મરજી પડે, ત્યાં સરઘસમાં મળવું કે નિકળી જવું ન જોઈએ.

(૧૪) લોકાનાં ટોળાંઓએ કદિ પણ પડેલાઓ તરફ ન ધસવું જોઈએ, પણ તેમની વિરુદ્ધ દિશાએ હાલવું જોઈએ.

(૧૫) છેલ્લા કે છેવાડના ભાગમાં ઉભા રહેલા લોકોએ કદિ આગળ ન ધસવું જોઈએ; પણ પોતાની આગળના લોકો પોતાની તરફ પાછા પડે, ત્યારે ખસીને તેમને માર્ગ આપવો જોઈએ.

(૧૬) સરઘસમાં સ્ત્રીઓ હોય તો હરજોખમે તેમનું રક્ષણ કરવું જોઈએ.

(૧૭) નાનાં બાળકોને સરઘસો કે મેળાવડાઓમાં ભીડની વચમાં કદિ ન લાવવાં જોઈએ.

(૧૮) સભામાં સ્વયંસેવકોએ ટોળામાં વિખરાઈ જવું જોઈએ; તેમણે એકબીજા જોડે વાત કરવાને અવાજ પહોંચે તેવું ન હોય, ત્યાં વાવટા અને સીસોટીની નિશાનીઓની તાલીમ લેવી જોઈએ.

(૧૯) સભામાં બેઠેલા લોકોએ વચમાં જ ઉડીને વ્યવસ્થા કરવાનું માથે ન લઈ લેવું જોઈએ, એ તેમનું કામ નથી. તેમણે શાન્તિ જાળવીને પોતાની જગ્યાએ જ બેસી રહેવું જોઈએ.

(૨૦) છેલ્લું પણ સૌથી મહત્વનું એ છે કે એકએક માણસે દલીલ કર્યા વગર સ્વયંસેવકની સૂચનાઓનું પાલન કરવું જ જોઈએ.

૧૬. આ નિયમોમાં બધી વાતોનો સમાવેશ થયો માનવાનો નથી. આ તો માત્ર લોકો આ બાબતનો વિચાર અને ચર્ચા કરતા થઈ જાય એ હેતુથી લખ્યું છે. આપણે આપણી દયા ખાવી ન ધટે. જો આપણે સમ્માર્થના સાંકડા પણ સીધા (અને તેથી અલબત્ત સૌથી

રૂકા) મારે જ સાથે જનું દોષ, તો પોલીસ દોષ ઉપર લોકપિછોડો
 કર્યો આપણને ન જ પાસવલો જોઈએ. આપણે દાંધે થનારી ભૂમચૂકનો
 દોષ, રોગાંખાના બદમાશ કે ગુંડ લોકો ઉપર રોગાંખે પોતાની
 નિર્દોષતા સિદ્ધ કરવાની દાનત રાખવી આપણને ન જ પાસવે. એના
 કૃત્યોને માટે પણ આપણે અસજત આપણને પોતાને જોખમદાર
 માનવા જોઈએ. એમ ન કરી શકીએ તો આપણે સ્વરાજ્ય
 અભાવવાને કઈ રીતે લાવક છીએ? એવા ગુંડ કે બદમાશોના વચ ઉપર
 પણ કાણ ધરાવતાં આપણને આવડતું જ જોઈએ. આપણે એટલે સુધી
 ઉદ્વેગ કરેલો જોઈએ કે એ વર્ગોના લોકો પણ આપણું પ્રજાકીય
 તેમજ ધાર્મિક કાર્ય બગડવા ન દેવાની અગત્ય સમજી જાય, અને
 તેનું કાર્ય પોતાને દાંધે ન થવા દેવાની જાતે જ બજરદારી રાખતા થઈ જાય.

૧૬. તોફાની તરવો ઉપર અંકુશ.

૧. જો આપણે જ્યોત્સ્ન અને ખરેખર અહિંસાવાદી હોઈએ તો આપણે હાથે ભૂલ થવાનો ઓછો જ સંભવ છે. આપણી વચ્ચે સળગી લાગી ઉઠે એવાં જે કંઈ તરવો પડ્યાં છે, તે કાં તો છૂપી પોલિસને હાથ રહે અને કાં તો આપણે હાથ રહે. જો એ તોફાની તરવોને કાષ્ટમાં રાખવાથી શક્તિ આપણામાં ન જ હોય, તો તો દૂંકમાં સ્વતંત્રતા મેળવવાના ખ્યાલને આપણે છોડી જ દેવો જોઈએ.

૨. જો આપણને ખાતરી હોય કે આપણે હિંદુસ્થાનની પ્રજા ઉપર મુખ્ય ભાગે શાંતિની અસર નહિ પાડી શકીએ અને હિંદુસ્થાનના મવાલીઓ પણ આપણા વિનયને વશ નહિ થાય તો શાંતિથી સ્વરાજ્ય મેળવવાની વાતને આપણે ભૂલી જવી એ જ હકાપણ ગણાય. જો એમની ઉપર આપણે શાંતિથી કાષ્ટ ન જ મેળવી શકીએ તો આપણે સમજવું જોઈએ કે આપણે સરકારને શાંતિથી કદિ જીતી નહિ શકીએ. જો તે આપણા પ્રેમને વશ નહિ થાય તો જરૂર સરકારની અંદુકને વશ થઈ તેને મદદ કરશે અથવા તો તેઓ જ રાજ્યકર્તા થશે. આ બંને સ્થિતિ ત્યાજ્ય છે.

૩. હું તો માનું છું કે મવાલી વિગેરે અશાંત વર્ગ ઉપર કાષ્ટ મેળવવો મુશ્કેલ જણે હોય. પણ અશક્ય નથી. આપણામાં આપણને શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. આપણને વિચાર હોવી જોઈએ આપણામાં ધર્મરૂપિ હોવી જોઈએ.

૪. કેટલીક તોફાની કાનો આજ નુપી આપણી સાથે ઉદ્ધતાથી વર્તી હોય, આપણા જાનમાલનું નુકસાન કરવી હોય, જતાં એ બધું તેમના માનસિક રોગને કારણે થયું ગણી તેમના અવાચારો

વેરને નહિ પણ દયાને પાત્ર સમજવા. એક જણે બગાડાર કે ખૂન કરવું એ તો ખરાબ છે જ; પણ એકના અત્યાચારનું વેર વાળવા બીજાએ તેનું અને તેના કુટુંબ કપીલાનું સત્યાનાશ વાળવા નિકળવું એ તેથી પણ ખરાબ નથી શું? પહેલો અત્યાચારી તો મને લાગે છે 'જનનમાં આવી જન્મને મેં આંમ કરી નાખ્યું' એવી દલીલ પણ ધડીભર કરી શકશે પણ પાછળથી એના વેરની ખાતર ઇસલામ પૂર્વક ઠડે પેટે એનું મનમાન્યું સત્યાનાશ કરવા માગનારનાથી એવો કરોજ બચાવ કરી શકાશે શું?

૫. કાર્મ આખી કામને તેમનામાંના ચોડાકનાં અપરાધને સાફ નિરરકાર કરવાનું દિંદુ ધર્મમાં દૃશ્ય નથી. વળી પરિણામની જવાબદારીનો તેમનો પોતાનો દિરસો પણ ધ્યાનમાં લેવો ધટે. તોફાની કામોનો સ્વભાવ સુધારીને તેમને વધુ સારા પાડોશી બનાવી લેવાની દિશાએ દિંદુઓએ ઉદાસીન રહેવું ન ધટે. બેદરકારીનું પ્રાયશ્ચિત્ત આજે આપણે બોગવવું જ પડે.

૬. એટલે મોટામાં મોટી જગદર એ છે કે આપણે દરેક જગ્યાએ શાંતિ ફેલાવી દેવી. આપણે આપણા પોતાના મનમાં શક રહ્યો હોય તો તે દૂર કરવો. આપણા મવાલીઓ ઉપર કાણુ મેળવવો. તે પણ આપણા બાર્મ છે. તેમને આપણે છોડી નહિ શકીએ. તેમ તેમને વશ પણ ન થઈ શકીએ. જો તેમને વશ થઈને હામ ચલાવીએ તો દિદુરધાનમાં સ્વરાજ્ય નહિ હોય પણ મવાલી રાજ્ય દશે. મવાલીઓને રાજ્ય કરવા દેવું એ તેમને અને આપણને બન્નેને મરવા જેવું છે. પણ આપણે જાણી લેવું જોઈએ કે મવાલીરાજ્યની લોકો એક ધડી પણ બરદાસ નહિ કરે. મવાલીરાજ્યમાં રહેતો જનમાલની નુકસાનીનો તાત્કાલિક બચ વહેરી લેવા કરતાં તેઓ સરકારનું તાત્કાલિક નિર્ણય વધાવી લેશે તેથી આપણે મવાલીઓને ઝોગખી, તેમની જોડે મસખત કરી, તેઓને ધર્મનું અને દેશનું દિન સમજતરી, પોતાની અસાંનિથી દેસાઈમાં બચ ન પાડવા વિનવવા જોઈશે. આ તો બદ્ધ લાંબો કાર્યક્રમ છે એમ કોઈએ માનવું નહિ.

૧૭. મવાડીઓને હું સીધા અને સોના પણ કમને વશ થઈ આવે માંગે કિલેલા આપણે માનું છું. તેઓને આપણે આપણા અંધ સ્વાર્થને સારૂ જુદા જાનાર્યા અથવા રાખ્યા છે. એટલે તેઓ આ ધર્મસુદમાં વચમાં ન પડે એ વિચિત્ર શરતે આપણી શક્તિ તેમ છે. તેઓની ભૂંડકાટ કરવાની કે મારામારીની ટેવનો ઉપયોગ તેઓ અસરકારક સમયે ન કરે. આપણે તેઓની ઉપર એટલી પણ અસર ન પહોંચાડી શકીએ તો આપણે સ્વરાજ્યને સારૂ નાકાપક હરીએ. ધારો કે અંગ્રેજ સત્તા દિદુરચાનમાંથી ગઈ, તો પછી મવાડીઓની આદતોમાંથી આપણને કાણ જગાવશે? આ ચોખવટ કંઈ સ્વરાજ્યની પછી નથી થવાની, પણ એ ચોખવટ થવી એ સ્વરાજ્ય મેળવવાની એક શરત છે. જો તેઓને આપણા પ્રેમ વડે આપણે વશ ન કરી શકીએ, તો તેઓને વશ રાખવા જેટલું તત્ત્વવારજીગ તો આપણી પાસે નથી જ. અને મારા જેવા તો તેઓની તત્ત્વવારથી મરવું પસંદ કરે, પણ તેમને તત્ત્વવારથી મારીને છવવાનો પ્રયત્ન પણ ન કરે.

૧૭. રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં

સાધુઓની મદદ.

૧. મારો સદેશો સામાન્ય સ્ત્રી પુરુષો મારેજ નહિ, પણ સર્વને મારે છે,—સાધુ મારે વિશેષ છે. જ્યારે સાધુવર્ગ અસહકાર શું છે, શા મારે દિંદુરયાનની પ્રજા એ કરી રહી છે તે સમજશે, ત્યારે અસહકારના મંત્ર વિના સાધુ નહિ રહી શકાય, સાધુતા જાળવી નહિ શકાય—એમ તેઓ જાણશે. અસહકાર એ કંઈ આપણા ધર્મમાં નવું તત્ત્વ નથી, પણ કેટલીક ઉપાધિને લઈને આપણે એને બૂઝી ગયા છીએ. અથવા તેનાં લક્ષણ વિસરી ગયા છીએ. તેથીએનો અમલ કરવામાં કેટલીક ટીસ થાય છે, શંકાઓ ઉઠે છે અને તેથી સ્વરાજ્યની સ્થાપનામાં કાળ જાય છે, પણ એ તત્ત્વ નવું નથી એમ હું જાણું છું, તેથી જ હું કહું છું કે જો પ્રજા બરોજર જવાબ આપે, તો આપણે હું કે મુદતમાં સ્વરાજ્ય સ્થાપીએ. હું એમ કહી રહ્યો છું, તેનું કારણ મારી પ્રજા ઉપરની અચળ શ્રદ્ધા છે.

૨. જ્યારે કેટલાક કેવળ રાજ્યપ્રકરણમાં મળેલા ભાઈઓ શંકા લાવે છે અને કહે છે કે આ પ્રવૃત્તિ રાજકીય નથી, પણ કોણ જાણે કેનીએ કહ્યો, અથવા પાર્મિક છે, ત્યારે હું કબૂલ કરું છું કે હા, એ પાર્મિક છે એમાં જરાયે શંકા નથી, એ મેં જૂપાવ્યું પણ નથી. જ્યાં સુધી સાધુઓ ધર્મના સિદ્ધાન્તો સમજતા નથી, અને તેનો ઉપયોગ રાજકીય પ્રયોગના ઉદ્દેશમાં નથી કરતા, ત્યાં સુધી મુશ્કેલી ઉભા થાય છે. જ્યાં સુધી સાધુ આમાં પોતાનો પૂરો ઉપયોગ ન આપે, ત્યાં સુધી

તેમનામાં સાધુતા નથી આવી શકતી.

૩. સરકારના અત્યાચારમાં સામેલ ન થવું, તેમાં ભાગ ન લેવો, તેમાં સીધી કે આડકતરી મદદ ન આપવી, એ અસહકાર છે. અર્થાત્ શાસ્ત્રો કહે છે કે રાક્ષસી પ્રવૃત્તિથી અલગ રહેવું. જ્યાં સુધી રાક્ષસી પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોય ત્યાં સુધી તે પ્રવૃત્તિ કરવાવાળાની મદદ લઈએ કે એને મદદ આપીએ, ત્યાં સુધી એના પાપના આપણે ભાગીદાર થઈએ છીએ. તુલસીદાસે કહ્યું છે કે અસંતોનો સંગ કરવામાં પાપ છે. ગીતાછ પણ કહે છે કે આપણે જો રાક્ષસી પ્રવૃત્તિનો સ્વીકાર કરીએ તો આપણે રાક્ષસ થઈએ.

૪. [રાક્ષસ થવું એટલે આપણે હાથેજ આપણો નાશ સમજવો. આપણે તેમજ ક્યું; અને વળી] જ્યાં સાધનની અમર્યાદિત પસંદગી કરવામાં આવે ત્યાં છળકપટ ઇત્યાદિનો ઉપયોગ નવાઈ ન પમાડે. સીતાછનું હરણ રાક્ષસ વેષે ન થઈ શકત. સાધુ વેષે જ એ થઈ શક્યું, અને જ્યાં સાધુતાનો આવો દુરુપયોગ થાય ત્યાં નાશ થતાં વાર નથી લાગતી.

૫. [સત્યયુગ અને કલિયુગ એ મનની સ્થિતિ છે. જ્યારે સાધુપણું જગતમાં વધે છે ત્યારે સત્યયુગ, અને દુષ્ટપણું વધે છે એટલે કલિયુગ પ્રવર્તે છે.] કલિયુગ આ સંસારમાં માવડા રૂપ છે. જેમ માવડાથી સુખ નથી મળતું, તેમ કલિયુગમાં સીધું સુખ નથી મળી શકતું અને જો આપણે ઇશ્વરભજન ઇચ્છતા હોઈએ, સત્યયુગ માફક રહેવા ઇચ્છતા હોઈએ, તો આપણે કલિયુગનો ભય છોડવો જોઈએ.

૬. સ્વરાજ્યમાં નિર્ભયતાનો ગુણ પહેલો જોઈએ. ઉપધિથી-દુઃખથી-ડરીને જે ધર્મ છોડે છે, તે સ્વરાજ્ય મેળવી ન શકે, ડર-પોકને સુખ ન મળી શકે. એક ચોર કે લૂંટારો એને ખીવડાવીને-ધમકાવીને ગમે તે કામ કરાવી લે; એટલે તે ધર્મનું પાલન ન કરી શકે.

૭. સાધુઓને હું વીનવીને કહું છું કે જ્યાં સુધી પ્રજા બિંદુલ અને નિઃશસ્ત્ર છે અને સરકાર અને લૂંટારૂઓનો ડર વર્તે છે, ત્યાં સુધી જેમ નિશાળીઆઓને પણ સ્વયંસેવક થવાનું કહું છું તેમ-તમે

તમારો અધિકાર ઉપયોગમાં લઈ દેશના આ કામમાં પડી જાયો. હુઆ—
ચોર—લપટના દોષોનું દરજ્જું કરવું એ તમારો ધર્મ છે. એમ ન કરો
ત્યાં સુધી તમને સાધુ કહેવપ્રવચનો અધિકાર નથી. જો તમે સ્વરાજ્ય
ધાંજતા હો—એટલે સમરાજ્ય—સત્યયુગ ધાંજતા હો, જો તમે ભરતખંડને
ધર્મભૂમિ—દેવભૂમિ બનાવવા ધાંજતા હો, તો પાડોશી પર અત્યાચાર
થતા હોય, ત્યારે રક્ષા કરવી એ તમારો ધર્મ છે. તમારી પાસે યમ—
નિયમનાં દિશ્વ સરો છે. એ સરોને ચલિત્વિત્ તપમર્પાથી તમે
સંદેહમાં સાચાં કરી શકો છો.

૮. સાધુઓની પાસેથી હું નિર્ભયતા અને દયાના પાલનની
આશા રાખું છું. સાધુઓની પાસેથી હું એવી આશા નથી રાખતો કે તેઓ
હિન્દુધર્મના માંદામાંદેના ઝઘડામાં મુસલમાનોને વચમાં નાંખે. અનેક નિર્દોષ
જીવોને બચાવવાની સાધુની જરૂર હરજ છે. પણ સાધુઓથી પોતાની
સાધુનાથી—તપમર્પાથી—જ તેમ થઈ શકે. સાધુ શરીરબળથી કે તેવ
બળના દેખાવથી જીવોને ન બચાવી શકે. વળી તેઓ ધાર્મિક ઝઘડામાં
મુસલમાનોના બળનો ઉપયોગ ન કરી શકે. મુસલમાનો એક બીજાની
સાથે લડતા હોય તેમાં હિન્દુ કેઈનો પક્ષ લઈને બીજાને કેમ દબાવે ?
જો દબાવે તો હિન્દુને નામોશી છે અને મુસલમાનોને તો મરવા જેવું
થાય. જેમ આપણે આપણી વચ્ચેના દુનિયાદારી ઝઘડાઓમાં
અંગ્રેજોને વચ્ચે નાખીને રાજ્ય ગુમાવ્યું, તેમ આપણે જો ધર્મના અંદર
અંદરના ઝઘડામાં મુસલમાનને નાખીએ કે મુસલમાન હિન્દુને નાખે તો
બન્ને પોતાનો ધર્મ ગુમાવે. બકસનો હોમ કરનાર હિન્દુ, મુસલમાનની
મદદ માગી પોતે બીજા હિન્દુઓની સામે થઈને બકરો મારે તો બીજા
હિન્દુની શી વલે થાય ?

૯. [એટલે કે અંદર અંદરના મને તે પ્રકારના ઝઘડાની પતાવટ
મારે ત્રીજાને આમંત્રણ ન આપવું એમ સાધુઓએ શીખવવું એ
તેમનો ધર્મ છે.] આપણે પ્રતિજ્ઞા કરીએ કે આપણે સરકાર પાસે
ધન્સાદ નથી માગવો. રાવણ જો મને મારી બાધ તો તેનો ધન્સાદ
હું રાવણ પાસે કેમ માગવા જઈશું ? મારે કટિબદ્ધ થવા હિંમત મેળવવી

જોઈએ. એ હિમ્મત મને ક્યાંથી મળે? મારે દયા શીખવી જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. એ સર્વે એ તમારી પામેથીજ શીખે. ધર્મવાનને હિંદુ-મુસલમાન-ક્રિષ્ણી દરેક ઓળખશે અને માન તમે ધારણાને શીખવો કે હુંટકાટ કરવી એ એમનું કામ નથી.

૧૦. ધારણાને હું કહું છું કે તમે સાધુને તસ્દી ન પાડીદારને કહું છું તમે ઉત્તેજન ન આપશો. તમે લાકડીએ તમે બ્રાહ્મણધર્મ ન પાળી શકા તો ધાડપાડુને મારીને કહાડજો.

૧૧. એ બન્ને પોતાનો ધર્મ ભૂલે તો હું સાધુઓને કહું છું કે તમ તેમની રક્ષા કરજો, મુદારજો, એમનો મેલ ધોજો, એ કામ ત્યારે ધર્મની પુનઃ સ્થાપના થશે, ત્યારેજ આપણે હિંદુસ્થાનને કર્મભૂમિ કહીશું?

૧૨. હું તો ચાહ્યો જઈશ, પણ તમે આ કામ ઉપાડી લેજો.

૧૮. સ્વરાજ્યનો અર્થ.

૧. હું અવશ્ય ધર્મનું મિશ્રણ રાજ્યપ્રકરણી વિષયોમાં કરું છું. ફિનિયાની એક પછુ ક્રિયા ધર્મરહિત ન હોવી જોઈએ એમ મારી અપેક્ષા છે. 'મદાત્મા' ને સારું સું ન હોઈ શકે એ સ્વાસ્થ છે. જો તે સર્વ દુઃખોમાં લાગ ન લે તો મદાત્મા શાનો? મારાથી બધાં દુઃખોમાં લાગ નથી લેવાતો, તેથી હું 'મદાત્મા' દેવાનો દાવો નથી કરતો. પણ મદાત્મા થવાનો પ્રયત્ન આપણે બધા કરીએ, તેમાં અવિવેક નથી. આપણા રાજ્યપ્રકરણમાં આપણે ધર્મ-નીતિ-ને દાખલ ન કર્યા, તેથી તો સ્વરાજ્ય મળનાં આટલો વખત લાગ્યો. જેવું એકે તેવું અનેક એ દાખલ છે. જે ધોરણે ખેડમાં * લડી શકાયું, તેજ ધોરણે ખારતવાઈમાં લડી શકાય, અને છત પણ મળે. [માત્ર એક જણે સુધારાનું મળ નાંખવું જોઈએ;] કેમકે જાતના બધા સુધારાનું મૂળ એકજ વ્યક્તિ નાંખે છે.

* મુજરાતના ખેડા જિલ્લામાં સને ૧૯૧૧-૧૭ ની સાલમાં પાક તદ્દન નિષ્ફળ નિવડ્યો હતો. ચાર આબી કરનાં જોડે પાક થાય તો બધો, અને ચારથી જુદાં આબી કરનાં જોડે પાક થાય તો બધો વેરો મુજરાતી રાખવાનો, ખેડુતોને ખુશી નિધમે. અનુસાર હક્ક હતો. સરકારે કુલ છતો ગામોમાંથી ફક્ત એક જ ગામને આબી અને એકસો ચાર ગામને આબી મહેસુલ મોકુફ રાખવાની રજા આપી; અને બાકીના ગામોમાંથી મહેસુલનું ઉપરાધું કરવાના હુકમો કહાડ્યા. ખેડુતો આજબીપણે કહેવા માગતા હતા કે સરકારની મજૂરી ખેડી હતી, અને માંખીય તથા ચિતુલવાઈ પટેલ જેએએ આ ખાતનમાં તપાસ કરી હતી તેઓ પણ એજ નિર્ણય પર આવ્યા હતા. સરકાર તો હંમેશાં મારું મહેસુલ ઉપરાધી જ ગઈ. જ્યારે અરજીઓ કરવાથી અને થોડા ઉઠાવ્યાથી હંકઅર્થ જ સર્વો, ત્યારે ખેડુતોએ માંખીયની સરકારી નીચે ૧૯૧૮ના માર્ચની બાવિસમી તારીખે સત્યાગ્રહ આદર્યો અને તેજ જરૂના જ્વન માસની ચોથ તારીખે તે ફનેહમંદીથી પાર ઉઠવો. —

માણસ ગમે તે દેશમાં બેઠો સ્વરાજ્ય ભોગવે છે. જે પ્રજામાં એવા માણસો ઘણા હોય તેને સહેજે સ્વરાજ્ય છે.

૯. સ્વરાજ્યનું પ્રથમ પગથિયું તો દરેક વ્યક્તિ છે. યદા પિતે તથા વ્રહ્માણે એ મહા વાક્ય આ પ્રસંગે પણ ખરું છે. જો આપણા હૃદયમાં નિરંતર લડાઇ ચાલ્યા કરે, જો આપણે વાંકા ચાલતા હોઇએ, આપણી ઇચ્છિયો ઉપર અંકુશ રાખવાને બદલે ઇચ્છિયો આપણી ઉપર રાજ્ય ભોગવતી હોય, તો સ્વરાજ્યનો અર્થ આપણે સારૂ શો હોઇ શકે ? પ્રથમ પગથિયું તો આપણી ઉપર રાજ્ય ભોગવતાં શીખવું એ છે.

૧૦. જો કુટુંબમાં કલહ હોય, ભાઇઓ એક બીજાની સાથે લડે કુટુંબીઓ સાથે ન રહી શકે, અવિલકત એટલે કૌટુંબિક સ્વરાજ્ય ભોગવનારાં કુટુંબો ઝઘડાને લીધે વિલકત બને, તો આપણે સ્વરાજ્યને સારૂ કેમ લાયક બનિએ ?

૧૧. જ્ઞાતિમાં એક બીજાની સાથે દ્વેષ વર્તે, જ્ઞાતિઓ પોતાનો કારભાર ન ચલાવી શકે, તેમાં કાંઇ વ્યવસ્થા હોય નહિ, શેઠિયા મોટાઇ માગે, જ્ઞાતિભાઇ સ્વેચ્છાચારી થાય અને આટલું સંકુચિત સ્વરાજ્ય આપણે ન ચલાવી શકીએ તો રાષ્ટ્રીય સ્વરાજ્ય કેમ ચલાવી શકીએ ?

૧૨. આપણા શહેરનો કારભાર આપણે ન ચલાવી શકીએ, આપણી મઠીઓ સાફ ન રાખીએ, આપણાં ઘર ખંડેર હોય, રસ્તા વાંકા હોય, શહેરનો કારભાર ચલાવનાર નિસ્વાર્થી શહેરી ન નિકળી પડે, જે કારભાર ચલાવના હોય તે બેદરકાર હોય અથવા સ્વાર્થી હોય તો આપણને વિશેષ સત્તા લેવાનો શો અધિકાર છે ?

૧૩. ખરેખર શહેરના કારભારમાં સ્વરાજ્યની ચાવી રહેલી છે. એટલે તે વિષે જરૂર વધારે વિચાર કરવાની જરૂર છે. હિંદુસ્થાન-મરજીએ ધર કુર્ષુ છે. કાલેરા તો આપણી સાથે છે. મેલેરિયા દર વર્ષે હામરોનો ભોગ લે છે. દુનિયાના બીજા દરેક ભાગમાંથી

મરણી દર થઈ શકી છે. ઝાસગેમાં મધ તેવી તેને ધમી. જોદાનીસખમાં એકજ વખત આવી શકી. ત્યાંની મુનિસિપાલિટીઓએ મદદ પ્રયત્ન કરી એક માસમાં મરણી નાશુદ કરી. આપણે મરણીની ઉપર કશી અસર કરી શકતા નથી.

૧૪. આ સ્થિતિને સાફ આપણે સરકારને દોષ નથી દઈ શકતા. આ જોનાં ગરીબાઓને પણ દોષ નથી દઈ શકતા. મરણીને સાફ જે ઉપાય લેવા દોષ તેમાં કશું આપણી વચ્ચે આવે તેમ નથી. અમદાવાદ જેવું શહેર ગરીબાઈનું જ્વાનું કદાહી નીકળી જઈ શકતું નથી. મને અપ છે કે મરણીને સાફ આપણે આખી જવાબદારી કબૂલ કરવી પડશે.

૧૫. એ ખૂબીની વાત છે કે જ્યારે આપણા રહેવાના વિભાગમાં મરણી ફર વર્તાવી રહી દોષ છે, ત્યારે જ્યાં અંગ્રેજો વસે છે, ત્યાં તે જઈ શકતી નથી. કારણે પણ તરત સમજાય છે. ત્યાં હવા સાફ છે, પરી પૂર્ણ છે, રસ્તા પહોળા અને સાફ છે, અને જંગમ જવાની દેવ પણી સારી છે. આપણે તો જંગમ જતું એટલે નરકવાસ કરવો એવું કરીએ છીએ. જે મુશકમાં નવાઈ ટકા માણસો ઉપાડે પત્રે. આસનાય છે, તે મુશકમાં મોડા અને ત્યાં ઘૂંઘે, અને ત્યાં પોતાની દાનતો પૂરી પાડે આવી સ્થિતિમાં મરણી ધર કરે તેમાં શી નવાઈ!

૧૬. આપણે આપણા શહેરોની સ્થિતિ નદિ બદલાવીએ, આપણી ખુરી ટેવો નદિ બદલીએ, આપણાં પાણખાનાં નદિ સુધારીએ, ત્યાં મુધી આપણે સાફ સ્વચ્છતાની કરી કિંમત નથી રહેવાની.

૧૭. આ પ્રસંગે આટલું કહેવું અનુચિત નહિ ગણાય. આપણે સુવંધી ઉપયોગી સેવકા-અંગીને અરપૂર્ય મણીએ છીએ. તેનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આપણાં પાણખાનાં આપણે તેઓને પૂરાં સાફ કરવા દેવા નથી. આપણે પોતે ખર્ચે બદાને તે કામ કરનાં અમદાવાદે છીએ. આથી આપણે જાને સ્વચ્છ ગણના છતાં આપણાં પરતે એક જામ દુનિયાના બીજા દેશોમાં છે તે કરનાં જણેમાં જણે થઈ રહે છે,

અને તેને લીધે આપણે હંમેશાં ગંદી હવામાં ઉ
જ્યાં સુધી આપણે કેવળ ગામડાઓમાં રહેતા હતા, ત્યાં સુધી
સુખી હતા. પણ શહેરોમાં આપણી ઉપલી કુટેવાથી આપણે સદા
કર્ચા કરીએ છીએ.

૧૮. જ્યાં ઘણા લોકો મોત વગર મરતા હોય, ત્યાં
કર્મના આચારનો અભાવ હોવાનો સંભવ છે. હું માત્રુ છું કે
કહાડવી એ આપણી શક્તિની બહાર ન હોવું જોઈએ. જે
મરકાને નાબૂદ કરી શકીએ તો તેથી સ્વરાજ્યને સાર
જેટલી લાયકાત વધશે તેટલી મહા ચળવળથી નથી વધવાની. આપણ
દાક્તરો અને વૈદ્યોને વિચારવા જેવો આ સવાલ છે.

૧૯. શહેરોમાં દારૂનું વ્યસન વધે, ધરિનીની દુકાનો વધે, જુગાર
વધે, અને અને આનો ઇલાજ આપણે ન કરી શકીએ, તો આપણે
સ્વરાજ્ય કેમ લઈએ. સ્વરાજ્યનો અર્થ એ છે કે આપણો કારભાર
આપણે ચલાવીએ.

૨૦. આપણાં બાળકોનાં મોંમાંથી અને આપણાં મોંમાંથી દૂધ
જતું રહેવાનો સમય આવ્યો જણાય છે. ગુજરાતમાં ડેરીઓએ દાદ
વાળવા માંડ્યો છે. બધું દૂધ ખરીદી લઈ તેમાંથી માખણ, પનીર
ઇત્યાદિ બનાવી તે વેચે છે. જે પ્રજાનો આધાર મુખ્યત્વે દૂધ ઉપર રહ્યો
છે, તે પ્રજા આમ પોતાના ખોરાકનો નાશ કેમ થવા દે? એવા સ્વાર્થ
માણસો કેમ નીકળી પડે કે જે પ્રજાના આરોગ્યનો વિચાર કર્યા
વિના પૈસાને સાર પ્રજાની ખાવાની વસ્તુનો અયોગ્ય વેપાર કરે? દૂધ,
ઘી અને દૂધના પદાર્થો પ્રજાને સાર એવાં અમૂલ્ય છે કે તેની ઉપર
આપણે પૂરો અંકુશ રાખવો ઘટે છે.

૨૧. ઉપરના અને બીજા સવાલો ઉપરથી જણાશે કે આપણી ચળવળ
ખેવડી હોવી જોઈએ. આત્મશુદ્ધિ અને પરશુદ્ધિ, આંતરિક ચળવળ
અને બાહ્ય ચળવળ; લોકજનગતિને સાર આંતરિક ચળવળની વધારે
અગત્ય છે. બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં દંભ, સ્વાર્થ વિગેરે દાખલ થવાનો સંભવ
છે. આંતરિક પ્રવૃત્તિમાં તેમ થવાનો ઘણો ઓછો સંભવ છે. આંતરિક

તિ વિના ખાસ પ્રવૃત્તિ શોભસે નહિ, એટલું જ નહિ, પણ તે સ્વયં જ્યાનો સંભવ છે. મારી દલીલનું તાત્પર્ય એ નથી કે આંતરિક પ્રવૃત્તિ બિયકુલ આપણે ચલાવવા જ નથી, પણ હું એમ હેવા છું કે આંતરિક પ્રવૃત્તિ ઉપર આપણે જોઈતું વર્તન થી દેતા.

૨૨. એવો પણ ખવનિ સંભગાય છે કે એક વખત આપણા ઇશમાં આનંદવર્ણના કારનારની સત્તા આવવા દો. પછી. જ્યાં રૂઝાનાં થઈ રહેશે આના જેવો બીજો ભારે વહેમ નહિ હોય. કોઈ જાન એમ સ્વનંત્ર નથી બની. વસંતની બહાર ખીંચે છે, ભારે દરેક કામમાં તેની હાથ પડે છે, નવચાવન આખી બૂમિતે વિશે જોવામાં આવે છે, તેમજ જ્યારે આપણે સ્વરાજ્ય રૂપી વસંતઋતુમાં એક કરનાં હોઈશું, ત્યારે કોઈ આવી ચડેલો મુશ્કેલ દરેક સ્થળે નવચાવન લાગશે. અનેક પ્રકારની સાવજનિક પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રગતિ મેલેલો પોતાની સક્રિય અનુસાર અનેક કાર્યોમાં ચેકાચેલા જોવામાં આવશે. [આવી રીતે સ્વરાજ્યનો અર્થ જ આપણે ખરી રીતે સમજીએ, તો સ્વરાજ્ય કોઈની આમજથી માનવાનું નહિ રહે. આત્મ શુદ્ધિ વગર મજેલા સ્વરાજ્યનો કશો અર્થ નથી.]

૨૩. એક પ્રજા બીજી ઉપર રાજ્ય ચલાવે તે સાધારણ રીતે બોલું ચલાવ. અંગ્રેજો આપણી ઉપર રાજ્ય કરે છે એ વિપરીત વાત છે, પણ અંગ્રેજો દિંદુસ્થાન છોડે તેથી દિંદીએ કમાણી કરી એમ માનવાનું કારણ નથી.

૨૪. તેઓ રાજ્ય કરે છે તેનું કારણ આપણે જ છીએ; તે કારણ આપણે. કુસંપ, આપણી અનિની અને આપણું અજ્ઞાન એ છે. આ તરફ વસ્તુ દર વાત નો એક પાંખડી દસાઆ વિના અંગ્રેજો દિંદુસ્થાન છોડે એટલું જ નહિ પણ આપણે ખરું સ્વરાજ્ય ભેગવવા થઈએ.

૨૫. ખુદામસ્તાથી મેજબેશું એ સ્વરાજ્ય ન હોય, પણ અંગ્રેજોને મારી લગાવ ને જેઓ મારવાય છે તેઓ દિંદુસ્થાનના થઈ જાય.

એટલે હિંદુસ્થાન તો રાંડીરાંડ રહે. અંગ્રેજન મારનારા બોમ્બ અંગ્રેજ ગયા પછી હિંદની ઉપર પડશે. ફ્રાંસના પ્રજાસત્તાકરાજ્યના પ્રેસિડન્ટને મારનારો તે ક્રેંચ જ હતો. અમેરિકાના પ્રેસિડન્ટ કલીવલાંડને મારનાર તે અમેરિકન હતો. એટલે આપણને લાજમ છે કે ઉતાવળમાં વગર વિચારે પશ્ચિમની પ્રજાની નકલ આંધળાપણે નથી કરવાની.

૨૬. હું એમ માનનારો છું કે માણસજાત પોતાનું રક્ષણ કરવાની શક્તિ દોષકાળે જોષ બેડી નથી હોતી. આપણે ઇંગ્લાંડની શરતે જ કામ કરીએ તો કેટલાં વર્ષો સુધી મુન્શીપલ્ટું ક્યાં કરવું પડશે તેનો મને ખ્યાલ નથી આવી શકતો. મને તો મુન્શીપલ્ટું ન જોઈએ. આપણે ભૂતો કરીએ, પણ આપણે જ આપણી ભૂતો મુધારીયું. [સ્વરાજ્યનો એક ખ્યાલ એવો છે કે] આપણે આપણા વિચાર પ્રમાણે સ્વરાજ્ય મેળવવું. એ સ્વરાજ્ય બ્રિટિશ સંબંધ રહો તો રાખીને અને જો સતોપકારક ન હોય તો તોડીને પણ મેળવવું એવો છે. જો સંબંધ રહે તો તે મહાસભાનો ઉદ્દેશ સંપૂર્ણ રીતે ફળે એ રીતે જ રહી શકે. એટલે કે અંગ્રેજોએ પોતાનું ઉપરીપણું ભૂતી જવું જોઈએ. જ્યાં સુધી મૂડીમાં માય તેટલા અંગ્રેજ આપણી ઉપર રાજ્ય ચલાવી શકે છે એમ માનીએ, ત્યાં સુધી અંગ્રેજ સંબંધ અસહ્ય જ હોવો જોઈએ.

૨૭. સ્વરાજ્યનો અર્થ જ એ છે કે હિંદ પોતાના પગ પર ઉભું રહેવા અને તેનાને પણ ભૂતી જવાને તૈયાર થાય. આગક કે ભુઝગ કે કોઈક એવી નિર્ભયતા દાખવે કે સારા અને મોટામાં મોટા માણસો જોડમાં જાય કે અમલી જાય તો પણ તેઓ નિર્ભય રહે અને કહે કે તેનાએ ઉપાડી એ લગ્ન દવે અમારી છે; એ જાણે દિવાનો ચકતે લાગ જાય. પણ જ્યારે તો તેમ નહિ જ કરીએ. આ સ્થિતિ આવે તેને જ સ્વરાજ્ય કહી શકાય.

૨૮. સ્વરાજ્ય એટલે સ્વાશ્રય. મારે હાથેથી સ્વરાજ્ય લેવામાં તો કેવળ પરશ્રય થયો. હું તો લેવાનો રસ્તો જતાવું; મેં તો તે સેક્રેટરી જ હાથમાં રહ્યું. હું વેદ રચ્યો; દવ જતાવું; આવાની

શ્રીમદ્ધર્મસૂત્રમ્ ૧૦
સ્વરાજ્યના અર્થ

શીત, તેના અનુપાન, માખ, વિખેરે મુકે પણ ઉતરે
હીએ જ કરેલા રહ્યા. એ લોકોને પ્રત્યક્ષ અનુભવ નથી થયો. એવ
જે સ્વરાજ્ય સાતિથી, હિંદુ મુસલમાન મીખ પારસી ખ્રિસ્તી મદુદીનો
એકથી, સ્વદેશીથી અને અસ્પૃશ્યતાના નાસથી અને તે મારી
અવહારકુશળતામાં પૂરી ખાખી અને મારે દિમાલપ સજી જનુ નોખએ.
૨૯. આપણે સ્વરાજ્ય આને નોખએ છે, ત્યારે સરકાર કહે છે
કે સાપક થયે. આમ દરેક જાગતમાં મોટા ભેદ છે. એ ભેદ જ્યાં મુખી
આપણી કસોટી, પૂરેપૂરી નથી થઈ, ત્યાં મુખી જવાનો જ નથી. અને
જાનેનાં દુષ્ટિચિન્હ એક ન થાય, ત્યાં મુખી મીઠા રૂળની આસા
કાંઈએ રાખવી નહિ.

૩૦. સત્તા અને સ્વરાજ્યમાં બહુ તફાવત છે એ આપણે ઓળખી
લઈએ. અત્યારે આપણામાંના ધણા કેવળ સત્તાને સાફ જ રીંદાં
મારી રહ્યા છે. સત્તાની હૂંટમાં હું વિશેષો અને વિખો નોટું છું.
તેમાં હું મારામારી નોટું છું. સ્વરાજ્યની હૂંટમાં તો શુદ્ધ હરિશ્ચંદ્ર
જ હોઈ રહે. સ્વરાજ્ય એટલે પોતાનું-પોતાની ઉપર રાજ્ય એ
મુદ્દમાં તો જે નમે-જે ખમે તે પહેલો. એમાં તો જારે મર્યાદાને
અવકાશ. સત્તાની હૂંટમાં તો સદુ પહેલા આવવા માગે, એટલે
સદુ લડે. સત્તાના રાજ્યમાં પહેલો એજ પહેલો. સ્વરાજ્યમાં
છેલ્લો એ પહેલો. આમ બન્ને વચ્ચે હાથી યોગ્ય નોટલો-અરે પૂવ
પશ્ચિમ નોટલો ભેદ છે. આપણે સ્વરાજ્યની લડત ચલાવીએ છીએ
એટલું યાદ રાખીશું તો આપણે બધી મુશ્કેલીઓ ઓળંગી જઈશું.

૩૧. હું પોતે સ્વરાજ્ય લેવા નોટલો અધીરા છું તેટલોજ ધોરા
છું. ને દરેકને મારી એવા જ થવા સજાદ છે. જે ઉપાય આપણે
ધાર્યા છે તે ખરેખર લઈએ તો સ્વરાજ્ય મેળવતું સહેલું છે. અને
તે ઉપાયો વિના આ વર્ષે તો શું પણ આ જમાનામાં મેળવતું હું
તદન અશક્ય માનું છું.

૩૨. આપણી સ્થિતિ બીજા બધા કરતાં વિચિત્ર છે એ
ઓળખી રાખવું નોખએ. આપણી સંખ્યા તે જ આપણું બળ

તેજ આપણી નયગાઇ છે. દિંદુરયાનમાં છે એમ કોઈ દેશમાં
એકજીનને આજ લગી દુશ્મન માનતા એવા વિધવાઓ નથી, આ
દેશમાં પ્રજાનો મોટો ભાગ શસ્ત્રકળાનો કાયર નથી, કોઈ દેશમાં
દેવો દિંદુરયાનમાં દેશભંગીનો છે તેવા મનુષ્યમતિને તિરસ્કાર
નથી. એટલે આપણા દેશના દરને સાફ ઇલાજ પણ તમાર
દેવા એવું.

૩૩. અવન-પત્ની આપ્યાઓ તું મારા મનમાં ધણીવાર આવી
જા રહે છે, તે પાંચતારની આગળ મુખી જવાની રજા લઉં છું.

(१) अथवा अष्टमे पाताली उपर भेगवेनुं राज्य. आ. नमो
भेगवेनुं तेन अभिमत प्रतिजानुं पासन करी क्षीयु.

(૨) પણ આપણે તો હંમેશા ચિન્ત, પ્રતિમા, કલ્પેત હો. એટલે
સરનામ્ય એટલે દેશનક આપાનનિકાસ પર, વ્રતકર પર, અદાલતો પર
અન્યથા સંજોગ અંકુશ આમાં અગ્રજ સસ્તનત સાથે સંબંધો
અન્યથા હો અને નથી. જો અિત્રાકન અને પાંચળનો ખુલાસો ન થાય
તો નથી.

[illegible][illegible]

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions, both incoming and outgoing, to ensure transparency and accountability. It emphasizes the need for regular audits and the use of reliable accounting software to track financial performance over time.

2. The second section focuses on budgeting and financial planning. It outlines how to set realistic goals, allocate resources effectively, and monitor progress against the budget. This involves identifying key areas of expenditure and ensuring that funds are used efficiently to achieve organizational objectives.

3. The third part addresses risk management and contingency planning. It highlights the potential risks associated with various business activities and provides strategies to mitigate these risks. This includes establishing emergency funds, diversifying investments, and having backup plans in place for unforeseen circumstances.

4. Finally, the document concludes by stressing the importance of communication and collaboration among all stakeholders involved in the financial process. Regular meetings and reports are essential for keeping everyone informed and aligned with the organization's financial strategy.

(૭) હિંદુ-મુસલમાનના મનના એકનો સંરંધા નાશ એટલે હિંદુ, મુસલમાનની મર્યાદા રાખે અને તેને સાર જાન દે. મુસલમાન, હિંદુની મર્યાદા રાખે અને જાન દે. મુસલમાન, હિંદુને પગવવા ગાય ન મારે, પણ પોતાના હિંદુભાઈની લાગણીને દૂભાવવા સાર પોતાની એજેન્ડા જોરબંધ બંધ કરે, અને હિંદુ કશું સારું કર્યા વિના મુસલમાનનું મન દુઃખવવા મસજિદો આગળ વાળ ન વગાડે પણ મસજિદો પાસેથી જતા વાળું બંધ રાખવામાં મોટાઈ માને.

(૮) સ્વરાજ્ય એટલે હિંદુ, મુસલમાન, શીખ, પારસી, ખ્રિસ્તી, બુદ્ધી, બધા ધર્મી પોતાના ધર્મનું પાલન કરી શકે અને એક બીજાની તેમ કરવામાં રક્ષા કરે અને એકબીજાના ધર્મને માન આપે.

(૯) સ્વરાજ્ય એટલે દરેક મામ એર હુંદારના બધી પોતાની રક્ષા કરવા શક્તિમાન થાય અને દરેક ગામ પોતાને જરૂરના અનાજ અને વસ્ત્ર પેદા કરે.

(૧૦) સ્વરાજ્ય એટલે દેશી રાજ્યો, જમીનદારો અને રેયત વગેરે વચ્ચે મિત્રતા વર્તે, દેશી રાજ્ય કે જમીનદાર રેયતને ન કનડે અને રેયત રાજ્યને કે જમીનદારને ન પગવે.

(૧૧) સ્વરાજ્ય એટલે ધનવાનને મજૂર વગેરે વચ્ચે મિત્રતા ધનવાનને સાર થોડા દામ લઈ મજૂર ખુશીથી મજૂરી કરે.

(૧૨) દુષ્ટાગ્રીયાંને અનાજ નહિ મળે અને તેઓ ખૂબ મરે તો સ્વરાજ્ય મળે વા ન મળે તેના શો અર્થ? સ્વરાજ્ય તો એજ હોવાશે કે જેમાં એક પણ માણસ પગર વાંકે અને પરાણે બૂખા કે નાશું ન રહે.

(૧૩) સ્વરાજ્ય એટલે જો જાનિને માતા બહેન સમજી પડે માન આપતું ને, અને કચનીચના બેદ નીકળી સર્વ જાણ એન છે એવી જાણનાથી વર્તતું ને.

(૧૪) સ્વરાજ્ય એટલે માનવનો અનુમતિ હોય. સ્વરાજ્ય આપણે સાર આપણા માણસ હરે છે, આપણા મુખની ચાવી

(૭) હિંદુ-મુસલમાનના મનના ખેલનો સંઘર્ષ નાશ એટલે હિંદુ, મુસલમાનની મર્યાદા રાખે અને તેને સાર જાન દે. મુસલમાન, હિંદુની મર્યાદા રાખે અને જાન દે. મુસલમાન, હિંદુને પગપલા ચાપ ન મારે, પણ પોતાના હિંદુલાઈની સાગળીને દુભાવવા સાર પોતાની મેળેજ જોવડે જાણ કરે, અને હિંદુ હવે સહુ હયાં વિના મુસલમાનનું મન દુઃખવવા મસજિદો બાંધવા વાળું ન વગાડે પણ મસજિદો પાસેથી જતાં વાળું જાણે રાખવામાં મોટાઈ માને.

(૮) સ્વરાજ્ય એટલે હિંદુ, મુસલમાન, શીખ, પારસી, ખ્રિસ્તી, બહુલી, બધા ધર્મી પોતાના ધર્મનું પાલન કરી શકે અને એક બીજાની તેમ કરવામાં રક્ષા કરે અને એકબીજાના ધર્મને માન આપે.

(૯) સ્વરાજ્ય એટલે દરેક ગામ ચોર કુટારાના ભયથી પોતાની રક્ષા કરવા સંકલિતમાન થાય અને દરેક ગામ પોતાને જરૂરના અનાજ અને વસ્ત્ર પેદા કરે.

(૧૦) સ્વરાજ્ય એટલે દેશી રાજ્યો, જમીનદારો અને રૈયત વગેરે વચ્ચે મિત્રતા વળે, દેશી રાજ્ય કે જમીનદાર રૈયતને ન કંનડે અને રૈયત રાજ્યને કે જમીનદારને ન પગલે.

(૧૧) સ્વરાજ્ય એટલે ધનવાનને મજૂર વગેરે વચ્ચે મિત્રતા ધનવાનને સાર પોગ્ય દામ લઈ મજૂર ખુશીથી મજૂરી કરે.

(૧૨) દુષ્ટાગ્રીષાંતે અનાજ નહિ મળે અને તેઓ જુએ મરે તો સ્વરાજ્ય મળે વા ન મળે તેનો શી અર્થ? સ્વરાજ્ય તો એજ દહેવાશે કે જેમાં એક પણ માણસ વધર વાંકે અને પરણે જુખ્યુ કે નાચું ન રહે.

(૧૩) સ્વરાજ્ય એટલે સ્ત્રી જાતિને માતા જેટલું સન્માન મળે આપતું તે, અને હિંદુનીયના બેઠ નીકળી સર્વ ભાઈ જે નાન વાંમ સાવનાથી વર્તે તે.

(૧૪) સ્વરાજ્ય સાદમાન્યનો જીવનમંત્ર આપતું સર આપણા મોક્ષનું દાર છે, આપણા :

૧૯. સ્વરાજ્યની શરતો.

૧. હિંદુસ્થાનને સ્વરાજ્ય મળે એ બધા હિંદીનો અવાજ છે, અને તે ખરો છે પણ તે નીતિને રસ્તે મેળવવાનું છે. તે ખરું સ્વરાજ્ય હોવું જોઈએ. અને તે નાશ કરનારા ઇસ્લામી કે ક્રિસ્તીયોનાં કરવાથી નહિ મળે. ઉદ્યમ જોઈએ, પણ તે ઉદ્યમ ખરે રસ્તે જોઈએ. હિંદુસ્થાનની ભૂમિ તે એક વેળા સુવર્ણ ભૂમિ ગણાતી કેમકે હિંદી લોકો સુવર્ણ રૂપે હતા. ભૂમિ તો તેની તેજ છે, પણ માણસો ક્યાં છે. એટલે તે ભૂમિ વેરાન જેવી થઈ ગઈ છે, તેને પાછી સુવર્ણ બનાવવાને આપણા સહયુક્તો વડે સુવર્ણ રૂપે થવાનું છે. તેનો પારસમણિ બે અક્ષરમાં સમાયેલો છે, અને તે 'સત્ય' છે. ચારંતે જો દરેક હિંદી 'સત્ય'નો જ આગ્રહ રાખશે, તો હિંદુસ્થાનને ઘેર બેઠાં સ્વરાજ્ય આવશે. જેવી હો તેવી પણ આપણી સ્વતંત્રતા આપણે સત્યાગ્રહથી મેળવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી લેવી ધટે છે. ડાળથી તો તે મળવાની નથી. અને જેઓએ વગર સમજાયે અથવા સમજતાં છતાં કપટથી સત્યાગ્રહની પ્રતિજ્ઞા લીધી હશે તેમને પોતાને સંતોષ નહિ મળે, પ્રભુને તે નહિ આપે, અને છેવટે ખાલી હાથવાળા જ લાગશે અને હશે.

૨. [જે સત્યનો આગ્રહ રાખનાર છે તેનામાં વીરતા છે, ખરી ક્ષત્રિયતા છે, મરણને તે ખીરસામાં રાખીને ફેરે છે. નિર્ભયતા વિના સ્વરાજ્ય હોય નહિ.] ક્ષત્રિયને વિશ્વાસ હોય તો મરણ એ માથાનો મુગટ છે. મરવાનો ભય શો? જ્યાં સૌથી વધારે મરવાનો સંભવ ત્યાં જઈને જીવો રહે તેજ બહાદુર; જે મારી શકે તેને કાઈ બહાદુર થી કહેવું. એક કુંભાર ગધેડીને માર્યા ફેરે છે તેને આપણે

ક્ષત્રિય નથી કહેતા. તેમજ ને ક્ષત્રિય આર્થ કરે તેને આપણે
કુંભાર કહી નિયમ વિશેષજી આપીએ છીએ. નામદ પુત્ર અને
આર્થ કરે છે, તેને આપણે બહાદુર નથી કહેતા; પણ નામદ
કહી ખડે વિશેષજી આપીએ છીએ. ન્યાં સુધી ક્ષત્રિયનો શુભ
આપણામાં નથી આવ્યો. ત્યાં સુધી સ્વરાજ્ય મળતું મુશ્કેલ છે.
ક્ષત્રિયનો શુભ ધીરજ છે. જાર વર્ષના પ્રદક્ષામાં, સુધન્વામાં,
સીતામાં એ શુભ આવ્યો હતો. રાવણે સીતાને સાસવો મોકલી, જય
કર્ષો. પણ સીતાજી એકનાં જ ન થયાં, તેથી જ આપણે એને શુભ
ક્ષત્રિયાણી—દેવી—માતા માનીએ છીએ. સીતાના શુભ ન
આવે ત્યાં સુધી અસહકાર કરવા, સ્વરાજ્ય મેળવવા આપણે નાસાયક
છીએ. સીતાએ રાવણનાં મિથાનેનો ત્યાગ કર્યો, એ મિથાઇઓ
કાંઈ કહી ન હતી; પણ એ અપાત્રની હતી; માટે એણે એને દૂધી
દીધી; રાવણે જે રાજાશો મોકલ્યા, તે તમે કદિ ન જોયા હોય
એવા ઉત્તમ દશે; એના હીરામોતી આવના હીરામોતી કરતાં વધારે
અકલ્પિત દશે પણ એ અપાત્રને હાથે આવે છે જાણી એનો ત્યાગ
કર્યો, ત્યારે જ એ પોતાના સતીત્વનું રક્ષણ કરી રાખ્યાં. [આમ
આપણાં પ્રાચીન વીર વીરાંગનાઓમાં જે સત્યનો અઢમ આઢમ આપણે
જોઈ શકીએ છીએ તે આપણા ધ્યેયની પ્રાપ્તિ માટે દરેક સત્યાગ્રહીએ
હર ધડી આંખ આમળ રાખવો પડે છે.]

૩. માણસના જીવનનો પાયો નીતિ છે. એ પાયાથી માણસ
ચાલ્યો તે જ કણે તે ધાર્મિક મટે છે. નીતિનિયમોની ઉપરવટ
અર્થે ધર્મપાલન કરવાની વાત જમજળ માત્ર છે. દાખલા તરીકે
માણસ જૂઠું આવે, દયાધર્મ છોડે, અસંવયી બને, અને છતાં
ધર્મ પોતાની બાબતે એવો દાવો કરે એ હાર્યારૂપ છે. [ધર્મને
બાબતે મૂકીને સ્વરાજ્ય માટે ધર્મની પ્રાર્થના કરી આપણે જૂઠી
જાણીએ છીએ કે ધર્મ ન્યાય અને ધર્મને જ આશરો આપે છે.]

૪. સ્વરાજ્ય ધર્મ પણ આપે એમ નથી. પાપીને સ્વર્ગ આપવું
ધર્મ પોતાના હાથમાં જ નથી રાખવું. કાયદા બનાવીને ધર્મને

પોતાના હાથ ન કેમ જાણે. ધોધ નાખ્યા છે. ધ્રુવર
 સકિતમાન હોવાથી જ તેણે અપવાદ વિનાના કાયદા
 એ માણસની અને પ્રજાની સ્થિતિ સુચવે છે. જેમ, ખાંચ તરફ
 શાંત કરી શકે તેમ પરત્ર મટે તેમ સ્વતંત્ર થાય.
 ન છોડીએ, પરદેશી કાપડનો ત્યાગ ન કરીએ, હિંદુ-મુસલમાન સમા
 કરીએ, તો ધ્રુવર સ્વરાજ્ય આપે? આપી શકે? પણ આપણ
 પ્રજામતથી પરદેશી કાપડ છોડીએ અને દારૂ ત્યાગીએ તો શું આપણને
 સ્વરાજ્ય ન મળે? ધ્રુવરના કાયદાનો ભંગ કરવા છતાં કાંઈ ધ્રુવર
 પાસેથી સ્વર્ગની આશા રાખી શકે? ન જ રાખે. તેથી આપણે
 પ્રાર્થના કરીએ તે પણ આપણે સ્વરાજ્યને સાફ નહિ, પણ
 સ્વરાજ્યને સાફ શકિત મળવાની કરી શકીએ. પ્રાર્થનાનો એક અર્થ જ
 એ છે કે અમુક વસ્તુ કે સ્થિતિ મેળવવાની પોતાની તીવ્ર ઇચ્છા રજૂ
 કરવી.

૫. આખા હિંદુસ્તાનમાં એક જ ઝંખના ચાલી રહી છે કે
 ધર્મરાજ્ય, સમરાજ્ય, સ્વરાજ્ય મેળવવું. એ ત્રણે એક જ વસ્તુ છે.
 જેને પોતાની ઉપર રાજ્ય કરવું છે તે પોતાની મર્યાદામાં-હદમાં-રહે.
 પોતાની મર્યાદા સાચવીને રહે તેને કાંઈ તુકારો ન કરી શકે, છતાં આપણે
 તે આપણા જ અંતરજ આઇએના ઉપર રાજ્ય કરવા જઈએ છીએ.
 તેમની પાસેથી મેલાં કામ લઈને તેમને મેલાં બનાવીએ છીએ અને તેઓ
 મેલાં થયા માટે તેમનો ત્યાગ કરીએ છીએ. ત્યાગ કરવાથી તેઓ
 વધારે મેલાં બન્યા માટે નિરંકાર કરીએ છીએ. બીજાને જે યુદ્ધામ
 બનાવે છે તેને સ્વરાજ્ય ક્યારેય મળે!

૬. દેહલ નીની ઉપર નિરંકાર કરી આપણે કેવળ અડકવાનો પ્રયત્ન
 કરી અસ્વરાજ્ય પામવાથી બુદ્ધિ યથાતા છીએ? આપણે જ્યાં
 જુદી મનસ્સે મેલ કદાવી તેઓને આપણા ભાઈએન જેવાં નહિ સમજીએ
 તે તેમને કે ને કે જી નહિ જાણે ત્યાં બુદ્ધિ આપણે સ્વતંત્ર યથાતા
 નથી કેમકે જુદી મન સાઃ આપણે કાવડ જ નહિ હોઈએ, તેઓ જ
 અસ્વરાજ્ય પ્રવૃત્તિ અટકાવે અને ત્યાં એક પ્રયત્ન કરનારો શકિત છે

એમ મનાવી કેટલાં ડગલાં ચાલી સકવાનો ?

૭. માફ અવસ્થા માનવું છે કે જો આપણે હજી દેશમાંથી પ્રત્યેક મનમાં મેલ રાખતા હોઈએ તો કદિ હમ્મર આપણને 'સ્વરાજ્ય' નહિં આપાવે, કદિ આપણા પ્રત્યેનો તિરસ્કાર અંગ્રેજોના મનમાંથી નહિં જાય. આપણી આત્મશુદ્ધિ આપણા સ્વરાજ્યનો પાયો છે. સ્વરાજ્ય મેળવવું એ સ્વમં મેળવવા સમાન છે. મુષિછિરે પોતાના કુતરાને મેત્રીને સ્વમં-દારમાં પેસવાની ના પાડી. શું આપણે લંબી ભાષ્યોને વેગળા મેત્રી દોટ મૂકી સ્વરાજ્યમંદિરમાં ધૂસી જવાના છીએ? આપણે એમ માનતા હોઈએ તો આપણને કડવો અનુભવ થશે જ. દરવાજો પહોંચતાં આપણે સ્વરાજ્યના દરવાજા બંધ જોઈશું.

૮. અંતરજાને ઊંડીને સ્વરાજ્યનો વિચાર પશુ ન કરાય. એ તો એવી વાત થઈ કે આપણે પોતે ગુલામના મામેલે રહી આપણા મામેલની ગુલામીમાંથી છૂટવા માગીએ છીએ. એ કંઈ હમ્મર સાંખવાનો છે? એ કંઈ બનાવ બનવા જેવી વાત છે? એ ગુલામો પોતે જ શાને એવું બનવા દે? અને આપણા મામેલા પોતે પણ એટલી સંભાળ નહિ રાખે કે તેઓ આપણા ગુલામોને પોતાના કરી લઈ તેમને પોતાની સાથે આપણી સામે મંડાવેલા રાખે?

૯. અસ્પૃશ્યતામાં દિંદુષમં છે એવું માનનારાને અસહકારી થયાનો અધિકાર નથી. આ સત્તાને અસ્પૃશ્યતાધર્મને તો સાચું બનાવ્યું છે જ્યાં જ્યાં ત્યાં આપણે અસ્પૃશ્ય જ છીએ. આપણે પાકુ ખાવા લાયક, ગાંધો ખાવા લાયક છીએ, આપણે જેલમાં જ શોભીએ તેવા છીએ. આ બધા અસ્પૃશ્યતાનાં ચિન્હો છે અને તે બધા દેશમાંથી જ નહીં આપણી જાણકારી આપણે જાણીએ છીએ. તો પછી આપણને મહાસત્તાકરિત સ્વરાજ્યનાં શો આચાર છે? તો પછી આપણે મહાસત્તાના નવ લોકની ભરતીમાં કેમ ડાખવા થઈ શકીએ? જે દિંદુ અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ માને છે તેને અસહકારી રહેવાનો અધિકાર જ નથી એમ એક વગમાં તેને જાણવું જોઈએ, અને જેઓ પોતાને દિંદુ માને છે તેઓ નવ જો અસ્પૃશ્યતાનો ત્યાગ નહીં દિલથી કરે તો નૈષ્ઠ્ય ન દેવ, તે કે

એકલો પણ કહેવાનો જ કે તે પાપ દૂર કર્યો વિના સ્વરાજ્ય નથી, તેના વિના હિંદુધર્મનો નાશ જ છે. અસ્પૃશ્યતાના અધર્મને ધર્મ રૂપે સંઘરીને હિંદુધર્મને નભાવવો, ગાયત્રી રક્ષા કરવી, અહિંસાનું પાલન કરવું, સમતા રાખવી એ બધું હું અશક્ય સમજું છું. જેમ સૂર્યના તેજ વિના અનાજ પાકે નહિ, તેમ અસ્પૃશ્યતા રૂપી અધિકારનો નાશ થયા વિના સ્વરાજ્યનો પાક મળવાનો જ નથી.

૧૦. આપણે જે જીત મેળવવાની છે તે જેવીતેવી નથી; તેમ જોની સાથે લડવું છે તે સરકાર પણ જેવીતેવી નથી. તેનામાં ગુણ અવગુણ બન્ને ભરેલા છે. એ સરકાર બહાદુર છે. તેના મંડળમાં એકસંપ છે, જ્ઞાન છે, યોજનાશક્તિ છે, આત્મભોગની તાકાત છે. તે નાસ્તિક છે; દંભી છે, તેનામાં જીનકપટ છે. તે લલચાવે છે, ફેસલાવે છે; ડરાવે છે; બહાદુર હોઇ બહાદુરીને ઝોળખે છે અને તેને વશ થાય છે. તેથી જો આપણે તેની ઉપર જીત મેળવવા ઇચ્છીએ તો તેના કરતાં આપણે વધારે બહાદુર થવું જોઇએ, તેનામાં સંપ છે તેના કરતાં આપણામાં વધારે હોવો જોઇએ, તેના જ્ઞાન કરતાં આપણું જ્ઞાન વધારે શુદ્ધ હોવું જોઇએ, તેની યોજનાશક્તિને આપણે શરમાવવી જોઇએ, તેના આત્મભોગ કરતાં આપણો આત્મભોગ ચડવો જોઇએ. તેની નાસ્તિકતાને આપણે આસ્તિકતાથી જીતીએ, તેના દંભને આપણે નિખાલસતાથી જીતીએ, જીનકપટને આપણી સત્યાગ્રહથી જીતીએ, તેના ખિતાખોશી લાલચોથી સો ગાઉ દૂર નાસીએ, તેના સુધારાથી કે મોટા હોદ્દાથી ન ફેસલાઇએ, ડાયર જેન્સનના ડરથી આપણે ન ડરીએ.

૧૧. વળી આ રાજ્યને—આ રાજ્યનીતિને—રાક્ષસી રાજ્ય, રાક્ષસી રાજ્યનીતિ આપણે ગણીએ તે પહેલાં આપણે જાતે તેવી નીતિમાંથી નિકળી જવું જોઇશે. જેવા નિકળ્યા તેવી જ તે નીતિ બંધ થશે. તેથી જ હું કહી રહ્યો છું કે આપણે થોડા વખતમાં સ્વરાજ્ય મેળવી શકીએ છીએ. કેમકે જે કરવું છે તે આપણે જ કરવું રહ્યું છે, અને તે ડાયર માત્ર વિચારના પરિવર્તનનું જ છે.

આપણે આપણા ખ્યાલો બદલી દઈએ તો તે પ્રમાણે વર્તનમાં ફેરફાર કરવો ફાળુમાનની વાર છે. જો બધાને આત્મવિશ્વાસ આવી જાય, હિંમત આવે અને તેથી પોતાનું કર્તવ્ય કરવા મંડી જાય, તો સ્વરાજ્ય આજે જ મેળવી લઈએ.

૧૨. [જેને કર્તવ્ય કરવું જ છે, તેણે પોતાની ફરજ સ્પષ્ટ રીતે ઓળખી લેવી.] માફ સ્વદેશભિમાન મારા દેશની ફરજ સી છે તે તરફ જ માફ ધ્યાન ખેંચે છે. માફ યુજરાતી તરીકેનું અભિમાન યુજરાતીની હિંદુસ્થાન પ્રત્યે સી ફરજ છે તે જ સૂચવે છે. જો આ વિચાર ખરો હોય, જો યુજરાતી ભાઈબહેનો તે કબૂલ રાખનાં હોય, તો યુજરાતીઓને પોતાની ફરજ તો જાણમાં જ છે.

૧૩. [ફરજ બળવથી એટલે માથા ઉપરથી ભાર ઉતારવો એ નથી.] જેઓ પોતાના ભાગે આવતું જ આપીને બેસશે તે કંજીસ ગણાશે. સ્વરાજ્યની શરત એ છે કે સદુ પોતાને ભાગે પડતું આપે એ બસ નથી, પણ સદુ પોતાનાથી બનતું આપે એ બસ છે. જ્યારે સદુ સર્વનો ભાગે ઉપાડવા તૈયાર થાય, ત્યારે જ બધાનો ભાગે ફાળે પડતો વહેંચાઈ જાય, કેમકે સદુની શક્તિ સરખી નથી હોતી. આવી સિધ્ધિમાં સદુ, દિસાએ આવતું જ કરીને બેસી રહે તો ગરીબ કચરાઈ જાય અને ઘાટકાર કચરી નાખે. જો કરોડપતિ બે જ પૈસા આપીને બેસી રહે તો કંઠાળની વતી, બાળકાની વતી, લૂસાપાંગળાંની વતી, ઘાંડી વતી કાણુ આપે? સીધો દિસાજ જ એ છે કે કરોડપતિએ બધો ભાગે ઉપાડવાની શક્તિ રાખવી. જેને ધણું મળ્યું છે તે ધણું આપે.

૧૪. સ્વરાજ્ય મેળવવાને માટે આપણામાં આત્મશ્રદ્ધા આવવી જોઈશે, આપણે એક થઈ જઈએ. હિંદુસ્થાન જેવું મહાન મંદિર જેમાં મુસલમાનોની મસ્જિદો છે, હિંદુઓનાં મંદિરો છે, શીખોનાં ગુરુદ્વારો છે, પારસીઓનાં દેવગૃહો છે, એ પવિત્ર સ્થળોમાં પૂજા કરવા ધણા પૂજારીઓ પોતાનું સર્વસ્વ આપી દે, તો આપણે સ્વરાજ્યને માટે લાયક છીએ. યુજરાત એકલું જાય બીડવા તૈયાર

ચાય તો ચે બસ છે. ચેજનાશકિત ન બતાવીએ, હોમવા હોઇએ તો આપણે સ્વરાજ્યની વાત છોડવી.

૧૫. [કેવળ પેસા આપવાથી આપણી ફરજ પૂરી થઇ ન નથી; સંપત્તિ અને શક્તિનો તેમાં અવશ્ય સમાવેશ કરવો જોઇએ.] સ્વરાજ્ય તો આજે જ મળવું જોઇએ, પણ નથી મળતું કમક ગુસ્સો ચોકી શકતા નથી. સ્વરાજ્ય મળવાની મોટામાં મોટી શરતનો ભંગ કરીએ અને સ્વરાજ્યની આશા રાખીએ એ કેમ અને?

૧૬. [હજી આપણને આપણા કાર્યમાં, ધ્યેયમાં અને આપણા પોતામાં વિશ્વાસ નથી આવતો એજ આપણા માર્ગમાં મોટું વિઘ્ન છે. આપણે એવો વિચાર કરીએ છીએ કે] બધા નેતાઓ મરી જશે પછી શું થશે? આપણા નેતાઓ જેલમાં જાય અથવા મરી જાય એટલે આપણને દોરવા માટે કોઇ ન હોય, તેવે વખતે પણ આપણું કામ ચાલુ રાખવાની શક્તિ બતાવીએ એટલે સ્વરાજ્ય મોટેની આપણી લાયકાત આપણે સાબિત કરી શકીએ છીએ. જેમ એક ગાડીમાં જોડાયેલા ઘણા ખેલમાંથી એક મોઢો પડે કે ચાકી જાય તો બીજા તેનો બોળે ઉપાડી લે છે, તેમ આપણે પણ એકલા પડ્યા તો તેનો બોળે ઉપાડી લેવાની હિમ્મત રાખવી ઘટે છે. જેમ આપણે સ્વાભાવિક રીતે જ શ્વાસોચ્છવાસ લઇએ છીએ, તેમાં કોઇની મદદની જરૂર નથી પડતી, તેમ કોઇની મદદ વિના આપણે પગભર થવું જ જોઇએ.

૧૭. બાપના જીવતાં જે પુત્ર બાપના સદ્ગુણોની નકલ ઓછી કરતો હોય તોપણ બાપ મર્યે સંપૂર્ણતાએ તેમ કરે તે સપૂત છે; નહિ કે જે ખૂબ રોકકળ કરી મૂકે અથવા ખૂબ ન્યાતવરા કરવામાં મર્યા જાય તે. ધાંધલ કરવાથી, નેતા છૂટે નહિ, વળી સ્વરાજ્ય પણ મળે તેમ નથી. તેથી તો સ્વરાજ્ય મળતાં કંઈક ઢીલ જ થશે, પણ આપણું કર્તવ્ય કરવામાં આપણે વધારે તેજ બનીશું તો સ્વરાજ્ય વહેલું મળશે જ અને આપણે નેતાઓને પણ આપણી વચ્ચે વહેલા

પાછ વધાવવાની તાકાત મેળવીશું. એટલે કે આપણે પેતિ આપણા મન પર આપણા ગુસ્સા પર, વધારે કાણુ મેળવી શકે, આપણે ૬ વ્યસન ઓછાં અને રીટિયો અસાવતા અને કેવળ ખાતી પહેરતા થઈ જવું. ૧૮. [સ્વરાજ્ય એટલે બીજાની જોખમદારી પોતાની કરવી; પણ પછી ચાર આપણે આથી વિરુદ્ધ આચરવું કરીએ છીએ. આપણી જોખમદારી બીજા ઉપર. એળી કહ્યું છે. મુજબની રમખાણોના મુજબાં પૂછી પોલિસ જ દત્તી અને એમણે જ તોફાન આણુ પણ રખાવ્યાં એવું કહેનારાઓનો પાર નથી. આજ દિંદુસ્થાન આખા પછી ઓછાં ૭ વર્ષમાં આ ખાતા સામે આવા આરોપો એ ચોટા નથી સોમજ્યા. કું પોતે પણ એ ખાતાથી બચે નથી, છતાં તેને વિષે કહેવાતી આટલી દહ સુધીની અફવાઓને માની લેવાને કું અસમર્થ છું. કું કળૂસ કર છું કે એ ખાતું અપ્રમાણિક અને રસ્વતખોર છે, તેની સામે સાવવામાં આવતા પણ આરોપો સામિત કરી ચકાવ તેવા છે; છતાં એ ખાતાને માટે માસતી વાતોમાં પછી અતિશયોક્તિ દોષ છે, એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. જો એ બધી જ વાતો ખરી હો, તો તો એવી પ્રજાના ઉદારની આશા જ માંડી વાળવી જોઈએ. એ ખરી હો, તો તેમાં આપણું નવું આપણાપણું જ સિદ્ધ થાય.

૧૯. સ્વરાજ્ય ધેર કરવાને પ્રયત્ન એ જે સક્રિય કેળવવાની છે તેમાં પૂછી પોલિસ પર અંકુશ રાખવાની સક્રિય સમર્થ જન છે. જેનાથી આપણું ગુસ્સાન છે એવાં કમિયે કરવાને જો પટ્ટીપટ્ટીમાં આપણે ઉરોરાઈ જઈએ, અથવા તો ન માનવાની દરજ્જાએ માની લઈએ, તો આપણે કદિ પણ આપણે મુશ્કેલી પડેથી ચકાવાયા નથી દરજ્જા અજાણી હેમજાઈ જવું એ બીજાની નિશાની છે, અને બીજા સેનાથી સ્વરાજ્ય સંભાળે જળવાય નહિ. વળી એ પ્રતિનિધિવાની પણ નિશાની છે. 'હરિને કરવું દોષ તે કરે' એમ સમજાને આપણે કેમ રાજ ન સહીએ ?

૨૦. આ પર્મવચન આપણને બધી પ્રેરિતું, બધા વલોનું જ મ છે. જ્યાં પૂછી એક બીજાને સાર્વજનિક ન જાય અને એક બીજાની

અને લાભગ્રામી લોભાતા અટકી પડીએ તે જ પણ આપણે સ્વાધીન પ્રજા સર્જી શકીએ છીએ.

૨૮. [સ્વતંત્ર થવા ઇચ્છતી પ્રજાને ભોગોની મજૂરી કરવાનો અવકાશ જ ન હોય. પોતાનું બધું બળ કતબ બંજવવામાં તે ખપાવી દે છે.] આપણી પોતાની તાકાતનો જો આપણને વિશ્વાસ આવી ગયો હોય, તો સમરાજ્ય સ્થાપવાને માટે દારૂગોળાની કે તોપની જરૂર નથી, પણ બાળનિની જાનની જરૂર છે. સ્વતંત્રતા મેળવવા સાર નથી તમારે એકે અમલદારને મારવાની જરૂર કે નથી એકેને માળ દેવાની જરૂર, ફક્ત તેમને ચોક્કસ ના કહી દેવાની જરૂર છે કે અમે તમારી જોડે સહકાર કરવા નથી માગતા.

૨૯. [અસહકારના માર્ગમાં ત્રણ ભય રહેલા છે] પહેલો જેલ ભય. જેલ ભયને આપણે છુટો છે. બીજો ભય મારનો, તે પણ આપણે છનવાની અણી પર છીએ. ત્રીજો ભય ગોળાનો, તે જ્યારે છુટ્યા ત્યારે સ્વરાજ્ય છે જ. સ્વરાજ્યની ચાવી જ એમાં રહેલી છે. મારનો અને મરણનો ભય મેલી દેએ, તો ન સરકાર દબાવે અને ન મવાલી દબાવે. અને આ ત્રિવિધ ભયને છનવાયા મળે તો જ આપણે સ્વરાજ્ય મેળવીએ, નહિ તો મળનારું જ નથી. નેતાઓ આપણને મારવાનો મંત્ર શીખવી રહ્યા છે. આપણે શીખી ગયા જેવા લાગીએ છીએ, તેથી સ્વરાજ્ય ક્યાં છે એ કેઈ પૂછતું નથી. સદ્ય એમ જ કહે છે કે જ્યારે આપણામાં સ્વેચ્છાએ મરવાનું બળ આવશે ત્યારે સ્વરાજ્ય જ દશે. બાકી બધું ઝાંઝવાના પાણી સમાન છે.

૩૦. [આ ત્રણે ભયને દૂર કરીને જ્યારે આપણે સરકાર સંધેનો બધા સંબંધ તોડ્યા માગીશું, ત્યારે પ્રજાના આરંભને માન આપવામાં મુન્દો મજૂરી અને] નિર્દોષતા હોય મજૂરા લાગશે, અને ત્યારે જ સ્વરાજ્યની નોખા મગડી સમજવી પણ નિર્દોષતા આપે હોય હશે, ત્યારે જો ભોક્ષા નિર્દોષતાથી ડરવા લાગે, તો મુલાખીની સંકળના વગલાટ વધે જૂન્ય ફેદીઆને પોતાની બેડી સદ્ય કરનાં

તેના ચળકાટથી ખુશ થતાં મેં નજરે જોયા છે. જેમ જેમ અસહકારી ઉપર જૂલમ થતો જાય તેમ તેમ અસહકારને પ્રદાવવો એ જ આપણી પાસે ગુલામીનાં બંધન તોડવાનો રસ્તો છે.

૩૧. લયથી જ હિંદુ-મુસલમાનની દોસ્તીનો ડોળ ફરતા હોઈશું, તો આપણે છેવટની ઘડી સુધી કંઈ સાથે રહી શકવાના નથી. અને આપણો મેલ ખરે વખતે ઉપર તરી આવશે. આપણી પૂરી કસોટી વિના આપણને સ્વરાજ્ય કેમ મળવાનું? અને કદાચ અંગ્રેજ અમલદારો છેતરાયા, તોપણ એવી સ્થિતિમાં હિંદુ-મુસલમાન માંહોમાંહે લડવા લાગવાના. સ્વરાજ્યનો આરંભ જ નહિ કરી શકીએ. આરંભમાં જ એકબીજાનો દ્વેષ કે એકબીજાથી ખીતા થઈ જઈશું. તેથી આ મિત્રતા તદ્દન સાચી હશે, તો જ આપણે આગળ વધીશું.

૩૨. [અસહકારના આખા મંડાળનો આધાર હિંદુ-મુસલમાન એકતા, શાંતિ, સંયમ અને આપણી વ્યવસ્થાશક્તિ ઉપર રહેલો છે, એ જૂલવાનું નથી.] હિંદુ-મુસલમાન એકતામાં એટલે હિંદની બધી નાની મોટી કોમોની એકતામાં અમાપ બળ રહેલું છે. એકતા એટલે પ્રજાના એકે એક અંગનું દરેક કોમનું સન્માન, પોપણ અને રક્ષણ. આમાંથી શાંતિ અને નિર્ભયતા સહેજે ઉદ્ભવે. સ્વરાજ્યનો મોટામાં મોટો અર્થ એ છે કે નબળાનું રક્ષણ કરવું અને બળિયાથી ન ડરવું. આમ કરતાં કાંઈ વેળા આપણે માર ખાવા પડશે એમાં શક નથી. દરેક લયને સમયે ઘરમાં ભરાઈ જવું એ કંઈ સ્વરાજ્ય ચલાવવાનું લક્ષણ નથી. શાન્તિમય અસહકાર જડી ખુટી છે. શાન્તિ એટલે નામદાંષ્ટ નથી, શાન્તિ એટલે નિર્ભય થઈ માર પડે તે પણ સામે થયા વિના સહન કરવાની શક્તિ. શાન્તિમાં જે બળ છે તે તલવારમાં નથી જ, એ સત્ય દરેક માણસ વિચાર કરી જોતાં સમજી શકે એમ છે.

૩૩. અસહકારનાં બધાં અંગ આપણે ખીલવતા થઈ જઈએ તો આપણે શાંતિપાદ એની મેજે શીખી શકીએ; કેમકે તે ત્રણ અંગોમાં

પણ મોટી રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ છે; ખાંદી, અરપૂરવતી-નિવારણ અને બધી કામોની એકતા. કાંઈના સ્વભામાં પણ એવો ખ્યાલ આવી શકે છે કે હિન્દુ-મુસલમાન બંને શાન્તિને પૂરી ન ઓળખે, ત્યાં સુધી અરેબર એકદિસ થઈ શકે ? જો, એ બેઉ પરસ્પર સંઘાતને સાંકે શાન્તિ રાખી શકે, તો બંને મળીને હિન્દુસ્થાનના મવાલી ઇસ્લામને પણ પ્રેમથી છૂટી શકે. જેઓ એમ માને છે, કે મવાલી પર પ્રેમથી હાથ ન મેળવી શકાય તેઓ હિન્દુ-મુસલમાનની શુદ્ધ મિત્રતાને જ માની શકે. જો એ બે મોટી કામ અરરપરસના પ્રેમને વસ ન થાય, તો હું ભવિષ્ય આપું છું કે એ બંનેને એક વખતે પેટ ભરીને લડ્યે જ છૂટકા છે; અને લડીને જ્યારે બંનેના મર્ગ ઉતરે ત્યારે એ બંને ત્રીજાને લશવે. બંને લડતાં જો એક હારે, તો તેને નશીબે શુધામી જ રહેલી છે. આ વિચારોમાંથી બધી ચાવીઓ આપણને મળી રહે તેમ છે. હિન્દુ-મુસલમાનનું આંતરી મોંટી સંખ્યામાં હિન્દુસ્થાનમાં મળવું, તેઓનું પ્રીત સત્તાના શુધામ બનવું, બંનેનું જનમૃત થવું એ બધામાં જે અર્થ રહ્યો છે તે સમજવો હોય તે સમજો. હું તો તેમાં કશું કશું ઈવરી આદેશ જોડું છું. શાંતિમાં તેઓનો જય છે; અશાંતિમાં ક્ષય છે.

૩૪. પરબળ એ સ્વસત્યનો માર્ગ ન હોય. હિન્દુસ્થાનને મોક્ષોવિગ્રમ નથી જોઈતું. હિન્દુસ્થાનની શાંતિપ્રિય પ્રજા એવી અંધાધુંધીની બરદાસ કરી શકે એવી નથી. એવી અંધાધુંધીમાં તો જે કાંઈ શાંતિ રચાવી આપશે તેને પ્રગ્ન નથી પડતી, પછી તે ચાહે તે હો. હિન્દી પ્રગ્નની આ પ્રકૃતિ આપણે ઓળખી મૂકવી પડે. આટલી હદ સુધીની શાંતિપ્રિયતા સદ્ગુણ છે કે દુર્ગુણ એની ચર્ચા બહિઃ નકામી છે. હિન્દુસ્થાનનો સામાન્ય મુસલમાન પણ દુનિયાના ખીજા ભાગોના સામાન્ય મુસલમાન કરતાં જુદો છે. આ દેશમાંની સોળનને પરિણામે તે ખીજા દેશોમાંના મુસલમાન કરતાં સ્વભાવે વધુ સાવચેત અને અશરણ છે. તે જનમાવના દે

જોખમ વચ્ચે ધડીલાર રહેવું પસંદ કરશે નહિ. હિંદુઓ તો તેમના મરીય સ્વભાવને માટે મશહૂર છે; વગોવાય પણ છે. પારસીઓ અને ખ્રિસ્તીઓ પણ અધ્યાના કરતાં સુલેહશાંતિને જ વધુ સાહવાસ છે. ખરે જ, આપણે તો આ દેશમાં ધર્મના કરતાં પણ શાંતિને વધુ પૂજનારા જતી ગયા છીએ. આ આપણી પ્રગતી સ્વભાવ આપણી જોટલી દુર્બળતા સૂચવે છે, તેટલું જ તે આપણું અજ્ઞ સૂચવે છે.

૩૫. [ગુજામીની સાંકળો તોડવા માટે શાંતિ અને નિર્ભયતા ઉપરાંત વ્યવસ્થા શક્તિ કેળવવાની અનિવાર્ય જરૂર છે.] આપણે હિંદુસ્થાનનું રાજ્ય ચલાવવા માગીએ છીએ, તો આપણામાં અંગ્રેજીની વ્યવસ્થાશક્તિ આવવી જોઈએ. મેં મોટું લશ્કર જોઈું છે; તેની સાથે કૃચ કરી છે; પણ તેમાં મેં ભારે તાલીમ જોઈું હતી. સવારના એ વાગે ઉડી ૧૦૦૦૦ માણસોને લઈને મેં જાતે કૃચ કરી છે. રાતના અમને લૂકમ મળ્યો હતો, અને ગૂચચૂપ સવાર સુધીમાં તો અમુક જગ્યાએ પહોંચી જવાનું હતું. સવાર સુધીમાં અમારામાંથી નથી ટ્રાઇએ એકખીજ સાથે વાતો કરી કે નહીં બાંદી પીવાને માટે દીવાસળી સળગાવી. પણ ત્યાં તો તલવારથી મુકાબલો કરવાનો હતો. અહિં તો તલવાર છોડીને મુકાબલો કરવાનો છે એટલે લશ્કરી તાલીમના કરતાં પણ વધારે જરૂર તાલીમ જોઈએ. એ તાલીમ વિના આપણી લાંબ લાંબી બંદ કાંતુ આ પડશે. હાલમાં ફોર્સની બીજી ફૂંચી હિંદુ-મુસલમાન મેલે આવતી છે. મેંની મહેલખાત નહિ પણ માજાબાબા ભાઈજીની વચ્ચે જે મહેલખાત હોય છે તે મહેલખાત હિંદુ-મુસલમાનો વચ્ચે કય જેમ હું જોઈું છું. સરકારની સાથે અસહકાર એટલે અસહકાર સહકાર. આનંદ સહકારનું જ્ઞાન ત આપ તો અસહકાર સહકારે અસહકાર જે આનંદ સહકાર કરીને જે કરવાની હશે તેમ જ એ સહકાર જેને કરે-તેમ. મહત્તો વ્યવસ્થાપણ નહિ એક જેમ હિંદુઓ મહત્તવાચક મેલે, અને હિંદુને મહત્તવાચક વિના

દિલની કુશળતા નથી થઈ શકવાની.

૩૧. [જાન, યા, અને સ્ત્રીને એ ત્રિપુટિથી] હરેક માનુષ પોતપોતાનું સ્વરાજ્ય મેળવી શકે છે. કુલદેવનું હરેક શામ પોતાનું સ્વરાજ્ય મેળવી શકે છે અને જુદું પોતપોતાનું મેળવનાં દિવંદરરાજ્ય મેળવવામાં પોતાનો પૂરો હાથ મરી દે છે. જે પ્રાંત પોતાની સાવકાન પૂરી મેળવશે તે પોતે સ્વરાજ્ય લેશે અને બીજા પ્રાંતોને તન્સાણ તૈયાર કરશે. સ્વરાજ્ય મેળું એટલે દિવંદરરાજ્યને અધિવાસ દુર દુરે અને તેનામાં આત્મપદા અમન કરી પોતાને ઘેરાં માનનારા સિદ્ધાંતથી એકને પોતાની ખરી વિધિનું જ્ઞાન થાય, ત્યારે બીજાને પોતાનું સિદ્ધપણ એકબી સેવાં વાર નથી લાગતી. એક પ્રાંત પણ અસદાકારની સંપૂર્ણ સારંગના બનાવે એટલે બીજાને જરાયે વખત લાગે તેમ નથી, અને એકમાં પણ સ્વરાજ્યની શક્તિ આવી કે ખિલાફતનો અને પંચનનો પણ દે'સતો થયો-જ સમજવો. આપણે અસદાકારની પૂરી શક્તિ મેળવવાની તૈયારી કરીએ, તેમાંયે પણ જીવાનોએ, પક્ષીઓએ સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

૩૨. [સાથે સાથે યાદ રાખવાનું છે કે] નકરો કાષ્ઠાનો ભંગ ને તો અવિનય છે અને ધાંધલ છે. સ્વરાજ્ય કદિ ધાંધલથી મળે તો શું ધાંધલિયા રાજ્ય ચલાવશે? આપણી મજુરી તો એવી છે કે આપણે રાજ્ય લઇશું અને ભાગવીશું. સ્વરાજ્યના કારીગરની પરીક્ષા ભાંગકામથી નથી થવાની, પણ ચલુતરકામથી થવાની છે. ચણી જનણે તે ભાંગી તો જનણે જ, પણ હરેક ભાંગનાર ચણીએ નથી દોતો. ભાંગનાર દાડિયો કહેવાય છે, ત્યારે ચણનાર મીઠાં છે ચણવાનું શીખ્યા પહેલાં આપણે બારડાલીમાં ભાંગવાનું શરૂ કરવા મળ્યા, તેથી કૃપાળુ હાથે આપણો હાથ પકડ્યો અને આપણને ભવમાંથી ઉગાર્યા.

૩૩. આપણામાં ગમે તેવી દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ આવે તે જ્યાં જ્યાં આપણે દિવંદરરાજ્યની આર્થિક સ્વનંતતાની ચાવી નહિ

પરખ કરનારા છે. ઘણી કમ્પનીઓમાં પોતે લાગ લેનારા છે. છતાં તેમને કળૂક કરવું પડ્યું છે કે બંગાળના સાડા ચાર કરોડ સ્વીપરૂપેનો આધાર માત્ર રેંટિયો જ છે. આવી પ્રવૃત્તિથી જે થાકે તે તેને સમજતા જ નથી.

૪૨. વળી થાકેલો લડવૈયો શું કરી શકે? જે લડવૈયો હંમેશાં લડાઈની ગતિ બદલ્યા જ કરે તે હારે જ. આપણે તો ઉત્તરોત્તર આગળ વધતા જ ગયા છીએ. ધારાસભા, ખિતાબો, વકીલો, વિદ્યાર્થીઓના કિલ્લામાંથી આપણને થોડું ઘણું મળ્યું, તેથી આપણે નિભાવી શક્યા. પણ પરદેશીએ તો આપણો માર્ગ જ રોક્યો છે. તે કિલ્લો આપણે પૂરો ન તોડીએ, ત્યાં સુધી આપણે સ્વરાજ્યની આશા ન રાખી શકીએ. તેનો તો સમૂજો નાશ હોય તો જ સ્વરાજ્ય સંભવે. એટલે એક માસ લાગે કે અનેક, પરદેશી કાપડપી ખડકને તોડ્યા વિના આપણે આગળ વધી ન શકીએ. બીજામાંથી તો આપણે કાતરો બેદીને નિકળી શક્યા છીએ.

૪૩. સ્વરાજ્ય એવી વસ્તુ છે એ અનુભવે જ જોઈ શકાય. રોગીનો રોગ ગયો છે કે નહિ તેનું છેવટનું નિરાકરણ તો દર્દી જ કરી શકે. પથારીએથી જ ઉઠી ન શકે તેવા દર્દીને લાલી આવે અને ચરખા ચાં અને વૈદ કહે કે તબિયત સારી છે, તો પણ દર્દી તેનો ઇન્કાર કરવાનો. સ્વરાજ્ય મળ્યું છે કે નહિ તેનો શાક્ષી દરેક માણસ જ પોતાને સાડ ચાર શકવાનો છે, તેથી જો એમ સિદ્ધ થાય કે રેંટિયારી, પીગલુચી, સાગથી ખાદીથી લોકો થાક્યા છે, તો તેના અર્થ હું એમ કહું કે લોકોને સ્વરાજ્ય નથી મળેલું. સાંઘણુ કમ્પારને વિશે અથવા સાગ છોડી કુરાકા ખાનારને વિશે જેમ આપણે કહી શકાએ કે તે આપણા કળ્યા માન છે, તેમજ જે સ્વરાજ્યના સાંઘણુ કે તેને વિશે કહેવાય કે તે સ્વરાજ્ય નથી આહતો. ૪૪. જ્યાં નુચી એક પણ અસહકારીએ હા નવેગી પોતાને વિશે અને સ્વરાજ્ય કુદગતે વિર નથી નેમણુ, જ્યાં નુચી તેને ચાકવાનો કે નિવરણ થવાનો વચન જ નથી. જ્યાં નુચી અસહકારી પોતાની

૪૨. સમગ્ર મરા સ્વદેશી થશે, ત્યારે મારા નિમિષ છે કે આપુ દિદુસ્થાન સ્વદેશી થઈ જશે. આજનો આપણો વાક તો બાળકના માથે જોવા છે. બાળકને દાખલા અંધારો લાગે એટલે તે ઊંડી બીજી માને છે. જે શિક્ષક બાળકને એમ થાકવા, હારવા દે છે તે વેરી છે. બાળકે લીધેલો દાખલો પૂરો કર્યો જ છૂટકો. તેમજ સ્વદેશીનો આરંભેલો વાન આપણે પૂરોજ કર્યો છૂટકો છે. આપણે માથે આપણી અપૂર્ણતા અને આપણા અજ્ઞાનનો છે. આપણે સ્વચ્છતાની કિંમત સમજતા નથી, સમજાએ છીએ તો આપવા ઇચ્છતા નથી. તેથી દરેક માંત અને છલ્લા પોતાનું કાપડ પોતેજ કતિ વણે નહિ અને પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર ન કરે, ત્યાં સુધી સ્વચ્છતા મેળવવું અસંભવિત છે.

૪૫. ત્યારે આ સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિનો સારો ધાર્મિક અંશજ આપણે આપણા અંતરમાં પોષીએ. 'ધર્મની વાતમાં જોરજુલમ ન થવા દે' એ કુચિનનું વચન છે. આજે સ્વદેશીનું પાલન અને ખાદીનો વાપર આપણે સારૂ ધર્મ છે. પણ જો સ્વદેશીનો એવો સ્વીકાર બીજા કોઈને મન ધર્મ નથી તો આપણે તેના પર જોરજુલમ રાખ કેમ ચલાવીએ? તેમ કરીને તો આપણે કુચિન શરીરમાં દુહાપેલા એ સાર્વત્રિક નિમમનો ચોક્કસો ભંગજ કર્યો. અને ધર્મની બાબતમાં જોરજુલમ ન હોય એમાંથી કોઈ એવો પણ અર્થ ન કહાડે કે બીજા બાબતમાં જોરજુલમ થઈ શકે. એ વચનનો અર્થ તો ખુલ્લો જ છે કે ધર્મ, કે જોને વિષે આપણી ચોક્કસ માન્યતાઓ છે, એની બાબતમાં પણ જો જોરજુલમ રાખી બૂરું છે, તો એથી એવા મહત્વની બાબતમાં તેના ઉપયોગ તો વળી એથી પણ વધુ નિષ્ણ છે.

૪૬. આપણે તો સ્વચ્છતાની કસોટી ઉપર કસાઈએ છીએ. તેની ઉપર કસ કહાડ્યાં આપણે સેની દય નથી ઉતરતા. આપણા સેનામાં જોઈએ તેના કસાઈ વધારે બેજ છે. પારખનાર જ કસમાં સેનું જોઈ શકે, અને આપણે તો સ્વચ્છતા પૂરતો કસ

આપણે જોઈએ. તેટલા રૂચ ન આવે ત્યાં સુધી આપણે સ્વરાજ્ય લેવાની શક્તિ કેમ મેળવી શકીએ ?

૪૭. આજ સુધી આપણે વગર વિચારે હાથ ઉંચા કર્યા છે, આજ સુધી આપણે ખીટું, શરમે કે લાલચે હાથ ઉંચા કર્યા છે. એ સ્વતંત્રતા ઇચ્છનારને ન જ શોભે. તે તો પસંદ ન પડે તે ઠરાવની સામે એકલો હોય તો પણ હાથ ઉંચો કરે અને સ્વતંત્રતામાં ખીજા તેને ધન્યવાદ આપે અને તેની સામે માનની નજરથી જુએ. એટલે આપણને જે ઠરાવ ગમે નહિ તેની સામે ભલે થઈએ, ભલે દરેક ઠરાવને છણીએ અને તેમાં માખણ જોઈએ તોજ સ્વીકારીએ. પણ સ્વીકાર્યા પછી તો આપણે મનથી, વચનથી અને કાયાથી પૂરું માન આપવું જ જોઈએ. એવા જો આપણને હાથે એક મળે તો પણ આપણે સ્વરાજ્ય લેવા સમર્થ થઈ શકીએ. એ હિસાબે આપણને સમસ્ત હિંદુસ્થાનમાં ત્રણ લાખ માણસો જોઈએ. તે એવા હોય કે મહાસલાના ઠરાવોનો પોતે પૂરો અમલ કરે અને ખીજાની પાસે કરાવવા પ્રયત્ન કરે.

૪૮. વાંચનારે બહાદુર થવું, સાચા થવું, આત્મભોગ દેવો, નિરૂથવું, ઇશ્વર ઉપર આસ્થા રાખવી, સરકારનાં ઇનામોથી ન લલચાવું, સરકારની ધારાસભાથી ન ફેસલાવું, એ મુશ્કેલ નથી. તે જ્યારે આટલું કરે, ત્યારે તે સ્વતંત્ર બને છે; અને તેની સ્વતંત્રતાનો એપ ખીજાને લાગ્યા વિના ન જ રહે. પ્રજાને લાગે, ત્યારે પ્રજા સ્વતંત્ર બનશે. એક માણસ અને આખી પ્રજાને એક જ કાયદો લાગુ પડે છે. આખી પ્રજા રોગથી પીડાયેલી હોય છે, ત્યારે જોકે આખી પ્રજા એક ઇલાજ ન સમજે તોપણ જે સમજે તેની ફરજ જેમ તે ઇલાજ પોતાને સારૂ યોજી લેવાની છે, તેમ આ ગુલામીના રોગમાંથી મુક્ત થવાના જે ઇલાજ છે તે પણ સમજનાર એક માણસે પણ યોજવાના છે.

૪૯. એટલે હું હિંદીઓને તો જરૂર કહેવા ઇચ્છું છું કે જો તેઓ સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિ તરત ઇચ્છતા હોય તો તેઓએ ઉપર જણાવેલા

ધર્મનું પાલન તો કરું જ નેહએ. બસે તે વહીવટ દોષ, બસે તે ખિતાબ ધરાવનાર દોષ, બસે તે ધારાસભામાં દોષ, તેપણ ઉપશી શરતોનું પાલન કરે તો સ્વયંસેવક મંડળમાં દાખલ થઈ શકે, પણ બસે જોઈએ વહીવટનાં ઊંડી દોષ, ખિતાબ ઊંડા દોષ, સરકારી નિયમ ઊંડી દોષ, ધારાસભા ઊંડી દોષ અને છતાં મેં જો તે ઉપરની શરતોમાંની એકાદનું પણ પાલન ન કરે તો તે સ્વરાજ્યવાદી નથી, તે સ્વયંસેવક મંડળમાં દાખલ ન થઈ શકે, તે જેલ જવા સામક નથી. તેના જેલ જવાથી, મરવાથી સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિ નથી. તેના જેલ જવાથી આ સત્તનન નાબૂદ થાય, એ બસે સંભવે, પણ તેમ થાય તો આ સત્તનનથી પણ જૂરી સત્તનન પેદા થવાની.

૫૦. પણ આ સત્તનન કરનાં જૂરી સત્તનનની કસપના મારા મનમાં નથી આવી શકતી, નેથી હું માનું છું કે ઉપશી શરતો વિના જેલ જવાથી સ્વરાજ્ય મળે જ નહિ. જેલ જવાથી, આરપીટની ખરદાસ કરવાથી એક પ્રકારની નિર્ભયતા આવી જાય છે ખરી, પણ કેવળ નિર્ભયતાથી જ સ્વરાજ્ય ન મળે નિર્ભયતાની સાથે જ્ઞાન વિવેક હોય તોજ જેમ મોક્ષ મળે, તેમજ નિર્ભયતાની સાથે સ્વરાજ્યની શરતોનું જ્ઞાન અને પાલન હોય તો જ સ્વરાજ્ય મળે.

૫૧. હું એમ માનું છું કે સ્વરાજ્ય જોઈ અપાવવાનું નથી. દિંદુસ્થાનના પુરુષનો ઉદય થયો દરો, દિંદુસ્થાન એકંદરે પુરુષમાર્ગ તરફ વળ્યું દરો તો સ્વરાજ્ય મળશે જ. તેની શરતો ચોક્કસ છે, છતાં મેં વધારે સ્પષ્ટતાથી સમજાવી દીધી છે:-

૧. શાન્તિ, ૨. સ્વદેશી (રેટિયા અને ખાદીનો પ્રચાર), ૩. આપસમાં સદકાર, ૪. આવશ્યક પૈસાનું દાન, અને ૫. મહાસભાના બંધારણ પ્રમાણે દરેક બાગમાં ગોઠવણ.

૫૨. એવો દલાડો ક્યાંથી કે મિયાંના પગમાં જીતી હોય એમ વિચારી નિરાશ થવાનું કશું કારણ નથી. સ્વતંત્રતા મેળવવી

એતો અર્થ ઉપરની શક્તિઓ મેળવવી એ જ છે. આખી પ્રજા ક્યારે મેળવે એ સવાલ કરીએ તો આપણું મગજ ફરવા માંડે, પણ આપણે તેવી શક્તિ ક્યારે મેળવીએ એટલો જ સવાલ મન સાથે કરીએ તો બધું સહેલું છે. જે આપણે કરીએ તે બીજા પણ કરી જ શકે એમ માનીએ. ન માનીએ તો આપણે અહંકારી કરીએ.

૫૩. હું ઉમેદ રાખું છું કે કોઇ વાંચનાર એવો આરોપ નહિ મૂકે કે હું દહાડે દહાડે સ્વરાજ્યની શરતો વધારતો જાઉં છું. વિચારી વાંચનાર સમજશે કે હું સ્વરાજ્યની શરતો હળવી અને સહેલી બતાવી રહ્યો છું.

૨૦. મરણુભય.

(૨)

૧. સ્વરાજ્યની ધણી વ્યાખ્યાઓ ડું એકઠી કરી રહ્યાં છું, તેમાં એક એ પણ આવે છે કે સ્વરાજ્ય એટલે મરણુભયનો ત્યાગ. જે પ્રજા મરણુના ભયથી અકળાય તેનાથી સ્વરાજ્ય ન મેળવી શકાય, ન રાખી શકાય. અંગ્રેજો મરણુને ખીરસામાં રાખીને ફેરે છે; આરબો પહાણો મરણુને સામાન્ય વ્યાધિની જેમ ગણે છે; સર્ગાનું મરણુ થાય, ત્યારે રોતા કકળતા નથી. બોઅર સ્ત્રીઓ મરણુભયને ભણતી જ ન હતી. બોઅર લગ્ન વેળાએ દગ્ગરો જીવાન બોઅર સ્ત્રીઓ વિધવા થઈ. તેની તેમજે દરકાર ન કરી. લાંબે મારો ધણી કે પુત્ર મૂઓ પણ મારા દેશની આબરૂ તો રહી, અને જો દેશ ગુલામ બને તો ધણીનું શું કરવું હતું? ગુલામ હોકરને ઉછેરવા કરતાં તેના કબજે દાટવું અને તેના આત્માનું સ્મરણ કરવું એ જ ઉત્તમ છે, આમ પોતાના મનને સતોષીને અસંખ્ય બોઅર ઓરતોએ પીરજ રાખી પોતાનાં વહાલને જતાં કર્યા.

૨. આ બધા મારે છે અને મરે છે, પણ જેઓ મારના નથી અને મરે છે તેમનું શું? તેમને નો જન્મ પૂરે છે. તેવાથી દેશ આજાદ થાય છે. અંગ્રેજ અને જર્મન બન્ને મૂંઝવણ; બન્નેએ માર માર્યા અને માર ખાધા. પરિણામ એ આવ્યું છે કે બેર વખત છે, અસંતિ વધી છે અને અત્યારે મૂંઝવણની સ્થિતિ દયામણી થઈ પડી છે, પાખંડ વધ્યો છે અને એક બીજાને હેનરવાની પેટી થઈ રહી છે. પણ જે મરણુભયને આપણે હોવા તથી રહ્યા છીએ

એ તો શુદ્ધ યજ્ઞ છે અને તેથી આપણે થોડા જ સમયમાં મોટી છત મેળવવાની આશા રાખીએ છીએ.

૩. જ્યારે આપણને સ્વરાજ્ય મળશે, ત્યારે આપણામાંના ધણીએ મરણુલય છોડ્યો જ હશે, અથવા તો સ્વરાજ્ય નહિ મળ્યું હોય. હજી તો જીવાન છોકરાઓ જ ધણે ભાગે મર્યા છે. અક્ષીગઢમાં જેઓ મર્યા તે બધા એકવિશ વર્ષની અંદરના હતા. તેઓને કાંઈ જાણવું ન હતું. જે સરકારને હજી ગોળીઆર કરવા જ હોય, તો હું જરૂર પડેલી પંક્તિના કાંઈ માણસના ભોગની આશા રાખી બેઠો જ છું.

૪. બાળક, જીવાન કે યુદ્ધા મરે, તેથી આપણે શાને લયલીત થઈએ? એક ક્ષણ એવી નથી કે જ્યારે જગતમાં ક્યાંયે જન્મ અને મરણ થઈ રહ્યાં નથી. જન્મથી રાજ થવું અને મરણથી રહેવું એમાં ભારે મૂર્ખતા છે એમ આપણને લાગવું જ જોઈએ. જેઓ આત્મવાદી છે-અને આપણામાંના કાણુ હિંદુ મુસલમાન પારસી આત્માના અસ્તિત્વને માનતા નથી?—તે તો જાણે છે કે આત્મા મરતો નથી. એટલું જ નહિ, પણ જેઓ જીવે છે તે અને મૃત્યા છે તે બધા જીવે એક જ છે, તેના ગુણો એક જ છે. તો પછી જન્મનું કિન્ન-લય દરેક ક્ષણે થયા જ કરે છે તેમાં આપણું બુદ્ધિ થવાનું શું અને દુઃખી થવાનું યે શું? દેશ ત્રણી આપણી ભાવના કનય અને દેશમાં જન્મ થાય તે બધા આપણે ત્યાં થયા મનનાંમ તો કેટલા જન્મ કેળવીએ? દેશમાં મરણ થાય તેને સાદે મૃત્યુ કહેવું તો આપણી આંખો બીની જ રહે. આમ વિચારી આ તો મરણુલય છોડ્યો જ જોઈએ.

૫. હિંદી માત્ર પ્રમાણમાં વધારે જાતી, વધારે આત્મવાદી, દેવતા કાલે. રહે છે. જાત મનેબુની આગળ આપણે જેટલા કાચા મનેબુની છે. એ જેટલું જાણે જ આગળ જનના હશે. અને જેટલા કાચા તે જેટલું જ જેટલું જાણે જાણે હિંદી નથી જનના એમ મને લાગે છે. મને જન્મ દરેકે કેરો આપણે જન્મ કરે મૃત્યુએ જીવે અને એક જન્મ દરેકે કેરો આપણે જન્મ કરે આપણે પાકેશ જન્મવાંએ જીવે.

તે આપણે સ્વરાજ્ય લેવું હોય, અને તે લખને દાખાવું હોય, તો આપણે મરજીનો બધ નહન છોડવો જ જોઈશે.

૬. અને જે મરજીનો બધ છોડશે તેને જોડનો બધ તો હોય જ શાને? વાંચનાર વિચારી જોશે, તો તેને માલુમ પડશે કે આપણને જે કંઈ હોય સ્વરાજ્ય લેનાં થાય છે, તેનું કારણ કેવળ મરજી અને તેનાથી ઉતરતાં દુઃખો સદન કરવાની શક્તિનો આપણામાં અભાવ એ જ છે.

૭. જેમ વધારેમાં વધારે નિર્દોષ માણસો જાણી જોઈને મરજીની એટ કરવા તૈયાર થશે, તેમ બીજા બધી જગ્યાના; અને આંતમાં જોઈશું દુઃખ થવાનું. ખુશીથી સદન કરેલું દુઃખ, દુઃખ મરી મુખ થાય છે, જે દુઃખથી બાળે છે તે રીતાય છે અને દુઃખ આપ્યે અધમજો થઈ જાય છે, જે આનંદપૂર્વક દુઃખની એટ કરવા નીકળે છે તેને પ્રથમના દુઃખના ખમાસથી જ નિપજ્યાં દુઃખ તો હોય જ શાનું? અને તેનો આનંદ એ કલોરોફોર્મની મરજી સારે છે.

૮. આ નિયમ ઉપર મારે લખવું પડ્યું છે, કેમકે આપણે થોડા વખતમાં સ્વરાજ્ય મેળવવું હોય તો મરજીના વિચાર પંજી કરી લેવા જોઈએ. પહેલેથી તૈયારી કરનાર ઘણી વેળા અકસ્માતથી બધી જાય છે, તેમ બધે આપણને બને. સ્વદેશી એવી તૈયારી છે એમ મારી દેઢ માન્યતા છે. સ્વદેશીમાં શ્રુત મળે એટલે આપણી કસોટી કરવાપણું સરકારને કે કોઈને નહિ રહે એમ હું માનું છું.

૯. છતાં આપણે બૂઝમાં ન રહી જઈએ એ પણ જરૂરનું છે. અમલ આંધળો છે અને બહેરો છે. તે પોતાની નજીકના બનાવો જોઈ શકતો નથી; પોતાના કાનમાં પડતા બણકારો સાંભળી શકતો નથી. એટલે મદથી હવાઈ રહેલી સરકાર શું નહિ કરે એ કહી ન શકાય. તેથી મને લાગ્યું કે દેશસેવકોએ મરજીને, જોડને અને એવી ઉપાધિઓને મિત્ર તરીકે વધારી લેવાની તૈયારી કરી રાખવી જોઈએ.

૧૦. ઘરેલીર જેમ મરણની બેટ તસતે મુખે કરે છે, તેમ સાયબ પણ રહે છે. શાંતિમય મુદ્દમાં મફતતને અવકાશ જ નથી. આપણે નીતિ વિરુદ્ધ મુન્દો કરીને જોડમાં જતું નથી કે ફાંસીએ મરતું નથી. આપણે તો સરકારના જીવણી કામદારોની સામે થતા ફાંસીએ મરતું છે.

૧૧. જેલોનો બપ ડોકામાંથી ટૂળી જતાં શારીરિક સમ્મતો અને જોડેચોક લુંટને કામદાર બનાવી દબને જ સરકારે લોકોને બતાવી દેવું રહ્યું કે તેના દુઃખોને માનવાની ના પાડવાનો અર્થ શો છે. તેથી આપણે તો એવી શારીરિક સમ્મતો અને અધરાત મધરાતની ધાડોને ભવિષ્યમાં ઓછી થવાને બદલે વધેલી જ બેવાની આશા રાખવાની છે.

૧૨. અને આ વસ્તુઓ જ્યારે આપણે હિસાબે રાજની થઇ પડશે, ત્યારે ત્યાર પછીનું બીજું સ્વાભાવિક પગથિયું સરકારે રાતદિવસ ગમે ત્યારે ગોળીઓ દેવાનું આવવાનું, અને સ્વતંત્રતાના પૂજારીઓને સાફ ખાસ રાખી મૂકવામાં આવનારી એ છેલ્લી દહાણીને સાફ જ હું તો અસહકારીઓને તૈયાર થઇ રહેવા કહું છું. સ્વેચ્છાનું મરણ એ જ મુક્તિ છે. હિંદુઓની માન્યતા મુજબ તો ઉંચામાં ઉંચી મોક્ષદશા એજ છે કે માણસ સ્વેચ્છાપૂર્વક પોતાના શરીરને અર્પણ કરી દે અને શારીરિક સુખદુઃખને વિષે તદ્દન ઉદાસીન બને. વ્યવસ્થિત સ્વરૂપની રાજદારી મુક્તિની દશા એ વધુ ઉંચી મોક્ષદશાનું પૂર્વ પગથિયું છે. તેથી રાજદારી મુક્તિને પામવા ખાતર આપણે ખુશીથી આપણાં માલમિલકત અને આપણા દેહ સુધ્ધાં આપવા તૈયાર થઇએ એ દરેક રીતે યોગ્ય જ છે.

૧૩. આપણે મરવું તો છેજ, પણ જ્ઞાનપૂર્વક, પવિત્ર થઇને મરવું છે. તે માટે તો નિરંતર હાથમાં માળા જોઇએ અને રૈટિયાની માળા એ જ સાચી માળા છે. આપણા હૃદયમાં નિરંતર એ જ જાપ ચાલે કે હિંદુસ્થાન નવજનું છે તેને મારે ઢાંકવું છે. જેઓ અત્યારે કાંતે છે તેઓ ઈશ્વરનું કામ કરે છે.

૧૪. કાઠિયાવાડમાં રહેલા મેદાના અને વાંધેના પ્રદેશમાં જન્મેલો વૃં કાઠિઓના, મેદાના, વાંધેના મુળુગેશી થઈ શું. તેઓ જ ને સ્વામી થાય તો સોદાખૂને જન્મે અને દિન્દની પણ જારે સેવા કરે. મુળુ માણેક અને જોધા માણેક પોતાના નજવા દક્ષને સાર દાખ બાઓ ત્યારે પમેથી બાંક કોડી લોભા એવી દંતકથા છે. તેઓની બદાહુરીનો તો પારજ નહેતો. પણ તેઓનાં મીન આજે પણ મવાય છે તે તેમની નિશાન તાકવાની આજાદ શક્તિ દલી તેને સાર નહિ, પણ મોટા દગની સામે દજી રહેવાની અને મોતને પોતાના ખીરમાં મકવાની શક્તિને આર. મીસમાં તો એક જ ઘરમોપીતી * ઘન, પણ ખરડમાં કેકેકાણે ઘરમોપીતીનો મને જાસ આવે છે.

૧૫. આવાં મદાન કાંઈ, આવી આત્મશુદ્ધિ તો આપણે દુઃખ વેડીને જ કરી શકવાના. પોતાના મોક્ષ સાર જે મરી જાય તે જ મોક્ષ મેળવે. વમર હિંદુઓ મરનારા અવમતે જાય છે. હિંદુપૂર્વક મરનાર મોક્ષને લાખક અને છે. આપણે જ્યારે આપણાં પવિત્ર સ્વાધનોને વગમી મરવાનો ભય છેડીશું, ત્યારે જ સ્વતંત્રતા-સ્વરાજ્ય મેળવીશું.

* ઘ-મોપીતી અથવા પીટીઆ - મીસના ધોવાળ જુલામાં મિદના પવન અને મધુક વચ્ચે આવેલો મરાઠુ માકડે થાટ જ્યારે ૬ ન પૂર્વે ૪૮૦ માં હિંદુનો ખારસાદ કર્તીસ આ થાટના થાટ મીન ૬૫૦ મરી આજના કંઈ જ્યારે રપાઈનો રાજ કાઠિઓનીદાસ પોતાના મુનંદા કાંઈવારેનાં કાનિ થાટનો ખનાવ ક-વા નેના મુખ આમજ અવાળી ખડો થયો. ખારસાદના બાગી સરકના નેરોટાગને આ માકડે રત્તે થઈને પસાર થવાનું હતું તેથી શુની કાઠિઓનીવાળ જાને જના નાથીઆએ, નરણીઆ થઈને, હબરો કામુઓના પાનુ કમડાંના અને છેવટે નેઓ કડના કડના એક એક ત્યાજ મરાયા

૨૧. શૂરાનો માર્ગ.

૧. સંસારના વહેવારમાં કુટિલતાની અને 'જેસે કે તેસા' હિમાયત કરનારાઓની હંમેશની દલીલ એ હોય છે કે દુષ્ટતાથી ભરેલી આ દુનિયામાં શુદ્ધ સાધુતાથી માણસ વહેવાર કરે, તો તેનું ચાલે નહિ. દુનિયા વચ્ચે રહેવું છતાં સાધુતાને જ વળગી રહેવાની હદ ધરવી એટલે અનાયાસે જ મનુષ્ય રૂપી વાધવરૂઓના શિકાર થઈ પડવું. તેઓ માને છે કે આ સ્વાર્થની દુનિયામાં આપણે નિઃસ્વાર્થ ભાવે વર્તીએ, તો નાગા લોકો તેનો લાભ લીધા વગર રહે જ નહિ અને જીવવું કઠણ થઈ પડે. ગમે તે સ્થિતિમાં પણ જેમને જીવન વહાણું લાગે છે. એવા કૃપણ પામર લોકોની જ આ વૃત્તિ હોય છે. સ્ટેશન ઉપર ટિકીટ મેળવવા માટે ખીજ લોકો જ્યાં નીતિ અને સદાચારનો ભંગ કરે છે, ત્યાં આપણે પણ તેમ જ કપે છૂટકો એમ ફેટલાક લોકો જ્યારે કહે છે ત્યારે પણ નીતિ કરતાં સગવડને જ શ્રેષ્ઠ માનવાની વૃત્તિ તેમાં નજરે પડે છે. જે વૃત્તિ આવા હળવા સંજોગોમાં જોવામાં આવે છે, તે જ રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિઓમાં પણ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. જ્યારે લોકોને ધર્મ અને આગરના કરતાં પોતાનો સ્વાર્થ વધુ વહાણો થઈ પડે છે. ત્યારે જ વિધિ નિયમ નુન્ય માન્યમાને પોતાનાં પરાક્રમ ગમવવાના અવસર મળે છે. અને એવા પુરોહિતાં કાર્યોનું ગૌરવ કરવામાં પ્રગતિ પોતાનો આત્મા નહીં ગાય છે.

ધર્મનો જ અર્થ જય છે એનો અર્થ એ નથી કે ધર્મનિષ્ઠ લોકોને ધર્મને વિગત થઈને તેના નુર્ધીમા કદિ કશું ખમવું

નથી પેશું તેમ હોત તે ધર્મપરણમાં સીધાને અપાવનાર
 રહેતો હોય તે વળી પોતા પુત્ર મારતો ન ધર્મનો વિનશ્વર સિદ્ધ
 કરેલો રહે છે. એક દિવસ ધર્મમાં સ્થિતી બારે સંસ્કૃતિ છે, અને તેમાં પશુ
 છે કે સામે શુદ્ધ દાનિય, તે તે છે કે જે મારી નથી, પણ મારી
 નીલે છે. બીતાઈમાં બારેમાં બારે સંજ મને અપદાપનમ્ મગા
 મને, આપણા સ્થિતિ મળી આપણે મને તેમ મારનો ડર હોય
 તે પે આગી ન જ જાય, પણ આપણા ઠરીરના ભોમે તેનો બચાવ
 કરીએ બચાવ કરવામાં મારવાની નહિ, પણ મારવાની સક્તિની જરૂર છે.
 મુદ્દમાં અપદાપનમ્ એ સૂરવીરનો-દાનિયનો-મુલ્ય મળ્યો છે.
 નલવારથી જે કામ કરે છે, તે કાઈ પણ વાર હડી જવાનો સંભવ
 છે. તે ધરિર ઉપરની શક્તિ તથા બાહુ ઉપર શક્તિ કરે છે એટલે
 અપદાપન નો ધર્મ પાળતો નથી. પ્રદ્ધાલદિ અપદાપનનો ધર્મ
 પાળી શુદ્ધ દાનિય થઈ ગયા એમ જ દુ તે કહીશ.

૪. ખરો દાનિય એ કે જે પોતાની જગ્યાએ જ રહેતો મરે છે.
 સ્વધર્મ નિધન એવરૂર છે. પરધર્મ-પારકાની દુરજ ડોળવી ભયાવહ
 છે, દાનિય એક રીતે ન હાવે તો બીજી રીતે માર્ગ શોધે છે. જે
 જગ્યાએ બૂલો પડે, ત્યાંથી પાછો મૂળ જગ્યાએ આવી પોતાનું
 જળ અજમાવે છે. [પણ પ્રયત્ન હોડતો નથી. તે મરે છે પણ
 મારતો નથી. નલવારનો ઉપયોગ કર્યા વગર ને છતે છે.]

૫. નલવાર એ પણ એક પ્રજાજ છે ખરો, પણ નલવારને
 સાર નમે કાંઈ દિવસ નપથર્માં કરી છે. નલવારને સાર નમે
 સંયમ કયો છે? [નમાગમા એને મારે જોઈતો પ્રિય છે?]
 ઇસ્લામીઓને નલવાર વાપરનાં વધારે આવડે છે, તેમણે પણ તપ્પી
 લીધું છે કે સ્વરાજ્યનું કામ નલવારથી નહિ થાય.

૬. એ ચાર માણસ માર્યે આ સંતનન ડરી જઈને સ્વરાજ્ય
 હઈ રહે? જે સંતનન લગતો અંગ્રેજોના મહા પર સ્થાપેલી છે,
 જેણે હજારો અંગ્રેજ, ગીબ અને પદાણોના ઠહિરનો દરિયો

અવાળો, તે સહનત પાંચ પચીસ ખૂનથી ડરી જવાની? હરમીન નહિ. હું અંગ્રેજ સહનતની નિંદા કરું છું, છતાં એને બહાદુર પાત્ર કહું છું. એને સ્વદેશ વાહાલો છે. તેમાં રાક્ષસી ભાવના છે. તે ત્યાગ્ય છે. હું તો રાવણની પણ બહાદુરી માનારો છું. ગુલસીદાસજીએ કહ્યું છે કે દુસ્મન મળો તો રાવણ જેવો મળાતો. લકમણ સાથે ઝડનાર તો ઈન્દ્રજિત જેવો હોવો જોઈએ. આવી સહનતની જોડે ઘરો, તો બહાદુરીથી મેદાનમાં પડીને તલવાર કાઢીને લડાને. પણ તે વસ્તુ તાકાતની બહારની છે.

૩. હું 'દિંદુધર્મ' સમજું છું તે પ્રમાણે દિંદુએ તલવાર વિના જ લડવું જોઈએ, 'શ્રીમનું' માથું કાપવા કરતાં પોતાનું જ માથું કાપી દેવું જોઈએ; હું પોતે દિંદુસ્થાનનો એક મોટામાં મોટો ક્ષત્રિય હોવાનો દાવો કરું છું. મને રિવાજવરના પાંચ બહાર કરતાં ન આવડે? મને કાદને ઝેર પાતાં ન આવડે? મને એરોડેનમાં કોઈ કંઈ નાથ, તો ત્યાંથી આવ્યે કેટલાં ન આવડે? પણ મેં એ વસ્તુનો ગળપૂર્વક ત્યાગ કરેલો છે. મને ઈશ્વરે એક માંકડ સરખાને પણ સ્વેચ્છાથી તાકાત આપી નથી, તો પછી કાદને મારવાનું હાથ પણ મારું નથી. મરવાનું હાથ મારું છે. હું મારું, મારા જીવનું, મારા દેશનું રક્ષણ કરવામાં માથું આપું, ત્યારે હું શુદ્ધ ક્ષત્રિય થાઉં.

૪. અશ્વત્થામા અશક્ત મનુષ્ય—આ પણ પોતાની અંદર ક્ષત્રિયતા સ્વસ્થર પેદા કરી શકે એટલે કે દુસ્મનને કંડી સહે છે કે હું તે સ્વાગત કિન્નર કરીશ, તારાથી આવ તે તું કરી લે. નહિ તે ખૂન. તે જ ક્ષત્રિય મનુષ્ય, જે પૂરજા સ્ત્રી ઉપર હાથ ઉપાડે તે પણ ક્ષત્રિયનાં ગરબો નથી. હું દિંદુસ્થાનને પેકારી પેકારીને કહું છું કે જો કંઈ હશે તે શુદ્ધ ક્ષત્રિયતાથી હોય.

૫. મારા વિનંતિ છે કે તમે બધા તમારી દિંદુમત અને સ્વલ્પ કલ્યાણ કલ્પિતો કલ્પનાવ દેશને અર્થે કરો. મારવાની નિંદા

કરનાં મરવાની દિગ્મન વધારે સારી છે અને તેને તે આજુ
જમન વખાણે છે. દેશને આનર માર્ગ વિના મરવાની દિગ્મનની
તમારે વિશે હું આશા રાખું છું. આમજનાં વેરોને મનમાંથી દૂર
તમે તમારી આસપાસ રહેનારાઓને તમારી સાંનિધી નિર્મલ કરો.
એમ હું માગી લઉં છું.

૨૨. ઈશ્વર પ્રત્યેની જવાબદારી.

૧. સ્વરાજ્ય મેળવવાનો સાચો પ્રયત્ન એ સ્વરાજ્ય છે. સ્વરાજ્ય તો જેમ દોડીશું તેમ છેડું જ લાગશે.

૨. બધા આદર્શોનું એમ જ છે. માણસ જેમ સાચો બનતો જાય છે, તેમ સત્ય તેનાથી લાગે છે, કેમકે તે સમજે છે કે જેને તે ઝટ સત્ય માની લેતો હતો તે તો અસત્ય હતું.

૩. તેથી સત્યાચરણી—સદાચરણી—હમેશાં નમ્ર હોય છે, પોતાના ખામીઓ દિવસે દિવસે વધારે સમજતો જાય છે. બ્રહ્મચારીય બ્રહ્મચર્ય દુરજ નાસતું જાય છે, કેમકે પ્રયત્નવાન બ્રહ્મચારી જોતો જાય છે કે તેનામાં ઉંડે ઉંડે ઘણી વિષયલાલસા રહેલી હોય છે પોતાના સ્થૂલ બ્રહ્મચર્યથી તેને સંતોષ જ નથી થતો. મોક્ષાર્થીથી પણ મોક્ષ દુર જતો જાય છે. તેથી મહાન ‘નેતિ’ શબ્દ શોધાયો. ઘણા પ્રાચીન મહર્ષિઓ મોક્ષને-આત્માને શોધવા નિકળ્યા. ઘણી ખીણોમાં ઉતર્યા, ઘણા પહાડો ચડ્યા, ઘણી કાંટાની વાડો ઠેકચા અને છેવટે તેમને માલમ પડ્યું—‘આ ન હોય’. કાણુ જાણે તેમાંના કેટલાએ મોક્ષની ઝાંખી કરી.. છતાં તેઓ એવા પારેખ હતા, એવા ચતુર હતા કે છેતરાયા નહિ, એટલું આપણે જાણીએ છીએ.

૪. તેથી આપણું સ્વરાજ્ય આપણા પ્રયત્નમાંજ રહ્યું છે એમ હું તો હમેશાં વધારે ને વધારે શીખતો જાઉં છું. આપણે પ્રયત્ન લોકોને રાજ ન કરે, તો ચાલે પણ. ઈશ્વર તો તેથી પ્રસન્ન જ થાય એવો તે હોવો જોઈએ.

એવું બીરાંએ ગાયું હોય કે નહિ તેની ખતર નથી, પણ ક્ષેત્રે એવું કરી બતાવ્યું કે જગતની ગાળ સાંખીએ, પણ ધ્રુવરતનાં એકાદમાં ન આવીએ. તેની ચેતવણી માનીએ. [બારડોલીના આરંભ વખતે ધ્રુવરે આપણને ચેતવ્યા અને દિંદુના વાતાવરણમાં ચારીચોરા જેવાં અસાંત તરવાં ભર્યાં છે. તેનો નિકાલ કયે જ. છૂટકા એમ બતાવી આપ્યું. અનુભવી બધી ચક્તિનું એકત્રિત બળ પણ અવિધ્યના ગર્ભમાં રહ્યું છે તે ધણી વાર જોઈ શકાયું નથી. પરિણામ હું જોઈ ન શક્યો, એ જૂલ કરી, અને મારે પ્રાપ્તિત કરવું પડ્યું.]

૬. પ્રાપ્તિતનાં દોષ ન પીડાય, ઉતાં એ તે જાહેર કર્યું છે તેનું કારણ છે. મારો ઉપવાસ મારે સાર પ્રાપ્તિત છે, પણ ચારીચોરાના દોષિત લોકોને સાર એ હંડ છે. પ્રેમના હંડ એવા જ દોષ. પ્રેમી દુશ્માન સારે પ્રિયને હંડતો નથી, પણ પોતે પીડા ભોગવે છે. પોતે જૂએ પીડાય છે, પોતે માયું ફૂટે છે. પ્રિયજન સમજે કે ન સમજે તેને વિષે તે નિશ્ચિન્ત રહે છે.

૭. હું દિંદુરથાનને વિનવું છું કે તે મને ન ઉતરે. જોઈએ તો શાંતિપદને ત્યાં કરી બસે મારો ત્યાગ કરે, પણ જ્યાં મુખી મારી સેવાને તે સ્વીકારે, ત્યાં મુખી શાંતિ તથા સત્ત્વનો સ્વીકાર કયે જ છૂટકો.

૮. આપણે બીજાનો વાદ ન કરીએ. માઝી મુસ્તાફા હમાલ પાસાનો પણ ન કરીએ. સાંખાની પાછળ ફૂટકો જાય તો મારે નહિ મદિ થાય એ કહેવત ખરી છે. યાની પણ પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે વર્તે છે. જગત પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે ચાલે છે, ત્યાં બળાતકારે શો અર્થ? હું સત્ત્વ હું છું કે સરિન્ગજથી દિંદુરથાન સામાન્ય નહિ ભાગવે તેની જાણે સરિન્ગજથી કંઈ સેવાની આપણ રાખવી એ બળાતકાર છે. દિંદુરથાનનો સ્વભાવ સાંખિનો

છે. તેથી જ જાણ્યેઅજાણ્યે હિંદુસ્થાન શાંતિ અને સત્યમય અસહકાર ઉપર ઘેલું થયું છે.

૯. હિંદુસ્થાનની પ્રજા હજારો વર્ષ થયાં શાંત રહી છે. કંઈ પ્રજાએ વધારે ઠીક કયું એનું પૃથક્કરણ અત્યારે ન કરીએ. હિંસા અને અહિંસા બન્નેને જગતમાં સ્થાન તો છે જ. આત્મા અને શરીર બન્ને ચાલે છે. પણ અંતે વિજ્ય આત્માનો છે કે શરીરનો એ વિચારવાનો આ સમય નથી. એ વિચારનું હોય તો ભડે સ્વરાજ્ય લીધા પછી વિચારીએ. અત્યારે તો સહેલામાં સહેલા ઉપાયથી સ્વરાજ્ય લઈએ. એક ક્ષણમાં હિંદુસ્થાનનો સ્વભાવ નહિ બદલાય. તલવારથી હિંદુસ્થાનને સ્વતંત્ર કરનારને યુગો બોધ્યે એવી મારી દ્રઢ માન્યતા છે.

૧૦. હિંદુસ્થાનના મુસલમાન પણ મુસ્તફા કમાલ પાશાની ચાક ચાલવા જાય, તો ઈસ્લામને બદો લગાડે. ઈસ્લામમાં શાંતિને મોટું સ્થાન છે. સખરનું મહત્વ ગુરુસા કરતાં-તલવાર કરતાં-ઘણું મોટું છે. હિંદુસ્થાનની પ્રજા શાંતિ અને સત્યને ઘણા કાળ થયાં સાચવતી આવી છે. તેનો પુનરુદ્ધાર કરી સ્વરાજ્ય ભલે આજે મેળવે, તેનો ત્યાગ કરી હિંદુસ્થાન ભડે ગુલામ રહે. માણસ એક જ ક્ષણે પૂર્વ-પશ્ચિમ ન જઈ શકે. પશ્ચિમનો માર્ગ અશાંતિનો, નારિતકનો છે એમ અત્યારે તો જણાય છે. પૂર્વનો માર્ગ શાંતિનો અને ધર્મનો, ઈશ્વરવાદીનો છે એમ ઘણા કાળથી સિદ્ધ થયું છે. પશ્ચિમનું મધ્યબિંદુ અત્યારે ઇંગ્લાંડ છે. પૂર્વનું મધ્યબિંદુ અનાદિ કાળથી હિંદુસ્થાન રહેલું છે. જગતને લાગે છે કે ઇંગ્લાંડ સામ્રાજ્ય બોગવે છે અને ભરતભૂમિ તેની મોટી દાસી છે. આજનો પ્રયાસ આ દાસ્યતામાંથી જૂટવાનો છે. ભરતભૂમિ દાસ્યતામાંથી જૂટવા માગે તો તે પોતાનાં પ્રાચીન શસ્ત્ર શાંતિ અને સત્યથી જ જૂટે.

૧૧. પૃથ્વીની સપાટી ઉપર અત્યારે એક પણ દેશ નથી કે જે સરીસ્વળમાં હિંદુસ્થાન કરતાં ઉતરે. નાનકડું અફઘાનિસ્થાન પણ હિંદુસ્થાનને ધૂરકાવી શકે છે.

સાગ દ.] પ્રેમના

૧૨. ૧૬ દુસ્થાન કોની મદદથી પગલાં સામે અગવા ધરે છે ?
નપાતની ? કબુલની ? ને કોઈની મદદથી એ અગશે તેનું દાસત્વ
તેને સ્વીકારવું પડશે એટલે હિ દુસ્થાન જે આ જમાનામાં પૂરવા
માગે તે તેની ! પ્રેમ ધરની મદદ વિના શી છ મદદ ન થાય
અને ધર તે કેવળ સત્યનો અને શાંતિનો એવી છે

૨૩. સત્યાગ્રહ અને આત્મબળ.

૧. સત્યાગ્રહ અથવા આત્મબળથી આજ સુધી એક પણ પ્રમ થઈ હોય તેવું જોવામાં આવતું નથી, મારફાડ વિના દુષ્ટ સીધા રહે જ નહિ એવી પ્રતીતિ હજી પણ રહ્યા કરે છે, આવો ખ્યાલ ઘણાંનો હોય છે, પણ કવિ તુળસીદાસજીએ ગાયું છે કે “દયા ધર્મ” કે મૂલ હૈ પાપ મૂલ અભિમાન, તુળસી દયા ન છાંડીએ જળ લગ ઘટમેં પ્રાણ.” મને તો આ વાક્ય શાસ્ત્રવચન જેવું જણાય છે. જેમ જે ને જે ચાર હોય એટલો ભરોસો ઉપરના વાક્ય ઉપર પડે છે. દયાબળ તે આત્મબળ છે, તે સત્યાગ્રહ છે, અને આ બળના પૂરાવા ડગલે ડગલે નજરે આવી રહે છે. તે બળ ન હોત તો પૃથ્વી રસાતળ થઈ ગઈ હોત.

૨. સત્યાગ્રહ અથવા આત્મબળ એનું અંગ્રેજી પેસિવ રિઝીસ્ટન્સ એમ કહેવાય છે. એ શબ્દ જે માણસોએ પોતાના હક્ક મેળવવા પોતે દુઃખ સહન કરેલું તે રીતને લાગુ પાડવામાં આવેલો છે. એનો હેતુ લડાઈ બળનો વિરોધી છે. જ્યારે મને કાંઈ પસંદ ન પડે, ત્યારે તે કામ હું ન કરું તેમાં સત્યાગ્રહ અથવા આત્મબળ વાપરે છું. દાખલા તરીકે મને લાગુ પડતો અમુક કાયદો સરકારે પસાર કર્યો. તે મને પસંદ નથી. ત્યારે હું સરકારની ઉપર હુમલો કરી કાયદો રદ કરાવું તો મેં શરીરબળ વાપર્યું. જો હું તે કાયદો કબૂલ જ ન કરું અને તેને લીધે પડતી સગા ભોગવી લઉં, તો મેં આત્મબળ અથવા સત્યાગ્રહ વાપર્યું ગણાય.

૩. આપણે સારા કે નહારા કાયદા કબૂલ કરી લઈએ છીએ એ અર્થ તો આજકાલનો જોવામાં આવે છે. પૂર્વે એવું કાંઈ

ન હતું, મરજીમાં આવે તો કાપડ લેશ તોત્તમને તેની ભૂલ ફાટી પેન્ટ

૪. સરીરજન કરતું, દારૂમાંથી લગાવેલો એવો ભય તે એ થયો કે આપણને પસંદ છે તે સ્વામા મળ્યું જામે જાણે કમવચ માગીએ છીએ. એ એ બસાવર દોષ તો પછી સ્વમેનો મળ્યું પોતાનું કહેતું કરાવવા આપણી ઉપર દારૂનો એ મળવાનું અધિકારી જે, આમ કરતાં કાંઈ દારૂ આપણે જાંદરે પડેલીએ જ નહિ, માણીના બેલની મારફત આંખે પાડા દોવાળી માની લઈએ કે આમત વધીએ છીએ તો ભલે. પણ ખરું એનાં તો તે જગતની જેમ આપણે તે જ કુંડાળાની પ્રશિક્ષણ ફરીએ છીએ, જેઓ એમ માને છે કે પોતાને નાપસંદ કાપડને માનવા માણસ જોવાયેય નથી તેણે તો સત્યાગ્રહ એ જ સાધન ખરું માનતું જોઈએ, નહિ તો મત વિકટ પરિણામ આવે.

૫. ઉપર કહ્યું તે ઉપરથી કાંઈ એમ કહે કે સત્યાગ્રહ નજગા માણસને કીક કામનું છે. તેઓ જ્યારે સજગા થાય, ત્યારે તો તોપ ચલાવે. આ વાત જરૂર અત્યંતથી બરેલી છે. સત્યાગ્રહ તે સર્વોપરી છે. તોપ બગ કરનાં વધારે કામ કરે છે. તો પછી નજગાનું દધિવાર કેમ મળી સમાય? સત્યાગ્રહને સાર જે દિગ્મન અને મદાની ઘટે છે તે તોપઅભિયા પાસે દોઈ થકે જ નહિ. શું તમે એમ માનો છો કે નમાલો માણસ નાપસંદ કાપડનો બંગ ફરી ચકરી? સત્યાગ્રહી તો કહેશે કે જે કાપડ તેને પસંદ નહિ હોય તેને તે ક્યૂંક નહિ કરે. પછી બધે તેને તોપને મોંએ ખાંધે.

૬. તમે શું માનો છો? તોપ ફાટી સંકેતને મારવામાં દિગ્મન જોઈએ છે કે તોપને મોંએ દસતે ઝેરે બંધાનાં દિગ્મત જોઈએ છે? પોતે મોતને માથે લઈને ફરે છે તે રજૂવીર કે ખીજનાં. મોત પોતાના હાથમાં રાખે છે તે? નામદ માણસથી એક ધડીબર સત્યાગ્રહી રહેવાય નહિ એ અચિત માન્યો. હા, એટલું ખરું કે સરીરે ફીણ દોષ તે પણ સત્યાગ્રહી ચર્ચ શકે. એક માણસ પણ ચર્ચ શકે અને લાખો માણસ પણ ચર્ચ શકે. : પુરુષ ચર્ચ

તેમ ઓ પશુ થઈ શકે. તેને લશ્કરો તૈયાર કરવાની જરૂર નથી. તેને મલકુસ્તી શીખવાની જરૂર નથી પડતી. તેણે પોતાના મનની ઉપર કાણુ લીધો એટલે તે વનરાજ સિંહની માફક ગર્જના કરી શકે છે, અને તેની ગર્જનાથી દુશ્મન થઈ બેઠા હોય તેના હૃદય ચીરાય છે.

૭. સત્યાગ્રહ તે સર્વધારી તલવાર છે. તે જેમ વાપરે તેમ વપરાય. વાપરનાર તથા જેની ઉપર તે વપરાય છે. તે સુખી થાય છે. તે લોહી કહાડતી નથી, છતાં પરિણામ તેથી પશુ ભારે લાવી શકે છે. તેને કાટ ચડી શકતો નથી, તે કાંઈ લંઈ જઈ શકતું નથી. સત્યાગ્રહી જે હરિકાંઈ કરે તો તેમાં થાક ચડે જ નહિ. સત્યાગ્રહીની તલવારને મ્યાનની જરૂર ન મળે. તે કાંઈથી છીનવી શકાતી નથી.

૮. આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે સત્યાગ્રહ જે હિંદુસ્થાનનું ખાસ હથિયાર છે તો શું હિંદુસ્થાનમાં તોપખળ નથી ચાલ્યું? આવો પ્રશ્ન કોઈ કરી શકે. આના જવાબમાં હું કહીશ કે મારે મને હિંદુસ્થાન એટલે ખોળા જેટલા રાજ્યો નથી. મારે મન તો હિંદુસ્થાન તે કરોડો ખેડૂતો છે કે જેને આધારે રાજ તથા આપણે બધા વસીએ છીએ.

૯. રાજ્યો તો હથિયાર વાપરશે જ. તેમની તો તે રીત પડી. તેમને તો દૂકમ ચલાવવો છે. પણ દૂકમ ઉઠાવનારને તોપખળની જરૂર નથી. દુનિયાનો મોટો ભાગ દૂકમ ઉઠાવનારો છે. તેઓને કાં તો તોપખળ કાં તો હથિયારખળ શીખવવું જોઈએ. તેઓ જ્યાં તોપખળ શીખે છે, ત્યાં રાજ પ્રજા બન્ને ગાંડા જેવા બની જાય છે. જ્યાં દૂકમ ઉઠાવનારા સત્યાગ્રહ શીખ્યા છે, ત્યાં રાજની જુલમ તેની તણુ મળતી તલવારથી છેટા જઈ શક્યો નથી. અને દૂકમ ઉઠાવનારે જ્યાંથી દૂકમની દરકાર કરી નથી. ખેડૂતો કોઈ તલવારખળને જાણ થયા નથી અને થવાના નથી. તેઓને તલવાર વાપરવાં આવતી નથી. બીજાની તલવારથી તેઓ દરજી નથી.

મોતને હંમેશાં પોતાનો તણાઓ કરી સૂનારી તે મહાન પ્રભ છે. તેણે મોતનો ડર છોડ્યો છે, એટલે બધાનો ડર છોડ્યો છે. આ હું કંઈક વધારે પડતું ચિત્ર આપું છું. એ બરાબર છે. પણ આપણે જે તથવારના બળથી છક્ક થઈ ગયા છીએ તેને સાર એ ચિત્ર વધારે પડતું નથી.

૧૦. વાત એ છે કે ખેડુતોએ તથા પ્રભા મંડળે પોતાના તેમજ રાજ્યકારભારમાં સત્યાગ્રહ વાપરેલ છે. ત્યારે રાજા જૂલમ કરે છે, ત્યારે રૈયત રીસાય છે એ સત્યાગ્રહ છે. મને ખ્યાલ છે કે એક રાજદયાનમાં રૈયતને અમુક દૂકમ પસંદ નહિ પડ્યો, તેથી રૈયતે ગામ ખાલી કરવાનું સાર કયું. રાજા ગભરાયો, રૈયતની પાસે માફી માગી અને દૂકમ પાછો ખેંચ્યો. આવા દાખલા તો ઘણા મળી શકે છે, પણ તે મુખ્યત્વે કરીને ભરતમૂર્ખિનો જ પાક હોય. ખાલી જ્યાં રૈયત છે, ત્યાં સ્વરાજ્ય છે. તે વિનાનું સ્વરાજ્ય તે કુરાજ્ય છે.

૧૧. સત્યાગ્રહના આચરણ માટે આપણે શરીર કસવાની જરૂર છે જ. શરીર કસ્યા વિના સત્યાગ્રહી થવું એ મુશ્કેલ છે. ઘણે ભાગે જે શરીર પંપાળાને નબળાં કરી નાખ્યાં છે, તે શરીરમાં જે મન રહે છે તે પણ નબળું હોય છે. અને જ્યાં મનોબળ નથી, ત્યાં આત્મબળ ક્યાંથી હોય! આપણે બાળકમ વિગેરેનો તથા આગપંપાળવાળા રહેણીનો કુચાલ કહાડી શરીર તો સજ્જા જ નેહરો. રેંછપેંછ માણસને એકાએક તોપને મેળે ચડવાનું હું કદીય તો તે તો મારી દારી કસવવાનું થશે.

૧૨. સત્યાગ્રહી થવું એ સહેલું છે. પણ જેટલું સહેલું છે તેટલું જ કઠણ છે. ચોદ વર્ષનો છોકરો સત્યાગ્રહી બન્યો એ એ અનુભવું છે. રાજા માણસ સત્યાગ્રહી થયા એ પણ જાણું છે. શરીરે બેરાબર અને બીજી રીતે મુખી તે માણસ નથી. માર્ક સગા એ પણ એ જાણું છે. અનુભવે બેડું હું કે જે માણસ રસદિતને કારણે સત્યાગ્રહી થયા મરે છે, તેણે 'જલિય' પાળડું

૨૪. સ્વરાજ્યનું કાર્ય.

૧. નાતાલના તહેવારના દિવસોમાં એક સ્થળે એકઠા મળી માર હરાવો પસાર કરી, બીજા તહેવારના દિવસો આવે, ત્યાં સુધી કુંભકર્ણની નિદ્રા લેવી અને ફરી ઉઠીને પાછા હરાવો જ કરવા એકત્ર થવું એ દિવસો હવે સુભાગ્યે ગયા છે. પોતાની માન્યાતા મુજબ કંઈ અને કંઈ કાર્ય જેમણે કર્યું ન હશે તેવાઓને માટે મહાસભામાં હાજરી આપવી એ હવે વધુ અને વધુ મુશ્કેલ બનતું જશે.

૨. સ્વરાજ્ય મેળવવાનાં સાધનો મહાસભાએ સૂચવ્યાં છે. શાંતિથી અને શુદ્ધતાથી આપણે સ્વરાજ્ય મેળવવું છે એવો નિશ્ચય સભાએ કર્યો છે. જૂઠ્ઠા, યુક્તિ, દંભ, ડોળ ઇત્યાદિને અહિં જગ્યા નથી. સાચો રસ્તો લેવો અને તે રસ્તે ચાલતાં મારવું નહિ પણ મરવું. ‘મરીને છવવાનો મંત્ર’ શીખવો છે. એ મંત્રને અનુસરીને જ જગત્ હવે છે. બીજા મરે છે, ત્યારે જ ધાન્ય પાકે છે. મા મરતાં લગી કષ્ટ ભોગવે છે, ત્યારે જ અમ્મું હવે છે. યજ્ઞ વિના ખાતું તે ચોરીનું ધન છે. અલિદાનથી જ સ્વરાજ્ય મળે અને એ અલિદાન, એ કુરબાની પવિત્ર-પાક-હોય તો જ ઇશ્વરને ભાવે.

૩. મુસલમાનો ખિલાફતનું ભારે ડામ અને હિંદુ-મુસલમાન સ્વરાજ્યનું ડામ, જ્યાં સુધી બન્ને નિર્ભય, હિમ્મતવાન, સ્વાર્થત્યાગી અને સાચા નહિ અને, ત્યાં સુધી નથી ફરી શકવાના. તેથી તેઓએ હંમેશાં સાવધાનીથી ચાલવાની જરૂર છે. મહાત્મા લડતોને અંગે સદાયે પાખડો ચાલ્યા કરે છે. તે અધાં પાખડોમાંથી બચવું એ આપણી ફરજ છે.

૪. અસહકારની આ ચળવળ એ ચોતાના હૃદયને ઊંડી જોવાની એક ધાર્મિક ચળવળ છે. હાઈ કરનારાઓએ પ્રજાને તેમની રેશ પ્રતોની દરજ્જાને વિશે નિરંતર જાગ્રત રાખવી જોઈએ. અસહકારના દરાવમાં દાખલ કરેલો કાર્યક્રમ અમલમાં મૂકવા રાષ્ટ્રીય મહાસભાનાં પ્રત્યેક મંડળોનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરી લેવો જોઈએ. રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ સ્વીકારેલા નવા બંધારણથી દરેક કાર્ય કરનાર અસહકારના દરાવના કાર્યક્રમના પ્રત્યેક અંગને એક વર્ષની અંદર પૂર્ણપણે અમલમાં મૂકી દેવા પ્રજાને બ્યવસ્થિત રીતે તૈયાર કરી શકે છે, અને ભારતવાસીઓનો મોટો સમુદાય સચેત બની ચોતાના પ્રયાસો કાર્યક્ષેત્રમાં આક્રુ રાખે તો આપણી આત્મનિર્ણયની ચોગ્ય અભિમાના પૂર્ણ કરવાની આડે કંઈ પણ આવી શકે એમ નથી. આપણે હાલની બધી સરકારી યાગાઓને રાષ્ટ્રીય બનાવી દઈએ, અદાલતોનો બદિબદાર કરીએ અને આપણને જોઈતું સર્વ કાપડ આપણે જાતે જ બનાવી લઈએ તો આપણો રાજ્યકારોબાર આપણે જ ચલાવવાનો આપણો અનિવાર્ય હક્ક આપણે મેળવી લીધો સમજવો, અને જગતની કોઈ પણ શક્તિ પછી આપણને આપણા અંતિમ બ્યેય તરફ જતાં અટકાવી ન શકે. થોડાક હજાર સ્વાર્થયાગી, પ્રામાણિક અને ઉઘોગી કાર્ય કરનારાઓની મદદથી મેં ઉપર દર્શાવેલી ત્રણ વસ્તુઓ આપણે કોઈ પણ જાનની મુશ્કેલી વિના કરી શકીએ.

૫. જો આપણે સ્વરાજ્ય લેતું જ હોય તો આપણે માત્ર કામમાં જ શકાર્થ જવું જોઈએ. તમાશા, સરખસો વિગેરે જેટલે દરજ્જાને લોકોમાં ચૈતન્ય રેડવાને સાર જોઈએ તેટલે દરજ્જાને ઠીક છે. પણ જ્યાં ચૈતન્ય આવી ગયું છે, ત્યાં તો મજે મોંએ કામ જ કરવાનું છે. પ્રજા આખી મુંગાવત લઈ કાર્ય જ કરે તો ચોતાની ધારણા પૂરી પાડે જ. બોલવાથી નહિ, પણ કરવાથી જ સ્વરાજ્ય મજે. હંમેશાં પૈસા એકઠા કરવા, હંમેશાં મુતર કંતાવવું, રેલિયા નવા તૈયાર કરાવવા, જે ધરમાં ન હોય ત્યાં દાખલ કરવા, ખાદી સંધરવી, જેઓએ ઉપયોગ શરૂ ન કર્યો હોય તેમને વિનવવા, દારૂનિષેધના કામમાં હિસ્સાદારી પરાવવા,

પીનારને વિનય કર્યા જ કરવો. સ્વયંસેવકાની ભરતી કર્યે જ જવી. સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિ એક ક્ષણ પણ અટકવી ન જોઈએ. અસ્પૃશ્યતાનો મેલ ધોઈ કઢાડવાનું કામ ચાલ્યા જ કરે. [આમ કોઈને કોઈ સ્વરાજ્યના કાર્યમાં જ પોતે રોકાઈ પ્રગ્નને પરાવવી જોઈએ.] આ બધાં કામોમાં આપણે જેટલો જોછો ઉત્સાહ રાખીશું તેટલું સ્વરાજ્ય મોઢું મળવાનું છે.

૬. [આત્મશુદ્ધિનું કાર્ય એજ સ્વરાજ્યનું કાર્ય છે એ વાત નજર આગળ હરઘડી રાખવાની છે. હિંદમાં દારૂની બદી મોટામાં મોટું ધર કરી રહી છે, તેથી] સ્વરાજ્યનું અગત્યનું કામ એ છે કે દેશમાં શરાબખાનાં ન હોય, દારૂ ગાળવાનાં મોટાં કારખાનાં ન હોય. કોઈ કોઈ જગ્યાએ દવાને માટે દારૂનાં નાનાં કારખાનાં ભલે હોય. પણ તે અદીણ કે સોમલની જેમ રહે. સોમલની દુકાનો કેકેકેકાણે નથી હોતી. તે મેળવવું અઘરું છે, છતાં કેમિસ્ટની દુકાને તે મળી શકે છે. તેમ દારૂ પણ મળવો અઘરો હોવો જોઈએ.

૭. આખી પ્રગ્ન આ બદીથી કંટાળી છે. જે દુર્ભાગી લોકો આ વ્યસનના ગુલામ બનેલા છે તેઓને તેમની પોતાની સામે થવામાં મદદ કરી ઉગારવાના છે. કેટલાક તો એવી મદદ પોતાને મોંએ માગી રહ્યા છે. સરકારની આગકારી આવક બંધ પાડવાનો હેતુ એમાં કંઈકામાં છેલ્લો અને આ લિલચાલ ચલાવી રહેલાઓના મનમાં સૌથી ઓછા મહત્વનો હોવો જોઈએ.

૮. જેમનું દારૂ પીવો છે તેમને સારું સગવડ હોવી જ જોઈએ, એ દલીલથી તમે રાજે ભરમાતા. પોતાની પ્રગ્નમાંના દુર્ગુણોને પોપવાનું રાજ્યનું કામ નથી. વ્યભિચારખાનાંઓને આપણે વ્યભિચારના ઇગ્નરા દહને કે નિયમે બાંધી આપીને સગવડો કરી આપતા નથી. ચોરને આપણે તેની ચોરી કરવાની વૃત્તિને સતોદવાની સાધ નથી કરી આપતા. દારૂ તો મારે હિસાબે ચોરી કરાવ્ય વ્યભિચારના કરતાં પણ ચૂરી ચીજ છે. દારૂ ધણી આ બંને કુકર્મનું પિટ૫દ દાઢને જ હોય છે.

૧૦. દુઃ પ્રભને સોપાપેલાં ખાતાંનાં આપણા કરારી પ્રધાનોને
 માનપૂર્વક ચેતવવાની મારી હરજ સમજી પુરે આપણે સમજ
 આને ને કરાહીનો સમય આવે છે. એવું છે તેને દિગ્ભ્રમથી
 છાવીને ને તેઓ દારનાં પીણાં, નદાગ બધાં કરવાનો અને મરીખ
 પીણાના ધનસારને તેમના તરફથી અમારે સરકારમાં બરાબેલી
 ઈજ્જતની રકમો પાછી આપવાનો નિર્ણય નહિ કરે, તો ને મહાનુ
 ચાળદારી પસના પોતે હોવાનું તેઓ અભિમાન ધરાવે છે તેની પરંપરાને
 તેઓ જોડી પાડશે, તેને આંખપ આધુરો. આવા અનીતિના
 ધંધાની બેવડા પાપથી પેદા થતી આવક દુષ્કાનુ દુષ્કાનુ તેઓ
 ન માને. તેમણે સમજી જવું થતે કે આવી બહીના રાજ્યમારને
 જાગેલી અને તેને કાન્યાવવાને કમર કરી તેવાર બેચેલી પ્રજના
 સંકલ્પની સામે થઈને નજાવવાના પ્રયત્ન મિથ્યા છે. વળી એવી
 અનીતિની આવકમાંથી પોતાની કેળવણી અત્યારે જ પૂરતી કુપિત
 અને અપવિત્ર છે; તેમાં વળી જ્યારે એ આવકમાં આપણા જ
 નિર્દોષ દેશજનુઓનાં લોહી બગવા લાગશે, ત્યારે તો એમાંથી મળનારા
 લાભોની ગંધ સરખી આપણને અસલા થઈ પડશે.

૧૧. આપણા પ્રધાનોને વખત વીતી જાય, ત્યાર પહેલાં જ આ
 સમજી લેવું ઘટિત છે. નેમને માટે રજો એમ કહેવાય કે થોડા
 લાખ રૂપિયાની આવકને ખાતર તેઓ સમયને વર્તી ચક્ર્યા નહિ.
 ને તેઓ આટલું કરવા તેવાર હોય તો મદિના કે અઠવાડિયાં તો
 શું થયું કલાકનો વિલંબ પણ તેમણે ન કરવો થતે. દારની

ખોટ ભરી કહાડે એવા ખીજા કાષ્ટ આવકના રેસ્તા પ્રથમ શોધવા અને પછી જ દારૂનું દ્વાર બંધ કરવાની ભ્રમણામાં પડવું જોઈ છે. એમ કરવા તાકવું એ ખીજું ઘર તૈયાર ન થાય ત્યાં સુધી પ્લેગવાળાં ઘરમાંથી નિકળવાની ના પાડવા જરોજર છે. હરકાષ્ટ માણસ એવી સ્થિતિમાં સૌ પહેલું તો પ્લેગવાળું જ ઘર એક ઘડીની લીલ ક્યારે વગર ખાલી કરશે અને પછી ખીજું કાષ્ટ ચોકખું ચેપ વગરનું ઘર જોળી લેશે.

૨૫. દેશી રાજ્યો.

૧. દેશીરાજ્યો કંઈ દિન્દુસ્થાનની બહાર નથી. દિન્દુસ્થાનના બધા લોકોની સામે એક જ પ્રશ્ન છે. બધાને ધર્મપુદ્ધ આવી પડ્યું છે. બધા એ સત્ય, નિર્ભયતા, શાંતિના પાંદ બહુવા રચા છે.

૨. તમે કબૂલ કરશો કે કેટલાક દેશી રાજવાડા નીચે પ્રજા કચરાય છે. તેઓ અધમતાથી લોકોને પીડે છે. તેઓનો જુલમ અંગ્રેજોના કરતાં વધારે છે. આવો જુલમ તમારે દિન્દુસ્થાનમાં જોઈતા હોય, તો આપણે પાટો ગોડે એમ છે જ નહિ.

૩. ત્યારે હું કિંમતી રીતે શણગારેલા નરેશોને લાખો ગરીબો સાથે સરખાવું છું, ત્યારે હું તેમને કહેતો હોઉં એમ મને લાગે છે કે 'જ્યાં સુધી તમે તમારા ઝવેરાતો નહિ ઉતારો, અને દિન્દુમાં તમારા દેશપ્રિયોના હિત માટે તમે તેને નહિ સાચવો, ત્યાં સુધી દિન્દુનો ઉદ્ધાર થવાનો નથી. મને ખાતરી છે કે નામદાર શહેનશાહની એવી ઈચ્છા નથી કે તે નામદારને આપણી પૂણ્ય વંશદારી બનાવવા માટે આપણે આપણી ઝવેરાતની તીંગેરીએ ખાલી કરી પગથી તે માથા સુધી શણગારી બહાર નિકળવું જોઈએ. હું મારા જીવના જોખમે પણ શહેનશાહ પાસેથી સંદેશો લાવી આપવા તૈયાર છું કે તેઓ આવા પ્રકારનું કંઈ ઈચ્છતા નથી. દિન્દુના કોઈ પણ મોટા શહેરમાં, પછી તે બ્રિટિશ દિન્દુમાં હો કે દિન્દુના બીજા લાખોમાં કે જ્યાં આપણા દેશી રાજ્યો અમલ કરે છે, ત્યાં, મોટા મહેલ ચણાતો - હું સંબચું છું, ત્યારે મને તરત જ તેની અદેખાઈ થાય છે, અને મને લાગી આવે

તે માટે પૈસા તો ખેડુતો પાસેથી લેવામાં આવ્યા છે. વસ્તીનો પોણોસો ટકા કરતાં પણ વધારે ભાગ ખેડુતોનો છે.

૪. મારું સ્વદેશાભિમાન મને એમ નથી. શીખવતું કે મારે દેશી રાજ નીચે રૈયત જેમ છૂંદાય તેમ છૂંદાવા દેવી. મારામાં પણ હશે, તો હું તો દેશી રાજના જૂલમ સામે તેમ જ અંગ્રેજ જૂલમ સામે ઝૂકીશ.

૫. સ્વદેશાભિમાન એટલે હું દેશનું હિત સમજું છું. જો દેશી રાજ્યનું કે અંગ્રેજી રાજ્યનું હિત કાઢને હાથે થતું હોય, તો હું આજે તેને નમીશ. જો કાઈ કહેશે કે હિંદને છૂટું કરવું, જૂલમની સામે થવું અને લોકોની સેવા કરવી તો તેને હું હિંદી નહીં વધાવી લઉંશ.

૬. દેશી રાજ્યોમાં પ્રજાસત્તા જેવું તો ઓછું છે. અથવા કંઈક નથી. ત્યાં રાજના દરેક કાર્યમાં પ્રજાને ભાગવાપણું નથી રહેતું. પ્રજાને પસંદ પડે તેમાં અથવા તો જામરદસ્તીની ધારતીથી ભાગવું પડે તેમાં જ પ્રજા ભજે. આ બધી બાબતોમાં જો વિનયપૂર્વક વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યનો ઉપયોગ કરવામાં આવે, તો તે શાભે છે. દેશી રાજ્યોમાં પ્રજાપ્રજા પરચેનો સંબંધ કેવળ સ્વાર્થને વશ છે. રાજા ભજો તો ભવું કરે. ખૂટા હોય તો પ્રજાની પાસે હથિયાર અથવા સત્યાગ્રહ સિવાય કશું સાધન નથી. એવો સંબંધ વિદેશી દિલ્લસ્થાનમાં જોવામાં આવે છે અને સરકાર પ્રજાના કલ્યાણને વિશેષી વાત ન કરે છે, ત્યારે સત્યાગ્રહ શરૂ થાય છે તો કે અંગ્રેજી રાજ્યની હદમાં અંગ્રેજી રાજ્યની સામે ઓલવું દબાવે છે, પાનું દેશી રાજ્યમાં આવતુંને એમ રાજાના ભગીરે આવશ્યકતા ન હોય. દેશી રાજ્યની વિશિષ્ટ આવડે એટલી વિદ્યુત છે કે ત્યાંની રૈયતે તે રાજાને પ્રજા અભાગે સત્યાગ્રહ કરે. એ વાત જ નહીં પાનું રાજા અને તે તેને રાજ્યમાં અસહ્ય અત્યાચાર ચાલતા હોય અને જ્યાં પ્રજામાં સામાજિક અસમાનતા આવડે હોય ત્યાં જ થઈ શકે.

દેવે પ્રભુને કહેલું કે મારા પાપો દેવે મને
મીઠાના દાણ નીચે સમાવી નાંખ્યાં હતાં તેથી મારી જાત નથી
દેવે. પરંતુ મારા પાપો મારા પાપોનાં પાપોનાં પાપોનાં પાપોનાં
છાં, ત્યારે અલગ અલગ પાપોનાં પાપોનાં પાપોનાં પાપોનાં
ચોક્કસ કંઈ જ આપણે જુદાં. મેં આપણે જુદાં રીતસર કરી
દેવે જોયું કે આપણે તેની જોડે કરી જાતનો નાતો રાખવા
માગીએ છીએ, આપણને આપણા પાપોનાં પાપોનાં પાપોનાં
દેવે, અલગ પોતે વધારે જાણવા દેવા છતાં તેમના ઉપર આપણી
વંદન ન દેવે તે તેમને તેનું ચોક્કસ કરી દેવે કરે. જાતને પણ
આપણે કરી દેવે જોયું કે કંઈ કે મેં પોતે જાણનાં રજુ કર્યાં
આપણે આપણા સિવાયનાં મોક્ષનાં માગીએ છીએ કે નહિ. રાખીને
સંગતી દેવે આપણને વિશે પોતાનું દિલ ખુલ્લું કરતાં આપણે

સાત દી] સ્વરાજ્યના

આખરે રટિયો પહોં છે તે એક નાનુકે વન ની જતાં અને
 સપૂર્ણ આત્રી છે કે સ્વરાજ્યમાં આગની પેડે જનસમૂહને ચૂસી
 આવતે નહિ પણ પ્રજાના જ લાભને માટે નિકળેલાં એવાં અનેક
 કારખાનાં ઉભાં થયાં હશે. સ્વરાજ્યમાં કાચો અને આપની અદ્યક્ષતા પહોં હશે જ,
 પણ આજ જેમ તેઓ એકે આપની પ્રજાનું પુરતવ દેખનાર અને
 હજી વધારે પુરતવ દેખવા તંપર એવી નોકરશાહીનાં કારખાનાં
 દરિયાર થઈ પડ્યાં છે તેમ તે વેળાએ નહિ રજાં હોય પણ
 પ્રજાની સ્વતંત્રતાના હવાસદાર બની રજાં હશે. સ્વરાજ્યના દિવસોમાં
 જેની ઉપર ગુન્ડો સિદ્ધ ન થાય તેને સજા ન જ થાય. એ ધોરણ
 અખંડિત રહેશે. એ ધોરણના પાલનમાં રાજપ્રજાનો સ્વાધ અને
 બનેનું દિત રજાં છે. અગ્રેષ્ઠ કાવદાનાં પુસ્તકોમાં ઠેકાણે ઠેકાણે
 ન્યાયાધીશોનાં કથનો જોવામાં આવે છે કે એક પણ નિરપરાધી
 માર્થે જાપ તેના કરતાં સૌ અપરાધી છૂટી જાય એ પસંદ કરવા
 લાયક છે.

૬. સ્વરાજ્યમાં જો કે જેમને સગોડી પડેલી ફરવાની અને
 મેદાનમાં સુવાની ઇચ્છા હશે તેમને સૈને તેમ ફરવાની સ્વતંત્રતા
 રહેશે જ, છતાં મને આશા છે કે આજ જેમ લાખો બીપુરોએ
 પૂરતાં કપડાં પણ ખરીદવાના સાધનને અભાવે એ, મેલા ચીથરાની
 લંગોટીથી ચઢાવી મેકું પડે છે અને પરને અભાવે પોતાનાં શાક
 અને જૂખમરથી લોલુ થઈ મેલા સગીરને આરામને સાફ ખુશ
 મેદાનમાં નાખતાં પડે છે, તેજુ સ્વરાજ્યના તે દિવસોમાં નહિ
 રજાં હોય.

૧૦ પણ આ લગને જતે તે સમયજન, ખમંજનની
 આશા રહેલી છે આ લગને જતે મરીએને આશ્રય મળવાની
 આશા છે. આ લગને જતે બીએને સુરક્ષિત થવાની
 આશા છે. આ લગને જતે દિંદુસ્તાનમાં જૂને પીપ્પાત્રની જૂખ
 રગવાની આશા રહેલી છે. આ લગને જતે રટિયો

મેમ મને કહેવામાં આવ્યું. પુમટ જમે દુટ નેટમે કુમે છે. પુમટની અંદર ફરતી મેંદેરી છે તે દોદમે પગથિયેથી મગ્ગ છે. મેંદેરીનો બાસ સવામે દુટ દસો. જન્ને છે. ઉમેલા માજુમે દિવાસ બધી મો રાખી કાનમાં પાત કરે તે સંજગાય છે. બીજાપુરની જુમ્મામરજીદ પણ જમ્ય છે. ત્યાં કાયે ધમેજું, વેમેથી રાજુગારેજું અને ખીસ્તામાં મૂકી સકાય એવું કુરાનેશરી પણ જમેજું.

૧૪. જનાં મારે જે લખવું છે તે તો કટાયેલી તોપોનું અને પડી ગયેલા કિલ્લાઓનું. જે તોપો એક વેળા બાદશાહીની નિશાની હતી, લોકોને ડરાવતી હતી, તે તોપો આજે શૂણ્ય થયેલી જોઈ અને તેની ઉપર હિંદુ-મુસલમાન બાળકોને 'થોડો' રમતાં મેં જોયાં. આસપાસનો કોટ ખોડે થઈ ગયેલો જોયો અને મને કાસાબાની તોપો વિષે મેં લખેલું વાક્ય યાદ આવ્યું.

૧૫. હું માનું છું કે હિન્દુસ્થાન શાંતિમય અસહકાર પૂરો બજાવશે તો બ્રિટિશ તોપોને કાટ ચડશે, તે પર ધાત્ર ઉગશે અને તેની ઉપર તેમ જ હિન્દુસ્થાનમાં સરકારે બાંધેલા કિલ્લાઓમાં આપણા બાળકો ગેડીદોડે રમશે. આ વચન ઉપર થણા થોડાએ અઢા રાખી છે; કેટલાક દરવા છે, કેટલાકે મારી બોળાઈની દમા ખાધી છે; એમ જનાં મારી એ માન્યતા દિવસે દિવસે વધારે અને વધારે જ દદ થતી જાય છે. દિલ્હીનો કોટ જોઈને કોણ કહે કે મોગલ બાદશાહી કદિ પણ તૂટી પડે? શું એવા વિચાર કરનારને તે બાદશાહીને સમયે લોકોએ નહિ હતી કહાડ્યા હોય? જનાં હું માનું છું કે નેટલું સકય મોગલ બાદશાહીનું પડવું હતું, તેથી વધારે સકય આ બાદશાહીનું પડવું છે. લોકોના શુદ્ધ અણુગમાની સામે કોઈ બાદશાહી ટકી જ ન શકે. જે બીએ તેને જ બીએ બીવડવે. હિન્દુસ્થાનમાં પણ અપંગોને હું સરિયામ નસ્તાઓમાં પડેલા જોઉં છું. તેઓને કોઈ બીવડવવું નથી, કમકે

તેઓ પોતે નિર્ભય થઈ પડ્યા હોય છે. તેમને વિશ્વાસ છે કે તેમને
 કાર્મ કંઈ કરનાર નથી. હજારો આવતા માણસોને તેઓની કાચરીની
 અગવડ જણાય છે, તોપણ તેઓ તેની ગરદાસ કરી લે છે. તેમજ
 જો આપણે પેલા અપંગની જોમ નિર્ભય થઈ જઈએ તો કાચાણની
 તોપો કે કિલ્લો આપણને પુરકાવવાને બદલે તે આપણને કંબરડિત
 લાગશે.

૨૭. સાથીઓને સૂચના.

૧. [સ્વરાજ્યના કાર્યમાં સરળતા થાય તેટલા માટે હું સાથીઓને જરૂર કહેવા ઇચ્છું છું કે] કાર્ય કરનાર દરેક સ્ત્રીપુરુષ સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિ થતાં સુધી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે. આપણે કામ કરનારા એટલા બધા યોગ્ય છીએ, કે સમ્રાટનીએ તો આપણને માત્રુમ પડશે કે આપણે ગરીબ પણ એટલા છીએ કે નથી આપણને પ્રજોત્પત્તિને સાર અવકાશ કે નથી તેના પાલનને સાર સક્રિય. રોગીને પ્રજા ઉપજાવે કોને લાભ? કાપથી પીયતો પ્રજોત્પત્તિ કરે તો કેટલો અસાચાર? તો પછી ગુલામની પ્રજા વિશે કહેવું શું? મહાદુઃખની વાત તો એ છે કે આપણે રતિભોગ ભોગવવાનો વિચાર કરતાં પ્રજાનો વિચાર જ કરતા નથી. આપણે આપણા વિષયોના એટલા બધા ગુલામ બનેલા છીએ કે આપણે વિવેકને ઊઠાડ્યો છે. પ્રજાની ઉત્પત્તિ એ તો આપણા સ્વચ્છંદનું ફળ છે; એ કંઈ સંયમીએ અપ્પ સંસારવ્યવહાર અસાચો હોય તેનું ઇન્દ્રિયનું કે યોગ્ય પવિત્ર ફળ નથી. ઘણી વેળા તો તે નહિ ઇન્દ્રિયનું દુઃખદ ફળ હોય છે.

૨. મારી એટલી તો ખાતરી છે જ કે જેઓ પ્રજાની સેવામાં ગુલામતા બની ગયા છે તેવા મસ્તને વિગતભોગની ઇચ્છા જ ન સંભવે. તે એટલો વખત પણ ક્યાંથી કસાડે? એવી આશાએ તો હું આ સ્વરાજ્યપથમાં યથાશક્તિ બહિષ્કાર કરી રહ્યો છું. પ્રજાના હાથમાં સત્તા આવે એ જ એ અંતિમ ઉદ્દેશ હોય, તો તે સમયે મેળવવાના મિથ્યા પ્રયાસમાં પણ એવો બાળક હું નથી.

એવો મને દૃઢ વિશ્વાસ છે. હું તો માનું છું કે એટલી પણ વધુ સ્વતંત્રતા મેળવવા જોઈએ આજનું ધ્યેય રાષ્ટ્રીકામ કરતાં જોરે કે તેઓ ત્યાંસુધી સત્યવાદી, દયાવાનુ, શૂરા, નિઝર, સાક્ષી અને સ્વદેશી નહિ અને, ત્યાંસુધી સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિ નથી. અને તે પ્રયાસ કરતાં કેટલાકને તો રત્નચિંતામણિ પણ હાથ લાગ્યા વિના રહે જ નહિ. આ પ્રયાસ પ્રગતી ઉર્ધ્વગતિ છે એમ ગણી હું તેમાં પડેલા છું અને શાંત છું. તેથી હું જરૂર ઇચ્છું છું કે જાનનેશ્વર તેમ જ મેનિકાઓ સ્વરાજ્ય મળતાં સુધી પ્રતિજ્ઞા રત્ન હો, પણ પેલાના મનને કે હૃદયને છેતરીને ન હો; માથે દોરણી ન હો, સમજપૂર્વક અને દૃઢ થઈને જોશે તો જ નબળા અને કામી.

૭ [ગાંધીજીનાં વન જાળીને નેપાર ચર્ચેલા સેવકને] પાતો કરતાં પણ અવશ્યક નથી. હું તો મારા વાળલામાંથી સમજું છું એમ કહું પણ રત્નના અવ છે, દર્શન દેવામાં વન છે અથવા અપાવના અવ છે તો તે પાછી નથી મળતી. આપણને અપાવે નહીં અને પાવના રહ્યા કે નથી શોધતો રહ્યા. જોએએ કાંઈ કમરનો વજ્ર આપ્યો છે, તેઓને તો હું જરૂર કહેવા ઇચ્છું છું કે તેમજો એક જાનુ પણ નકાલી ન જ્યા દેવી. હાજુ આપણી નહીં, તે આપણે દેશને આપી ચૂક્યા છીએ.

૮ [વિદ્યાર્થી વખત ન આવે એટલું જ જોવું બંધ નથી; પણ સ્વતંત્રતા મેળવ્યા બાદ કિર્તિવાન કૃષી દિશાએ કૃષી શિક્ષણ આપવું છે. આપણેના સમયનો બોલ આપવાની એક વાતને જરૂર રાખે, પણ તમે] ગરબન લેતી મને છે એમ હું કહે જઈએ એક કહું હજી અપાવના સંભળવાનો મોહ છે, આપણને આપણને મોહ છે. જા, વિદિ સમજી નકા છે કે હવે કમર કમરની અવશ્યકતા છે. આપણે સ્વરાજ્ય નહિ મેળવી શકાય કે મેં કમરના રોજીને આ કમરનો કામ નહિ ઉઠાવે તો આપણે કમર કમરની મેળવી. સમજને આપણું મોં બંધ કરવાનું સર કરે છે

આગ ૬] સાધીઓને સુચના. ૧૫૩

પહેલાં આપણે ચિંતે જ આપણા મોં બંધ થાં નહીં જો! આપણે જોઈને શું કરવું છે? સરકારને વચોવામાં રસ લેવા કરતાં જો શાંત્યનીતિ પાળમય થઈ જઈ છે તેનો નાશ કરવામાં આપણે યોગ્યતા પ્રત્યક્ષ કામમાં યોગિયે કલાક આપણા થઈ જઈએ એ જ આરામાં સારો રસ નથી!

૫. આ આપણી આખી સહન જ સ્વાધ્યય અને સ્વાવધાનની છે. આપણી અભિવ્યક્તિને માટે જોઈવું વાતાવરણ તેમ જ આંતરપાણી પણ આપણે જ પેદા કરી લેવાં રચાં છે. એ સાધનોમાં આપણી નમુનેદાર ખાનદાનીથી આપણાં કામમાં દરકાઈ સીંકે પુરુષની શુભેચ્છા અને સદાનુભૂતિ આપણે મેળવી લેવી એ પણ આવી જાણ છે.

૬. એકસામટાં અનેક કાર્યોના વિચાર કરવામાં અને તે પાર પાડવામાં આપણાં સાધનો ખાલી ન કરવા તરફ આપણે સાવચેત રહેવું જોઈએ. એકસામટાં અનેક ઓસડ અજમાવનારો રોમી મરે છે, અને એકીવારે અનેક ઉપચારોથી દર્દીને સારો કરવા મામનાર દાકતર પણ નામ ગુમાવે છે, અને ઉદવેશમાં ખરે છે. જીવનમાં જેટલી એકનિષ્ઠ જરૂરી છે તેટલી જ કામ પ્રત્યેની આપણી ભક્તિ પણ અવ્યભિચારિણી હોવી જોઈએ. સક્રિયતા અપવ્યય માત્ર ખૂરો છે. આટલો જધા જ કાજ આપણે સોએ જેને જેમ ફાવું તેમ તાણવામાં પ્રગતી શકિતઓને એસુમાર વેંદી છે. અમુક મુદતમાં પરદેશી કાપડને દેશમાંથી રમ્મ દેવી એ સાવ સંભવિત વાત છે. મદાસભાને માટે એક સનત કામ કરનાર તંત્ર ઉજું કરવું એ પણ શુદ્ધ દાનતના ભોક્ષિને માટે સદજ છે.

૭. દિદુગ્યાનના જેટલી સંરક્ષા અને શુદ્ધિશાળી પ્રગતને આરે કેળવણી આપવાની પણ જરૂર નથી. આજની પ્રગતને સમગ્રપ—તેના અંતરમાં વસી જાય—એવો સર્વસામાન્ય હેતુ કે ક્ષેત્ર આપણું એ પણ આજે કંઈ નથી, પણ એ ક્યારે? આપણે વાતો કરવી હોડી છા કામ કરવામાં અને પ્રગતને કેળવવામાં ગૂંથાઈ જઈએ ત્યારે જ.

૮. અસહકારી કાર્યકર્તાઓએ સહકારીઓની જોડે પણ એખલાસ રાખવો ધટે. તેઓ અંગ્રેજ કે હિંદી ગમે તે હોય તોપણ તેમણે તેમનું યુક્ત નજ બોલવું ધટે. આપણી લડતની સચ્ચાઈમાં અને આપણી સહન કરવાની શક્તિમાં જ આપણે શ્રદ્ધા રાખવી ધટે. ઓછામાં ઓછું હાલ તરતને માટે તો આપણે ઈશ્વરને સાક્ષી રાખીને દુનિયાને જાહેર કીધું છે કે અમે કોઈ પણ અંગ્રેજને કશી ઇજા પહોંચાડવાના નથી, પછી એણે ભલે અમારી સામે ચાહે તેટલું ક્રુર હોય. એ પ્રતિજ્ઞા દુનિયા સમક્ષ મૂકીને એની આંડે રહ્યાં રહ્યાં જો આજે આપણે કોઈ પણ અંગ્રેજ અગર હિંદી સહકારીને વાળ વાંકા કરીશું, તો આપણે ઈશ્વરના ગુન્હેગાર બનીશું.

૯. આપણા વિરોધીઓની જોડે દલીલ કરવી એ જ આપણે માટે ધોરી રસ્તો છે, અને એ માર્ગે વધુમાં વધુ આપણે એટલી હદ સુધી જઈ શકીએ કે જેમ સરકારની જોડે આપણે આપરના ઇતિહાસ તરીકે અસહકાર અખત્યાર કર્યો છે, તેમ તેવાઓની જોડે પણ આપણે અસહકાર કરીએ. પણ એવા અસહકારમાં પણ આપણે તેમની જોડેના અંગત વહેવારમાં તેમને ન પગતીએ. કારણ આપણે સરકારના તંત્ર જોડે અસહકાર માંડ્યો છે, તે તંત્રમાં કામ કરનારા માણસો જોડે આપણે અંગત વેરભાવ છે નહીં. આપણે તો તે તંત્રને તેઓ ચલાવી રહ્યા છે તે તંત્રની સામે જુદા રહ્યા છીએ.

૧૦. મારકાંડાં તરવા કે પાનું કાપવા જેવી જાતની જોરજબરોઈનું બળ દેવાની વાત, પણ તેની અંતર પાડીને કાણ મેળવવામાં જ નાનકડાંક વચગાળાને મનાવે તેના કારણે એ તો આપણને દીસા પડે છે કે તેમણે જેનું એક પગ પગના માર્ગ અને સાધન નોખીને તરવા જેવી વાતો આ સરકારને લેવાવાની વાત તે આપણે મન અસહ્ય નહીં કરીએ.

૧૧. આપણે જે સહન કરવા માટે જીતેલા છીએ તે આપણે સહન કરવાના જે તંત્રને જીતેલા છીએ તે સરકારની પાંખ

દેવતા રહેવું રહ્યું અમર તો આપણું રહ્યું રહ્યું રહ્યું. એટલે જો તો
તોફાન રમખાણ કરેલાં અમર તો પેનાન ખાસેજ તેરી અશાન્તિની
આમાં થવું રહ્યું. એમાં વચસો માંગ છે નહિ. તેઓને આપણા
કાંઈમાં કંઈપણ ન જ રેલી જોઈએ. હા તે તેમણે આપણા પ્રેમને
વચસું રહ્યું અમર તો સાચાર જનીને સમીનોના ભાગ થવું
રહ્યું. તેમણે અદિસાનાં વાવડાં દોઝા ખૂનામરણી કરવાનાં દેવુથી
આપણું ન જ સોધવો જોઈએ. આપણે આ સંદેશ તેમનાં મનમાં
હાવવાને સાર આપણે રેરા મીસકામદારને એકએક કરીને મળવું
જોઈએ અને તેમને આપણી સહનું રહસ્ય સમજાવવું જોઈએ.
તે જ પ્રમાણે ખીલ મવાલી સુધવને પણ આપણે મળવું જોઈએ.
તેમના ઉપર સમતા કરી, જોઈએ અને આ સહનની ધામિકતા
સમજવામાં તેમને મદદ કરી જોઈએ. આપણે તેમને વિચારી
ન મુશીએ, આપણે તેમને મોંએ પણ ન ચડારીએ. આપણે માત્ર
તેમના સેવક બનીએ.

૧૨. આપણે યીમણ દીધેલી શાન્તિ નથી ઇચ્છતા. આપણે તો
સરકારની મદદ વગર અને કાંઈ વાર તેના પ્રત્યક્ષ વિરોધ છતાં
નંબી રહેનારી શાન્તિની યોગાધરી જોઈએ છે. આપણે તો
દિનું, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, યહૂદી સૌ વચ્ચે દિલની
એકતા જોઈએ છે. છેલ્લી ત્રણ કામો પહેલી બેનો અણુવિશ્વાસ
રાખે અને કદાચ રાખશે, પણ છેલ્લા બનાવોએ એવા અણુવિશ્વાસને
મજબૂત થવાનાં કારણો આપ્યાં છે. એ અણુવિશ્વાસ હાવવાને
સાર આપણા તરફથી ખસુસ પ્રયત્નો થવા જોઈએ. જો તેઓ પૂરા
અસહકારી થવા ના પાડે અમર તો સ્વદેશી કે ધોળી ટોપી ન અખત્યાર
કરે તો આપણે એમને કનડવા ન જોઈએ. તેઓ હર વખતે
સરકારનો બચાવ લે, તોપણ આપણે ચીડવું ન જોઈએ. આપણે નરી
પ્રેમજરી સેવાને બળે જ તેમને અન્તે આપણા કરી સેવા જોઈએ.
અત્યારની રિયતિમાં આપણી આ જરૂરિયાત છે.

૧૩. આ ન જોઈવું હોય તો ખીજે રસ્તા એક જાણવારથીનો જ.

રાખવો, તેને ત્યાં જમણુવહેવાર ન રાખવો. બહિષ્કાર એ પ્રકારના છે, એક સભ્ય અને બીજો અસભ્ય. સભ્ય બહિષ્કારનું મૂળ પ્રેમ છે, અસભ્યનું મૂળ તિરસ્કાર છે. અસભ્ય બહિષ્કારનું બીજું નામ તિરસ્કાર છે. અસભ્ય બહિષ્કાર શાંતિમય અસહકારમાં હરામ છે, ત્યાજ્ય છે. સભ્ય બહિષ્કારમાં સેવા ન લેવાનો, સંગ ન કરવાનો સાવ છે. અસભ્ય બહિષ્કારમાં દંડ દેવાનો, દુઃખ દેવાનો ભાવ છે. દારૂ પીનારને આપણે દંડ નથી દેવો, પણ તેનો સંગ તથા આપણું દુઃખ પ્રદર્શિત કરવું છે. સંગ તજવો એટલે પાણી, ભોજન અને બેટીવ્યવહાર તજવો. પણ કાઠની સેવા બંધ કરવી એ નિર્દયતા છે. કૃતાતળાવ સહુને સારું છે. હળમ, ઘોખી, વાહન વિગેરે સાર્વજનિક સેવા સારા નકારા બધાને સારું છે. હળમ, ઘોખી, પખાલી ધર ન પૂછે ખૂતીને પણ પાણી પીવાનો હક્ક છે. આમ સારાસાર વચ્ચે વિવેક કરનાં શીખીશું તેમ સ્વરાજ્ય વહેતું આવશે. દારૂનિષેધમાં બહિષ્કારનો ઉપયોગ કરવાની આવશ્યકતા નેહું છું. તેથી બહિષ્કારનો આટલો વિચાર કર્યો. ધણી જગ્યાએ અસભ્ય બહિષ્કારનાં ફળ દડવાં આવ્યાં છે. અસભ્યતા માનવો ત્યાગ કરવામાં આપણું જોર રહેતું છે. દારૂની ટેવ પડ્યા પછી તે એટલે મુઠ્ઠી માણુસને ગુલામ બનાવે છે કે તે માણુસ દારૂને પાત્ર બને છે. તે દયાર્થી જ આપણે તેવાઓને મુઠ્ઠારી શકીશું.

૨૩. દારૂની દુકાનવાળાનો પત્ર તિરસ્કાર ન કરીએ. તેને લાંબા કાળનો ધંધો હોયો એ સંદેહી વાત નથી. તેને બીજો ધંધો સરજવો નેહુંએ, આવડવો નેહુંએ. હું સમજતી શકું તો દારૂના પીણવાળા બધાને પીજનારા, કાંતનારા અને વણુનારા બનાવું. તેમાંથી તેઓને પૂરું આટલિકા મળી રહે તેમાં ત્રવણેશ શંકા નથી. દારૂનું પીકું સત્તાવરના કામમાં એક હોદ્દા કામ ન કરી શકે કાંતવા વણુવામાં બધા મદદ કરી શકે. એટલે કાઠને કાઠનું પેટ બરવાપણું રહેતું જ નથી. સૌ પાતાનો ફાળો આજોવતો આપી શકે છે.

હિંદુ-મુસલમાન એકતામાં કંઈ માત્ર એ એ જ નીતિઓના સમાવેશની લાવના નથી. એ વ્યાપક શબ્દપ્રયોગ છે અને તેમાં હિંદમાં સ્થાયી થયેલા બધા જ ધર્મોની એકતાની લાવના આવી જાય છે. જો હિંદુ-મુસલમાન એક બીજાને જોડે પ્રેમલાવથી વર્તી શકે, તો તેઓ બન્ને મળીને હિંદમાંના બીજા ધર્મો જોડે પણ પ્રેમલાવથી વર્તવાને બંધાયેલા છે. એ એકતા હિંદમાંના અગર તો દુનિયાના અન્ય ધર્મોને દહેશત રૂપ નથી જ. તેથી મારી સૂચના એવી છે કે આપણા રાષ્ટ્રીયધ્વજની ભોંય ધોળી, લીલી તેમ જ લાલ રહે. ધોળો રંગ બીજા ધર્મોને સૂચવશે. સૌથી ઓછી સંખ્યાવાળાનો રંગ સૌથી પહેલો, મુસલમાની રંગ બીજો અને હિંદુઓનો રંગ છેલ્લો રહે. આનો અર્થ એ રહે કે જે સૌથી વધારે બળવાન છે, તેણે સૌથી ઓછા બળવાળાની ઢાલ બનીને રહેવું. આ ઉપરાંત ધોળો રંગ પવિત્રતા અને શાંતિ પણ સૂચવે છે. આપણા રાષ્ટ્રીયધ્વજમાં એ એ વસ્તુઓ ન હોય તો તેનો કંઈ અર્થ જ નથી. વળી આપણામાંના નાનામાં નાનાની મોટામાં મોટાની જોડે સમાનતા સૂચવવાને સાર એ ત્રણે રંગ આપણા રાષ્ટ્રીયધ્વજમાં સરખી જગ્યા રોકે.

૫. મને આશા છે કે જેને જેને મારી વાત ગળે ઉતરે, તેઓ મેં ઉપર સૂચવેલા નમૂનાનો એક એક રાષ્ટ્રીયધ્વજ ધરમાં વસાવશે.

૬. આ ધ્વજ ખાદીનો જ હોય એ કહેવાની મને લાગે છે કે કશી જ જરૂર નથી રહેતી, કારણકે ખાદી જેવા જાડા અને સાદા કાપડને સર્વમાન્ય કરી મૂકીને જ આપણે હિન્દુસ્થાનને કાપડને વિષે પરદેશોની અગ્ગરોના પંચમાંથી ઉગારી લઈ શકીયું. હું તો હિન્દુસ્થાનના ગૂઢા ગૂઢા ધાર્મિક પંથો તેમ જ સંપ્રદાયોને પણ વિનવું છું કે જો તેઓ આ બાબતમાં મારી જોડે સહમત હોય તો તેમણે પોતપોતાના સાંપ્રદાયિક ધ્વજમાં-દાખલા તરીકે બિલાડના ટુંકામાં- બીજી આગુના ઉપલા ખૂણા પર આ

સાગર દેવ]

सुदीपक

1954

[illegible]

૨૯. મહાસભાનું સ્થાન.

૧. મહાસભાના અંધારણીનો અર્થ આપણે પૂરો સમજી લેવાનું આવશ્યકતા છે. તે અંધારણુ સ્વરાજ્ય વેળાસર મેળવવાના હેતુથી રચાયેલું છે. તે અંધારણુ પ્રમાણે જો આપણે દરેક ગામમાં મહાસભા સમિતિ બનાવી શકીએ અને આપણી વડીલાં દરેક ૨૫ વાર્ગના એક-દુરબનુ નામ આપણે ઘખલ કરી શકીએ તો તેનો અર્થ એ થશે કે જેમ સરકારની તેમ મહાસભાની આજુ દરેક ગામમાં જોઈ છે. સરકારની આજુ બળાટકારે વર્તે છે, ત્યાં જ ત્યારે ખીજ આજુ, હોકાની છન્ડએ વર્તવા શરૂ થાય, ત્યાં સરકારની આજુ લોકસમિતિના હોય તે એક ભાષુભરે પણ ન દ્રષ્ટી શકે. એટલે જો આપણે મહાસભાના અંધારણુને સમૂર્ણતાએ આપક કરી શકીએ તો તે જ દિવસ સ્વરાજ્ય ત્યાજી સમઝવું. આમા આપણી પાસે મહાસભાની વર્તણૂ આવી ગયે છે જો આપણે એટલી સક્તિ પણ ન મેળવતા હોઈએ તો આપણને સ્વરાજ્ય મેળવવાનો શો દક્ક ફરી ?

- સરકાર મહાસભા ને તેના કુ કુતરી કુ. ગયપણુથી જો મેળે આજુ આજુ ને જો જ રહેકે વેળા ને વા લાગતી આપણ -

- ૧૯૩૦ - ૬

1. 1945-46 2. 1946-47 3. 1947-48 4. 1948-49 5. 1949-50 6. 1950-51 7. 1951-52 8. 1952-53 9. 1953-54 10. 1954-55 11. 1955-56 12. 1956-57 13. 1957-58 14. 1958-59 15. 1959-60 16. 1960-61 17. 1961-62 18. 1962-63 19. 1963-64 20. 1964-65 21. 1965-66 22. 1966-67 23. 1967-68 24. 1968-69 25. 1969-70 26. 1970-71 27. 1971-72 28. 1972-73 29. 1973-74 30. 1974-75 31. 1975-76 32. 1976-77 33. 1977-78 34. 1978-79 35. 1979-80 36. 1980-81 37. 1981-82 38. 1982-83 39. 1983-84 40. 1984-85 41. 1985-86 42. 1986-87 43. 1987-88 44. 1988-89 45. 1989-90 46. 1990-91 47. 1991-92 48. 1992-93 49. 1993-94 50. 1994-95 51. 1995-96 52. 1996-97 53. 1997-98 54. 1998-99 55. 1999-00 56. 2000-01 57. 2001-02 58. 2002-03 59. 2003-04 60. 2004-05 61. 2005-06 62. 2006-07 63. 2007-08 64. 2008-09 65. 2009-10 66. 2010-11 67. 2011-12 68. 2012-13 69. 2013-14 70. 2014-15 71. 2015-16 72. 2016-17 73. 2017-18 74. 2018-19 75. 2019-20 76. 2020-21 77. 2021-22 78. 2022-23 79. 2023-24 80. 2024-25 81. 2025-26 82. 2026-27 83. 2027-28 84. 2028-29 85. 2029-30 86. 2030-31 87. 2031-32 88. 2032-33 89. 2033-34 90. 2034-35 91. 2035-36 92. 2036-37 93. 2037-38 94. 2038-39 95. 2039-40 96. 2040-41 97. 2041-42 98. 2042-43 99. 2043-44 100. 2044-45

રહેતું એ આપણું કામ નથી. તે એમ કહીએ તો મદાસભા પ્રતિ હરી જ ન શકે. બધા મદાસભાના મન ઉપર તેમની પ્રતિ મુલતવી રાખે તો દંમેશને સાર મુલતવી રહે. જાણ પોતાનો મન ન ધરાવે તો મદાસભા કંઈ પ્રત્યક્ષ એક કિમ વસ્તુ નથી કે તેની પાસેથી કંઈ વરદાન મેળવી શકે. અમુક વસ્તુ વિશે જ્યાંસુધી બદુમત ન થાય, ત્યાંસુધી મદાસભા પોતાનો અભિપ્રાય ન આપે. આનો અર્થ માત્ર એટલો જ થયો કે અપમનતાઓએ એટલી મુશ્કેલીમાં પોતાનું કામ કરતું રહ્યું. તેની પ્રતિને મદાસભા શક્તી નથી, શકવા છૂછની નથી, શકવાનો અધિકાર ધરાવતી નથી. એટલે જેને અમુક સુધારો ગમ્યો છે, જેને પોતાની શક્તિને વિશે શ્રદ્ધા છે અને જે મદાસભાપક્ષના છે, તેની મદાસભા પ્રતે એવી દરજ્જા છે કે તેણે પોતાનો સુધારો પ્રગતિ આમગ મુકવો અને તેનો અમલ કરવો કે જેથી મદાસભાને મન ખાંધવાની આમત્તી મળે. બધા સુધારા એમ જ થયા છે. રૉસેટ ઓફટર્ના સામે મનાં પહેલાં મદાસભાના અભિપ્રાયની શાંતિ થઈ ન શકે.

૪. મદાસભા એ પ્રગતિવાજનું વાહન છે. જ્યારે અમુક વસ્તુને પ્રગતિ શીઘ્રી લે ત્યારે તે સારી હોય કે ખરાબ પણ મદાસભા તો તે પાસ કરે જ. હવે અમુક સુધારક કંઈ સુધારો શખત કરવા છૂછે છે કે જે લોકોને પ્રિય ન હોય તો તે મદાસભાની પાસે પાસ ન કરાવી શકાય એમાં નવાઈ નથી. માત્ર તો ધણાં બે વિચારો છે જે હું મદાસભા પાસે પાસ ન કરાવી શકું, કેમકે તે પ્રગતિ પાસે પણ હું અંકાવી શક્યો નથી. હું માનું છું કે પુરુષ પરજન થાય, ત્યારે તેણે હરી પરજનું ન જોઈએ; હું માનું છું કે આપણે કેવળ નિરામિય બોજન કરતું જોઈએ; હું માનું છું કે બેસીતગા કદાવવામાં હોય છે; હું માનું છું કે આપણા શિવાદિના શિવાજોમાં કેટલાક એવા ખરાબ શિવાજો છે કે તેથી ચોખા પેદા થાય છે; પણ આ બ

ભાગ ૬] મહાસભાનું સ્થાન પૂરો પાડવાને
 મત પ્રમાણે ૭ વાન વાનો પૂરો દહ છે. વિજાવાન કરતે મહાસભા
 મહાસભાનો સભ્ય બની શકે તે અસહકારી ન ગણાય તે મહાસભા
 સમિતિનો સભ્ય ન ગણ શકે અને તેણે જુ પલ ન લેખે તે ન
 રીતે જેણે ચુદ આવી પારણ ન કરી દેય, જેની પાસે ખિત્તમ
 હોય અથવા જે મહાસભાનો સભ્ય હોય તે મહાસભાના દાવરમાં
 નામ નોંધાવી શકે, પણ તે અસહકારી ન ગણાય.

૭. મહાસભાનો સભાસદ પોતાને માન્ય ન દેય તેવા તેના
 દરવાજા બંધાઈ જતા નથી એટલું જ નહિ, પણ તેનાથી આમજ
 વધવાનો પણ તેને દહ છે એમ કું માનું છું. પણ આમાં માન
 ચરત એટલી કે તેનું કામ મહાસભાના સિદ્ધાંતનું વિરોધી ન હોવું
 જોઈએ અને તે મહાસભાને નામે થવું ન હોવું જોઈએ. ધારા
 કે મહાસભાની ચરતા અમુક પ્રાંતને અનુકૂળ ન હોય, તે
 પ્રાંતે પોતાનો મત પણ તેની વિરુદ્ધ આપ્યો હોય, વળી તે પ્રાંતને
 એમ લાગવું હોય કે પોતે પોતાનું કામ ચલાવી શકે તેમ છે; તો
 આવા પ્રાંતને આમજ જવાનો અને તેમાં સફળતા મેળવી પોતાનું
 વિરોધી પત્રક બાજબી હતું એમ બતાવી આપવાનો પૂરો દહ
 છે. મહાસભાના દરવાજા આખા દેશને સાર દેખાજરના જેવા હોઈ
 શકે. અમુક પ્રાંતની જરૂરિયાતો મારે તેમાં બહુ ઉણપ રહેતી હોય
 એ સમજી શકાય એવું છે. આવા પ્રાંતને જે પૂરતી મદદ હોય અને
 તેનું કામ મહાસભાના હિતને હાનિકર ન હોય તો પોતાની જવાબદારીએ,
 પોતાની દબ મુજબ તે બેસક આમજ થવી શકે છે. આવા સાદસને
 મહાસભા વખોટે એવા પ્રસંગને સાર તે પ્રાંતે નેપાર રહેવું જોઈએ.
 મારા મન પ્રમાણે લોકસાસનનું રહસ્ય આમાં જ છે. જે મેં ઉપર
 બતાવ્યું છે, તે કૌટુંબિક સંવિનય લાગવું ઉદાહરણ છે. એવા
 વર્તનથી જ આપણે અનધિકારિની બની શકીએ.

૮. [અમુક અમુક મુદત પછી પ્રજના મોટા ભાગનો
 અવાજ શું છે તે જાણવાનું સાધન મહાસભા છે. એટલે ગમે તે

અમુક મુદત પછી ભરવી તો જોઈએ જ.] આપણો એ આગેવાન અને એકેએક મુખી પકડાય તો પણ જ્યાંસુધી સળળનો ઉપયોગ કરીને વિખેરી નાખે નહિ, ત્યાંસુધી ગમે તેમ જાય તોપણ આપણે મહાસલા ભર્યે જ છૂટકા. *

૩૦. મહાસભાનું ધ્યેય.

૧. મહાસભાનું ધ્યેય હિંદી પ્રજાએ સાંતિનાં અને સમ્યાધનાં સાધનોથી સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય મેળવવું એ છે અને એ સ્વરાજ્ય લેવાને વાસ્તે ઉપાય એક જ છે, તે એ કે આપણાં સાધનો ન્યાયી, નિર્મળ અને સાન્નિધ્ય હોય. અને સ્વરાજ્ય અને તેટલું વહેલું આજે મળતું હોય તો આજે જ લેવું જોઈએ એવું મહાસભા માને છે.

૨. સ્વરાજ્ય મેળવવાને માટે શું કરવું જોઈએ તે પણ આ ધ્યેય બતાવે છે. ધ્યેયમાં જણાવ્યું છે કે સ્વરાજ્ય આપણે તત્કાલથી નથી મેળવવું; સ્વતંત્રતાને આપણે તુરંથી કે સાચને છોડીને નથી લેવી, પણ જેવા આપણે હેતુ નિર્મળ છે તેવાં આપણાં સાધન પણ નિર્મળ હોવાં જોઈએ. અર્થ એ છે કે આપણે સ્વરાજ્ય લેવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરવો અને તે મેળવવામાં ન્યાય, સમ્યક્ અને સાંનિધ્ય રસ્તો લેવો.

૩. હું જણાવીશ કે આજ સુધીનો મહાસભાનો હેતુ એવો હતો કે જેવું બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં સંસ્થાનો જ્યાંયદારી રાજ્યતંત્ર ભોગવી રહ્યાં છે અને Responsible Colonial Government કહે છે તેવું રાજ્યતંત્ર એ સામ્રાજ્યમાં રહીને જ આપણે લેવા સારીએ છીએ, અને એ મેળવવું તે કાયદા પ્રમાણે. કાયદો એટલે બ્રિટિશ સંસ્થાનનો કાયદો. બ્રિટિશ સરકાર વિચારનના પ્રશ્નો મનાઈકારક નિવેદે ન આપે, કે પંચવનના અભ્યાસમાં ન્યાય તો બાબુએ રહ્યો પણ પેનાલી બસ નહીં કમૂત કરે નહિ તેપણ તેવી સરકારના કાયદાને માન આપીને, એ આપણે મહાસભામાં

એવું તોય, તો આપણાં જો સંવનનને મિટાવી ન શકાય. એવો આચાર્યના નિર્ધારજનો અર્થ હતો. આટલો ધોર અન્યાય સંવનન કરે અને તેને દુરબ ન કરે તો મેં તેની પરદાસ્ત કરી લેવાનું હિંદુની કે મુસલમાનની હોય બની શકે તેમ નથી, તેથી આપણે આ સમાગમાં એકરાર કરીએ છીએ કે આપણે સ્વરાજ્ય જોઈએ છે. સ્વરાજ્ય પામને જ આપણે પંચાયત અને ગિરફાઈના આત્માચારોમાં ઈ-સાફ મેળવી શકીશું.

૪. પણ સ્વરાજ્ય લેવામાં હું પશ્ચિમનાં સાધનો લેવા નથી માગતો. હું જાણું છું કે હિંદુઓ કે મુસલમાનો આજે એમ નથી કહેતા કે અમે અમારી સ્વાધીનતાને માટે દ્રાઇ દિવસ તલવાર નહિ ચલાવીએ. પણ આટલું તો સહુ સમજે છે કે તલવારથી આજે આપણે જોઈએ છે તે નથી મેળવી શકવાના; અને તેથી તો આપણે તર્કમવાજત અથવા અસહકાર ચલાવી રહ્યા છીએ. તલવાર વડે આપણે આપણને પોતાને, આપણા ધર્મને કે સહનતને કે દ્રાઇને મેં બચાવી શકનાર નથી.

૫. હું જાણું છું કે આપણા ડાહ્યા પુરુષોમાં જે પક્ષો છે. તેમાં એક પક્ષમાં મારા વડીલ અંધુ માનનીય પંડિત માલવીઆંજ છે. તેમની મતલબ હું તમને ટૂંકમાં કહી જઈશ. તમે જાણો છો કે પંડિતજીના જેવી દેશની સેવા કરનાર ઘણા નથી હોતા. તેમના જેવી સેવા કરનારનું કહેવું માન્ય ન હોય તોપણ શાંતિથી અને અદબથી સાંભળી લેવું જોઈએ. તેઓ કહે છે કે બ્રિટિશ સહનતને મિટાવવાની વાત કરવી એ આપણી તાકાતની બહાર છે. જે હિંદ બેહથિયાર છે, કમતાકાત છે તે આવી જખરી સહનતને કેવી રીતે મિટાવી શકવાની? તેઓ કહે છે તાકાત બહારનું સમજાવીને લોકોને ભમાવવા ન જોઈએ. લોકોને ભમાવીને તેમની તાકાતની હદ બહાર લઈ જાય તે તેમના કહેવા પ્રમાણે જ, જો આ પ્રજાની તાકાત બહાર નીકળે તો તેમની સલાહ હું કબૂલ કરી લઉં. પણ આ બાબતમાં હું તેમનાં મતથી

વિરુદ્ધ મત ધરાવું છું. હું માનું છું કે પ્રત્યેક સ્ત્રી અને પુરુષની સ્વંતર સ્વરાજ્ય લેવાની સક્તિ રહેલી છે.

૬. ત્યાંસુધી સરીરમાં આત્મા છે એટલો વિશ્વાસ આપણા દિલમાં રહ્યો છે. ત્યાંસુધી આપણે સ્વરાજ્યને લાગક છીએ એમ માફ માનવું છે—તેનિશ કાટિ હિંદુ-મુસલમાનો બન્ને ધર્મચુરત છે, ખુદાનું નામ લેનારા છે, હથેરને નામે મરવું આદનારા છે. એક આપની કતલ ઉપર એક દગ્ગર હિંદુઓ ખૂન લેવાને અને પોતાનું ખૂન રેડવાને તૈયાર છે, એક મુસલમાનના અપમાન ખાતર અનેક મુસલમાનો પોતાના ખૂન આપવાને અને ખૂન લેવાને તૈયાર છે. ત્યાંસુધી આંવા હિંદુઓ અને આંવા મુસલમાનો હિંદુસ્થાનમાં રહ્યાન છે ત્યાંસુધી હું કહિ નહિ કરું કે હિંદુસ્થાનને માટે સ્વરાજ્ય લેવું અશક્ય છે, ત્યાંસુધી સ્વરાજ્યના આપણા આ આદર્શને હું દૂર ન રાખવા દઉં.

૭. આ સત્તાનતે એટલા બધા આત્માચારો કર્યા છે કે તેના જુઠા નીચે રહેવું એ હથેરની બેવફાઈ કરવા બરોબર છે. માટે મારી તમને સદુને નમ્ર પ્રાર્થના છે કે તમે આ ધ્યેય પસંદ કરજો.

૮. આપણામાંથી જેમને એમ લાગતું હશે કે આપણે અશક્ત છીએ, સક્તિથી સ્વરાજ્ય લઇ શકાય એમ નથી તેમને પણ આ ધ્યેય કબૂલ દેવું જોઈએ, કારણકે આપણે સાંતિથી સંસ્થાધીને ન છોડીને જ સ્વરાજ્ય મેળવવું છે. આથી આપણે આદર્શને મોટામાં મોટો રાખી શકીએ છીએ.

૯. જેમના દિલમાં એવો સંશય હશે કે આ સત્તાનત કેમ નહિ સમજી જાય? આવી સત્તાનત પણ છેવટે સમજી જશે અને ન્યાય આપશે. કાઉન્સિલોમાં જઈને તેમને સમજાવવી શકીશું. એવા મનના લોકોને માટે પણ આ ધ્યેયમાં સ્થાન રાખેલું છે.

૧૦. આપણે સત્તાનતને દંડ દેવા નથી માગતા. અંગ્રેજ સત્તાનતને મિલકતોને જ સ્વરાજ્ય મેળવવું એમ આમાં નથી.

એ જ સહનંત જો આપણને ન્યાય દેવા તૈયાર હોય, અધિકાર દેવા તૈયાર હોય તો આપણે તેની અંદર રહેવાને તૈયાર છીએ. આને ન્યાય પંથ કહું છું. એ પંથે જતાં આપણને બાધા કે વિધન નથી.

૧૧. માટે હું તમને કહું છું કે જો તમને આ ક્ષેત્ર કબ્જા હોય, આપણે સ્વરાજ્ય લેવું છે અને તે તેમાં કહ્યું છે તેવા કમળી લેવું છે એ તમને કબ્જા હોય તો તમે દિલમાં દદ પ્રતિજ્ઞા કરો. કેવળ વિચાર કરી દીધો એટલે કામ ખતમ નથી થતું. તમે પ્રતિજ્ઞા કરશો તો સ્વરાજ્ય જરૂર મેળવશો, પંચાલના જુલમોને અને ખિલાફતના અન્યાયને દુરસ્ત કરી શકશો.

૧૨. તમને એમ કહેનારા પણ મળી આવશે કે આપણે ઉદ્દેશને હાંસલ કરવાને કાલે તેવાં સાધનો વાપરી શકીએ. આનો જવાબ પ્રસંગ આવશે તે વખતે હું આપીશ. અત્યારે તો હું એટલું જ કહીશ કે મહાસલાનો આપણે આદર્શ ઠરાવીએ તો તે આગતો સમો જોઈને જ ઠરાવવો જોઈએ. મારે પોતાને માટે તો એ જ ધર્મ છે કે હિંસા કરીને મારે સ્વરાજ્ય મળતું હોય તો તે નથી જોઈતું, મોક્ષ મળતો હોય તો તે પણ નથી જોઈતો, ઇશ્વરની ભક્તિ પણ હિંસા કરીને થતી હોય તો મારે તેવી ભક્તિ નથી જોઈતી. તમારે માટે આજે આ ઠરાવમાં બતાવ્યાં છે તેવાં શાંતિનાં અને સંસ્થાપનાં સાધનો જ યોગ્ય છે. તેવાં સાધનોથી જ તમારા પર થયેલા અન્યાયોને તમે દુરસ્ત કરી શકશો.

૧૩. મારું વિવેચન પૂરું કરતાં પહેલાં હું તમારી સમક્ષ એક આદર્શ પાઠ વાંચવા પ્રસ્તુત છું. ઐગાલ કૃપમાં થોડો અઘડો થયો હતો. તે સાંભળીને મને દુઃખ થતું. સ્વતંત્રતા કઈ રીતે મેળવાય તે બતાવતું એમ આપણને હું ત્યાં ગયો. અદ્યતની સાથે મારે કહેવું હતું તે એ જાતે આને કહ્યું. ને તમને કહ્યું કે તમારામાંથી કયો પણ ન્યાયી છે અને દયા પદની ભૂલ છે એ હું નહિ કહી શકું, પણ જો તમે તમારા અણબનાવને દુરસ્ત કરવી જેવા ઇચ્છતા હો, હિંદુસ્થાનને

માટે સ્વચત્ર્ય લેવા માગતા હો, રિશ સાફ અને નિર્માળ કરવા માગતા હો તો તમે બધી વાત બૂઝી જાઓ. તમારી બધી તકરાર તમે અહિં દેખાવીને ઉઠો અને એ બંને પક્ષે સમજી મવા. સ્વચત્ર્ય જોઈતું હોય તો પોતાના બાઈએ ઈજ્જત કરી દોય કે માથું ફેરવું દોય તો એ આપણે સરકાર પાસે નથી જતું, અધિકાર પાસે પણ શું કામ જતું પડે?

૧૪. મને કોઈ સાકડી મારે તો હું તેને સામે નમન કરું. તેને છતવાનો એ જ અવસર છે. તેમ ન વર્તીએ તો આપણાથી કંઈ નહિ બને. જો તમે દડ દો, બહાદુર દો, જો સ્વચત્ર્ય મેળવવાનો તમારો નિશ્ચય જ હોય, અને જો તમારે ખરેખર મહાસભાના ધ્યેયમાં ફેરફાર કરવો હોય, તો તમારે તમારો ગુરમો સમાવી દેવો પડશે. ગેરબ-આફની કંઈ પણ લાગણી તમારા હૃદયને કાનરી જાતી હોય તો તેને તમારે દબાવી દેવી પડશે અને આ બધું બૂઝી જતું પડશે. બંગાળી બાઈઓ અને અન્ય સર્વ પાસેથી હું એ જ માગી લઉં છું કે તમારા દેશને સુદૃઢ બનાવવા સિવાયની બીજી કોઈ બાબત પાછળ મેળ ન કરતા; તમારા પોતપોતાના દક્ષ આગળ વધારવા વિનાની કોઈ વાતની ચિંતા ન કરતા; તમારા દેશના સ્વમાનની રક્ષા સિવાયની કોઈ બાબત પર ધ્યાન ન આપતા.

૧૫. જેમનાં મન દુખાયાં અને જેમને પોતાનાં માથાં ફૂટી ગયેલાં સાથાં તેઓના દૃષ્ટાન્તરું અનુકરણ કરવાની હું તમારામાંના દરેકને સલાહ આપું છું. મહાસભાની ખાસ બેઠકમાં આપણે જે મદાન મુદ્દમાં ઉતર્યા છીએ તે વિગત પૂરે થઈ રહે તે પહેલાં આપણને કદાચ લોલીનો સમુદ્ર તરવો પડશે. આ વાતનું મને ભાન છે, પણ આપણા પર કે આપણામાંના કોઈના પર ખૂન રેડવાનો આરોપ ન આવવો જોઈએ. બાવિધની ગ્રમ પાસે આપણે કહેવડાવવું જોઈએ કે આપણે સદન ક્યું છે; આપણે પારકાના નહિ પણ પોતાના જાનની કુરબાની કરી છે અને તેથી હું જરા એ આંચકા ખાધા વગર કહું છું કે જેમનાં માથાં ફૂટ્યાં અને

જેમની જીંદગીઓ જોખમમાં આવી પડી કહેવાઈ છે તેવાને માટે હું બહુ સહાનુભૂતિ દર્શાવવા માગતો નથી. આમ થવાથી ગણ શું? પોતાના દેશી લાઘવોને જ હાથે મરવું એ તો બહેતર છે. આપણે શાને માટે અને કોના પર વેર લેવાનું રહ્યું?

૧૬. ડિટેક્ટીવ કે સરકારનો કોઈ પણ અમલદાર મને મારી લે તો એ હું તેની સામે સરકારની પાસે ફરિયાદ નહિ કરું, પણ ઇશ્વર પાસે ફરિયાદ કરું. અંદર અંદર આપણે સહકાર પૂરો નહિ કરીએ, ત્યાંસુધી સ્વતંત્રતા નહિ મળે. બંગાળી લાઘવોએ દગો કર્યો, પણ તેઓ સમજી ગયા કે તરત સાવધાન થઈ ગયા. જેઓ હિંસાને ધર્મ સમજે છે તેમને હું કંઈ નથી કહેવા માગતો, પણ જેઓ પોતાને અસહકારવાદી ગણાવે છે તેમને હું જરૂર દબાવીને કહી શકું. તેમણે ગુસ્સો નહિ કરવાનો એકરાર કર્યો છે.

૧૭. હું બંગાલના પ્રતિનિધિ લાઘવોને મુખ્યારક્ષાદી આપું છું. તમે સહુ તેમની પેઠે જ વર્તશો, તો મને રજા માત્ર શંકા નથી કે તમે સ્વરાજ્ય મેળવી શકશો. તમને મારનારને તમે મારી આપો તે નામદર્દીથી નહિ આપો. મને કોઈ મારે તો હું તેને નામદર્દીથી બરદાસ્ત નહિ કરી લઉં. હું જાણું કે તે ખરેખરો નામદર્દ છે. તેની દયા ખાધને મારા પર અત્યાચાર કરનારને પણ હું મારી દઉં એમાં બહાદુરી છે. આ ધ્યેય તમારી પાસે મૂકતી વેળાએ આ પદાર્થપાઠ હું તમારી સામે મૂકું છું.

૧૮. સાથે સાથે જ હું તમારી પાસેથી દુનિયામાં કશાથી ન ચળી શકે એવી શ્રદ્ધા અને નિશ્ચયની પણ આશા રાખું છું. હું જાણું છું કે તમારો નિશ્ચય જેમ બને તેમ વહેલું સ્વરાજ્ય મેળવવાનો છે અને તમારી ઇચ્છા એ સ્વરાજ્ય કાયદેસર ખાનદાનીભયાં, અહિંસાત્મક અને શાંત સાધનોથી જ મેળવવાનો છે. હથિયારથી આપણે સરકારનો મુકાબલો કરી શકીએ એમ નથી. પણ જેને હું આત્મબળ કહી રહ્યો છું તેનાથી આપણે સરકારની

સામે ઝૂકી 'સપ્ત'એ જોમ ટીંગે. આ આત્મજન પોઈ એક ન
 માણુસના—પછી તે સંન્યાસી હોય કે કહેવાળા મદદમા હોય તેના
 અધિકારની વાત; ત્રીજી આત્મજન આ કે પુરુષ કરે મનુષ્યના
 અધિકારની વાત; છે અને તેથી મારા દેશજનોએ જો આ જોયને
 સ્વીકારવા માગતા હોય તો તેમને હું હું હું કે તેઓ ૬૯
 નિશ્ચયથી સ્વીકારે અને સમજી લે. કે. મેં ઉપર વર્ણવી તેથી શુભ
 પગમાં તે સ્વીકારાયો છે.

૩૧. સભાસદ અને પ્રતિનિધિનો ધર્મ.

૧. મને નીચે પ્રમાણે સવાલ કરવામાં આવ્યો છે:—

“ ‘પ્રતિનિધિઓ’ કેવા ચૂંટવા જોઈએ? ‘સભાસદો’ કાણ થઈ શકે? ”

૨. જેઓ અસહકારનો ઠરાવ પસંદ કરે છે તેઓ તેને અનુકૂળ થાય તેવા જ પ્રતિનિધિ ચૂંટે એ ચોક્કસ છે. એટલે પ્રતિનિધિ વકીલ ન હોય, ખિતાબદાર ન હોય, ખાદી પહેરનારો હોય, અંત્યજનો નિરસકાર ન કરતો હોય વિગેરે સભાસદને સાફ તો નીચેની જ શરત છે:—

(૧) ૨૧ વર્ષનો કે તેની ઉપરનો હોય,

(૨) ચાર આના દર વર્ષે ભરે,

(૩) અવરોધિત દિનદુસ્થાનનું ધ્યેય માને,

(૪) અવરોધિત મેળવવા સાફ શાંતિ અને સત્ય એ બે જ સાધનો છે એમ માને.

૩. આટલા સંતોષનું પાલન કરનાર ભણે સહકારી હોય, ભણે ખિતાબદાર હોય વકીલ હોય, વિલાયતી કાપડ પહેરતો હોય છતાં મદાસલામાં સભાસદ થઈ શકે છે. મહાસભા એક પક્ષનું વાજવું નથી. તેથી મદાસલામાં સભાસદ થવાને સાફ

ઓછામાં ઓછા મર્યાદા ન હોય. જે મર્યાદા સર્વમાન્ય છે તે ન રાખવામાં આવી છે. આ તો મદાસભાના કાવચનો અર્થ.

૪. મારી ઉમેદ એવી ખરી કે અત્યારે અસહકાર પણ એટલો વ્યાપક છે કે બધા અસહકારી ન હોય પણ દેશની બાબતમાં પાંચવામાં મારી બુદ્ધિ પણ યતી હોય અથવા દેશ માને છે તે કરતાં તેનાર નથી એમ પણ હોય. અસહકારી દોવાનો દાવો કરનાર પાસેથી જરૂર અસહકારની સરતનું પાલન હું ઇચ્છું. 'મધ્ય' તો વિચાર, કાર્યદક્ષતા અને ઉદ્યમને અભાવે રહી જાય છે. આજંસ તંત્રી, કાર્યશક્તિ વધારવી અને વિચારમય બનવું એ તો આપણી ફરજ છે. એ તો સ્વચંત્ર્યવાદીમાં હોવું જ જોઈએ. દિવસે દિવસે મામલો શુદ્ધ થતો જાય છે, ધ્યેય અને સાધન સ્પષ્ટ થતાં જાય છે. 'મામલામાં' ઉમે તે જ માટી' એ કહેવન પ્રમાણે આપણે દેશમાં 'માટી'ને શોધ્યા કરીએ છીએ, માટીને શોધવાનું મદાસભા એક સાધન છે.

૫. મદાસભાના એક પ્રતિનિધિ વિષેનો મારો આદર્શ તો એવો છે કે એનું ખાનગી તેમ જ જાહેર ચારિત્ર્ય સંપૂર્ણ નિષ્કલંક હોવું જોઈએ, તેને મદાસભાના કાર્યક્રમની દૃષ્ટિએ પોતાના શુદ્ધમાં કેટકેટલું કામ થવું છે અને શી સ્થિતિ છે એની વિચિત્રતા ખરી માહિતી દોવી જોઈએ. તેને ખીજને શીખવવામાં મુશ્કેલી ન જણાય એટલું જાનનાં અને રંટિયો અધાવતાં આવડતું હોવું જોઈએ. પોપાકમાં તે કમેઝાં કાચકંતામણીની ખાદીનો જ ઉપયોગ કરનારો હોવો જોઈએ. ચાપ્લીય ધ્યેયની પૂર્ણિતે સાર તેમ જ હિંદુ-મુસલમાન-પારસી-ક્રિસ્તી-બુદ્ધી એકતાને સાર અહિંસાએ જ એકમાત્ર ઉપાય છે એવી એની દૃઢ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. વળી અસહકારના કાર્યક્રમમાંનાં જોડકાં અંગ તેની પોતાની બાબતમાં લાગુ પડતાં હોય તેટલાં તેને કાચે પગાતાં હોવાં જોઈએ. જોશ જવાની તેની તેવારી હોવી જોઈએ અને પોતાનો બધો નહિ તો મોટો ભાગનો વખત તે દેશકાર્યમાં જાળવે દોવો જોઈએ. સિવાય જો પોતે હિંદુ હોય તો 'અરપૃથક્તા'ના

ભાગ ૬.] સત્યાગ્રહ અને પ્રતિનિધિનો ધર્મ. ૧૮૧

ધર્મ છે; તેમાં જ મહાશક્તિનું માન છે, તેની પ્રતિનિધિ છે. જો
 સુધારક પોતાના વિચારોનો અમલ કરતાં પદેસાં જાતની શરત
 લેતો નથી, પુણ્ય ધર્મ કરતાં સલાહ લેતા નેટલો નિર્લભ ન
 કરે, પણ ધર્મ સલાહ મળ્યાં જાતે ન કરું, એવો સામ્ય
 ધર્મ છે.

પાંખા શુભુ બારી મવા, અથવા ને પ્રાનની નક્ક કરવી, એમ કહી
સકાય નહિ. જો દિંદુસ્થાન અંમેશ પ્રાનની નક્ક કરે તો
દિંદુસ્થાન પાવમાત્ર થઈ વનપ એવો મારો તો ખાસ નિશ્ચય છે.

૮. અંમેશ પ્રાન બારી થઈ મહ છે તેનું કારણ અંમેનેનો ખાસ
દેવ નથી, પણ તેઓના-જઈ પુરોષના-આજ્ઞાસના સુધારાનો દેવ
છે. તે સુધારો કુધારો છે અને તેથી પુરોષની પ્રાન પાવમાત્ર થતી
આથી છે.

૩૬. રાજવંશીઓનું સન્માન.

૧. હું માનું છું કે શાહજહાને અથવા આદશાહી કુટુંબને આપણે રાજ્યપ્રકરણી ક્ષેત્રમાં નથી ઘસડી શકતા. આપણે સરકારની સાથે સાધારણ મતભેદ હોય તો આદશાહી કુટુંબની કોઈ વ્યક્તિ આવે ત્યારે તેમને આદરપૂર્વક વધાવી લેવી જોઈએ. અસહકારીઓને ના. શેહેનશાહના કુટુંબો સામે અંગત-એક મનુષ્ય તરીકે જોતાં-કશું જ કહેવાપણું નથી; પણ એ રીતે એમના દરજ્જાથી એમને નોખા પાડવા અશક્ય છે. રાજ્ય અને તેમના વારસ રાજ્યકારોઆરનાં કામોમાં પ્રત્યક્ષ માથું મારતા નથી એ સાચું (અને આ પ્રતિબંધ રાજ્યને ખાસી અનુકૂળતા રૂપ જ છે). છતાં જ્યારે તેઓ રાજ્યતંત્રના પ્રતિનિધિ બનીને આવે છે ત્યારે તો એનો દરજ્જો કોઈપણ વધારેમાં વધારે માર્ગમાર્ગ વડા પ્રધાન કે વાઇસરોયના કરતાં કોઈ રીતે ઉતરતો નથી. મને તો લાગે છે કે રાજ્યતંત્ર રૂપી સંસ્થાના આધાર તરીકે તો ચીનાના એ આક્રમકતાને લીધે જ તેઓ એવા રાજ્યતંત્રને ઉત્તર વધારે જોશપર દેશક્રમ નીચે છે. વળી જ્યારે પ્રજાશાંતિપ્રસ્ત હોય, જ્યારે પ્રજા અતિશય દુસ્તાવેશી હોય ત્યારે તેમનું આગમન શોભે નહિ અને અમલદારવર્ગ પ્રજાની વિચિત્ર ગતિના વિના જો તેમને ખોદે તો પ્રજા તેના પવનનો અણુપણે ગતિવિધિના દક્ષ રાખે છે. તેમ તેમનું કશું અપમાન થતું નથી. આતંત્રી વિરુદ્ધ વિચાર બતાવનાર એ અગ્રેષ્ઠ રાજ્યવંશીઓનું અમાન બતાવવા જેવું કાવ્ય.

૨. તેથી જો શેહેનશાહના કુટુંબનું કશું વિચિત્ર મુલાકાતે આવે

તે તે અસહકારીઓને અંતરે તે તેમના કાનને વ્યર્થોર્થ જાણાવે
સદ નદિ, પંજુ જે સરકાર પંચતની નામેસીને માટે ભોજમદાર
છે, જેણે મુસલમાનોની જોડે દયાગાથ કરી છે, જેણે દારૂની
બંદી દિંદુરચાનને માથે લાંચી છે, અને જેને પ્રતાપે દિંદુરચાન
આજે પોતાની મુલામતિરીને સલાને માટે પોતાને કપાતે સખાવેલી
માનવું થઈ જતા જેટલું નેપુંસક બનું છે—તે રાજ્યતંત્રના
ગીત ગાવા અને તેને ભણાઈવું સદિશિદ્ધ આપવાને જ આપરી.
મદારા નમ્ર અભિપ્રાય મુજબ તે અત્યારે આ દેશમાં સાદગજાનું
અથવા બીજાં ગમે તે રાજ્યશીખું આગમન એ દિંદુરચાનને
'પડ્યા પર પાડું' સન્માન છે; અને આખી પ્રજાના મત વિરુદ્ધ
આમ નાં સહેનસાદના કાષ્ઠ કુકુંબાને આ દેશમાં આજ્યાંને
નોકરસાદીનો પ્રપંચ પૂરેપૂરો ભજવાય તે નાસની અંધી ઉપર
આવેલા આ રાજ્યતંત્રને ટકાવી રાખવાના એવા દરેક પ્રયત્નની
સામે માનપૂર્વક અને છતાં પૂરેપૂરી દલતાપૂર્વક સ્પષ્ટમાં સ્પષ્ટ
રીતે છેવટ સૂધી સંખળ અસંમતિ અને નાંપસંદગી દર્શાવવાની
એકે એક અસહકારીની ફરજ થઈ પડશે.

૩. ધારો કે સાદગજો ઉચ્ચે દોરો ભોમવતાર મારો સગો
બાઈ છે, અને ધારો કે મારા પાડોશીઓ પોતાના નીચ હેતુઓ
સાધવા માટે તેનો ઉપયોગ કરે છે, અને ધારો કે તે મારો બાઈ
મારા પાડોશીઓનો દાથ છે, મારો અવાજ તેના કાન સૂધી
ખરોખર પહોંચતો પંજુ નથી અને આવી સ્થિતિમાં મારા તે
પાડોશીઓ મારા બાઈને મારા મામમાં લઈ આવે છે. આવે સમયે
પોતાનો સ્વાયં સાધવા માટે પાડોશીઓ તેને “માન” આપે તે
માનના કાર્યક્રમમાં કરી ભાગ ન લેવો અને બનના ઉપાયોએ
તેને જપ્તવાની દેવું કે લોકો તેની સ્થિતિનો જરલાલ લે છે એ શું
મારા બાઈનું ઉત્તમમાં ઉત્તમ સન્માન ન થયું? મારા પાડોશીઓએ
તેને કસાવવા માટે જે જાજ તેમાર કરી દોષ તેમાં ન પેસવાની
મારા બાઈને જે કું ચેતવણી ન આપું તે તે બહુદોષ ન ગણાય?

૪. યાદ રાખવું જોઈએ કે બાદશાહના કુટુંબીઓ પોતાની આવતા નથી. એમ કરે તો રાજ્યપ્રધાનશ્રીની વિરુદ્ધ વર્તન ગણાય. બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળ અહીંની સરકારની સાથે મસલત તેમને મોકલે તો જ તેમનાથી આવી શકાય. શાહજહાંથી સ્વેચ્છાએ એક પણ હિન્દીની મુલાકાત ન લેવાય, તેમનાથી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે એક પણ ભાષણ ન થાય. એટલે તેમનું આગમન એ તેમનું કાર્ય નહિ પણ સરકારનું કાર્ય ગણાય.

૫. વળી સરકાર તેમને હિન્દુસ્થાનમાં લાવે તો તે પોતાની મતલબે સરકારને રૈયત વચ્ચે મોટા મતભેદ ન હોય ત્યાં તો બેઠીની એક મતલબ ગણાય. પણ જ્યાં મોટા મતભેદ હોય ત્યાં સરકારની મતલબ તે પ્રજાની હાનિ હોય. આ સમયે શાહજહાં આવે અને આપણે તેમને વધાવી લઈએ તેનો અર્થ સરકાર એવો જ કરે કે પ્રજાનું મન દૂલાયું નથી ને દૂલાવાની વાત માત્ર થોડા અસતોષી માણસો કરી રહ્યા છે. આવો અર્થ કરે તેમાં નવાઈ પણ ન ગણાય.

૬. એટલે સરકાર જો નામદાર શહેનશાહના કોઈ વંશજને અત્યારે લાવે તો હું તેને જાળરૂપ જ સમજું. તે જાળમાં ન ફસાવું એ પ્રજાની ફરજ છે.

૭. પ્રજાની આજ શી સ્થિતિ છે? ખિલાફતના સંબંધમાં પ્રજાના એક અંગને પ્રધાનમંડળે આપેલું વચન તોડ્યું ને તેનો હિન્દી સરકારે સ્વીકાર કર્યો છે. મુસલમાનોની ધર્મલાગણી તરછોડી છે. પંજાબમાં પ્રજાની ઉપર અમલદારોએ ભારે અત્યાચાર કર્યો તેનો પશ્ચાત્તાપ નથી, એટલુંજ નહિ પણ તેનો ઉદ્ધત બચાવ કર્યો જોવામાં આવે છે. અત્યાચારીઓમાંના ધણાનો અમલ કાયમ રાખ્યો છે ને તેઓનો અત્યાચાર આજ પણ કાયમ છે. આ સ્થિતિમાં આપણે શાહજહાંને આવકાર આપી સરકારની સત્તાને વધારે કાયમ કરીએ તો આપણી બેડીને આપણે હાથે સળંગડ કર્યા બરોબર થાય. જો આપણે આ રાજસત્તાનો મદ ઉતારવદ

આમ છતાં રાજ્યશીખોના સન્માન ૧૨૭

મારતા હોય તો આપણા પાપ છે કે તે વધે એવું એ પાપ
કાર આપણે ન કરીએ.

રાજ્યશીખોના સન્માન પ્રતિ આપણી ક્ષીય તો એ છે કે
જેમાં મોકાનો અવાજ નથી એમ ખ્યાલમાં આપણા પશ્ચાત્ત
એકાએક મેળાવણીમાં પણ આપણે આમ ન લઈએ. ધૂં ગાઇ પુરારો
આપણે ખરે જમણવાર કરે તો તેમાં આપણે જાણીએ.

૬. [પણ આવા સન્માનનો બદિષ્કાર કરવામાં અસહકારીઓનો
રોડ કેવળ નિર્માણ છે. તેઓએ] તો ઉપાડી આંખે, ધમિરને
અને પ્રગળે સાક્ષી રાખીને પ્રતિજ્ઞા કરી છે, કે જે સરકારનો નાશ
કરવા માટે તેઓ અંગીરથ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, તે સરકાર સાથે
કોઈ પણ જાતનો સંબંધ ધરાવનાર કોઈપણ ધસમને ઇજા કરવી નહિ.
એટલે કે સન્માનનો બદિષ્કાર દેખ કે રાખી લાગણીથી પ્રસારેલો નથી.
પણ તેઓની નેમ સરકારને ગુસ્સાન પહોંચાડવાની છે જ નહિ; અને
તેઓમાં કંઈ જાળ હોય તો તેના જ્ઞાનથી સંવૃદ્ધ રહેવું જોડી તેની
અહેસાસ કરવા પાછળ તેઓ દૂરી ન મરે. પરંતુ બિટિશ સત્તાની
તરફનો તેઓનો અણુમતો જાહેર કરવાનો આ જ એક સરળ
રસ્તો છે.

૧૦. બાદશાહને આવકાર ન આપી આપણે સરકારના અકાર્યો
તરફ આપણો સખ્ત અણુમતો જાહેર કરીએ છીએ. તેમ કરવાનો
આપણને હક્ક છે. તેમ ન કરીએ તો આપણે લીયકારમાં
ખપીએ. આપણી અરજીઓ અને ફરીયાદો જોડી મણાપ.

૧૧. જે સરકાર રાજ્યશીખોના આગમન સમયે પ્રજામાં ઉત્સાહ,
ઉમંગ અને માનની લાગણી જોવા મળી હોય, તો સરકારની
ફરજ છે કે તેણે પ્રજાને સતોષવી. પ્રજાને સતોષવાનો એક જ
રસ્તો છે. બિલાકનનો ન્યાયી હુકમો કરવો અને પંચાલની બાબત
સંપૂર્ણ ધન્યતા કરવો. આ બે વસ્તુઓ સરકાર અને પ્રજાની

અંતરાય પાડનારી છે, પ્રજાને શોકમાં ડૂબાવનારી છે. તેથી પ્રજાનું સમાધાન ન થાય ત્યાંસુધી પ્રજાએ ખુલ્લા શબ્દોમાં સરકારને જણાવી દેવું જોઈએ કે તે બાદશાહી કુટુંબની કોઈ પણ વ્યક્તિના આવકારમાં ભાગ લેવાને અસમર્થ છે.

૩૭. પરદેશોમાં પ્રચાર.

૧. જે જે બનાવો બન્યા છે તે જોતાં વિશ્વાપતમાં હિંદના દિનની ચળવળ ચલાવવા ઉપર પ્રબંધિય પૈસાનું પાણી કરવાની ઉપયોગિતા વિષેના હિંદી પ્રગ્નના વિચાર સાથે પલટાઈ ગયા છે. તામ્રપુરની મહાસભામાં એવી પ્રતિતિ ચાલુ રાખવી કે નહિ એ પ્રગ્નના પ્રતિનિધિઓને સિદ્ધાંતની વાત લાગી. તેમને લાગ્યું કે પ્રગ્નના અસહકારનો નિશ્ચય કરનારી મહાસભા પોતાના કામમાં માત્ર આપવાને સાથે વિશ્વાપતની સમિતિને નિભાવી રહે નહિ.

૨. મહાસભા પોતાને હાથે પાછા દાવાનો પૂલ ભાંખી ચૂકી છે. એણે સ્વામી બનવાનો નિર્ણય કરી નાંખ્યો છે. તેથી વિશ્વાપતી કમિટી કેટલી કામદક્ષ હતી એ સ્વામીનો વિચાર કરવાપાત્ર નથી રહેતું. આ બદલાયેલી સ્થિતિમાં એક પરદેશીઓની બનેલી સમિતિને નભાવી તે મારફત પરદેશોમાં હિંદુસ્થાનને માટે સહાયનુશ્ર્નિ મેળવવાનું પ્રચારકામ કરાવવામાં મહાસભાની પ્રવિણ નથી. જે પ્રગ્નમાં પાછી હતી અને તે પ્રત્યક્ષ કામ કરી બતાવશે તે એની સામે પરદેશોમાં મને તેટલી યેરસમજતે ફેલાવવામાં આવશે તેપણુ હિંદુસ્થાનનું કશું નુકસાન સનાર નથી.

૩. તમે પોકાર કરીને કહો કે ચૂપ રહો, પણ જે સરીને ચારી ખોરાક નહિ મળે તે મનવાનુ જ તેમ આપણે આપણા કામની જવાબદારી કરીએ કે ન કરીએ તેપણુ જે હાથે આપણે અંગ્રહને નભાવવાનું હોય તે હાથે એ સરકાર મરવાની જ. હ જેને તે પરદેશોમાં પ્રચાર કરવામાં પૈસા બચાવવા મહાસમિતિને આપવામાં આવેલી પૂતળી પણ જાને શકે એવા રાજ દબાર

૩. જે સાર્વભૌમ ધર્મમાં પંચમાં જેટલે દરજ્જે દુનિયાનાં બધાં મુસલમાન રાજ્યોના સંગઠનની ભાવના રહેલી છે તેટલે દરજ્જે તો મારે દિસાળે એ એક પ્રશ્નસાપાત્ર સિદ્ધાંત જ છે. અલખત, એવું સંગઠન દુનિયાને નીચોવવાના અગર તો જોરજુલમથી દુનિયાને ધર્મભ્રમના અનુયાયી બનાવવાના હેતુથી થાય તો એ સિદ્ધાંત ભયપ્રદ ખરો, પણ મારી ઝોળખાણમાંના એક પણ ઠરેલ મુસલમાનને આ સિદ્ધાંતને એવા અર્થમાં લેતો મેં મારી આટલી છાંદગીમાં જોયો નથી. દુનિયા પશુબળના સામ્રાજ્યથી યાદી છે.

૪. હું ખાત્રી આપું છું કે હું લોકોની કાંઈ પણ ભાવનાઓને રમત નથી કરી શકતો. ખૂરી ભાવનાઓથી ભાગવા તરફ અને સારીને હરપ્રયત્ને વગગી રહેવા તરફ જ હંમેશાં મારું વલણ રહે છે. હું માનતો જ નથી કે વિચારી મુસલમાનો અધધાન સત્તાને વિચારી હિંદુઓના કરતાં કાંઈ પણ રીતે વધુ આવકાર આપે.

૫. ઉલટી મારી તો એવી દૃઢ માન્યતા છે કે મુસલમાનોને તો આજે એવી કશી જ મૂખાંધ કરતાં પહેલાં ધણે જ વિચાર કરવો પડે એટલું-એમના મહજબની ધજ્જતતુ-એમાં જોખમ રહેલું છે. મૌં શૈક્ષણિક અનેક જગ્યાએ કહે છે તેમ મુસલમાનો એવી રીતે હિંસાઅહિંસાની કચુંબર કરી મૂકે એટલા ભોળા નથી.

૬. મુસલમાનો જે કદિ હથિયાર પકડે જ તો તે ધર્મભ્રમના રક્ષણની બાબતે જ પકડે એ દેખીતી વાત છે. ગુંચવણ બધી ત્યાં ઉભી થાય છે, કે અધધાનો હિંદને પચાવવાની દાનત કર્યા વગર અંગ્રેજોને શિકસ્ત આપવાની ચડાઈ લાવે એ આપણે અસંભવિત માનીએ છીએ. મુસલમાનોને માટે તેઓ અધધાનોને જઈ મળવા સમર્થ હોય તોપણ જે તેઓ હિંદને ખરા વફાદાર હોય તો તેવી રીતે જમને ન મળવાનું આ વખૂદવાળું કારણ ગણાય ખરું; અને તે કદાચ ગણાશે પણ પરંતુ ગમે તે રીતિમાં

૫. મુસલમાનોને ધાર્મિક દૃષ્ટિએ તેમનું ખર્ચ વધણું રજી કરવાનો હક તો આપણે આપીએ જ, અને તેઓ તેમ કરે તો તે સારું છે. તેમને માન પણ આપીએ.

૭. મુસલમાનો ખિલાફતના સવાલને વિષે જોટલા ચિંતાતુર છે તેટલા જ હિંદુઓ ગોવધના સવાલને વિષે છે; અને હિંદુઓ બહુ છે કે નેમના મદાનું મનોરથની સિદ્ધિ મુસલમાનોની પ્રીતિ સંપાદન કર્યા વગર બીજાં એકે માગે નથી; અને મારી ખાત્રી છે કે હિંદુઓ જ્યારે મુસલમાનોને માવના બચાવને ખાતર અનેક નાની મોટી બાબતો બની કરતા જોશે, ત્યારે દરેક હિંદુ દરેક મુસલમાનના બૂતકાળના એકે એક અન્યાય ખૂશીથી ગણી જશે. તેમ મુસલમાન પણ એકે એકને જોશે કે હિંદુઓની ખૂશીથી આપણી મદદથી જ તે ઇસ્લામની ઇજ્જત રખી શકે છે, તો તે પણ હિંદુઓના અહેસાનથી પોતાને દર્શાવે મારે બધાએ જો મળી શકે.

૮. અરધાન ચડી આવે તો મુસલમાનો તેમ જ હિંદુઓ તેને આવકાર આપે એ બિપિન બાણના ખ્યાલનો હું સાદું સંકાર કહી શું. મોં મહામદઅલીના કાષ્ઠનિક ઇચ્છાઓની સામે આખા દેશમાં ચારેબેરથી જે વિરોધ ઉઠ્યો તે જ દરેકોઈને બતાવી આપે એમ છે કે હિંદુસ્થાનની પ્રજા એવી હશે અરધાન ચડાવે દરમીજ સાંખી શકે નહિ.

૯. જ્યારે બિપિન બાણ કહેવા બેસે છે કે અમીર ચઢાઈ કરે અને તે રેળા જે આપણે સરકારને મદદ ન કરીએ તો દેશમાં રેળગ થાનિ જ થાય, ત્યારે હું તેમને મુસલમાની રજા લઈ શું કે એમાં બીજાં રસ્તો જ નહિ એવું કહી નથી. જો હિંદુસ્થાન બલદહારી બનીને એવે વખતે સરકારને મદદ નહિ દે તો સરકાર પ્રજાની જોડે પચાવટ કરશે. એવી પચાવટ કરી બેઠી અને ખિલાફત તથા પંચાલના જખમો રજાવા, તેમ કરતાં જો હિંદુસ્થાનને શીશ મૂકીને આખાં શુદ્ધ બદેનર એમ બનવા

બ્રેટલી બ્રિટિશ પ્રજા જડ અને બેઅક્ષલ છે એમ હું માનતો નથી. એટલું કરાવવાની શક્તિ હજી આજે હિન્દુસ્થાનમાં નથી એ હું પૂરેપૂરું સમજી છું; હું તો માત્ર બીજો એક સંભવ સૂચવું છું:—

૧૦. મેં અધ્યાનચક્રાવળી વાતને કહી જ આવકારદાયક કહી નથી. છતાં હું ખૂશીથી ફરી એકવાર આ બાબતમાં મારું વલણ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં રજી કરું છું:—

૧. અધ્યાનો હિન્દુસ્થાન ઉપર ચક્રાઈ કરવા માગે છે એ વાતને હું માનતો નથી.
૨. હું માનું છું કે એવી ચક્રાઈ જો આવે જ તો તેને પહોંચી વળવાને સરકારની પાસે પૂરતી સામગ્રી છે.
૩. મારે એ પણ દુઃખની સાથે કબૂલ કરવું જોઈએ કે જો કદિ એવી અધ્યાન ચક્રી આવે જ તો આપણા એકેએક રાજા મહારાજાઓ અત્યારે સરકારને વગર શરતની મદદ આપે.
૪. હું એમ પણ માનું છું કે એક પ્રજા તરીકે આપણે હજી એટલા બધા બ્રાહ્મ-અને અધ્યાનોના હેતુઓ વિષે જ નહિ પણ હિંદુ મુસલમાન આપસમાં પણ એકબીજાને વિષે—એટલા શંકાશીલ છીએ કે એવી ચક્રાઈ જેવી કશી આદત આવવાનાં ચિહ્ન જણાય તેની સાથે કેટલાક તો કેવળ ગલરાટના માર્યા જ સરકારની મદદે દોડી જાય અને એ રીતે હિન્દુસ્થાનની ખેડીઓ વધુ સખ્ત કરાવવામાં હથિયારરૂપ બને.
૫. ત્રિવેદ દષ્ટિએ તો કાષ્ઠ પરસના હિન્દુસ્થાન ઉપર ચક્રાઈ કરે તેમાં અને ખિલાફતના ખાતર હિન્દુસ્થાનમાંની વિવિધ સંસ્કાર સાને ચક્રાઈ આવે એ બે વચ્ચેનો નફ સમજી શકાય એમ છે. અધ્યાનો હિન્દુસ્થાન

સરકારને જેવો કાંચકોળો દગ્ગા જાનર મારો તો એવું નું માનવો નથી. જતાં જ્યાં અને એમ પણ થાયે ખરું કે જો નેઓ દિ-દુરસ્થાન પ્રકારે મારો માને અને તેમાં સાજા થાય તે દિ-દુરસ્થાનમાં પોતાનું મનુષ્ય સ્થાપન કરીને અદિવા રી પડવાની તાત્કાલિક નેઓ આગે જ બચી રહે.

૧૧. આવી મારી માનવા જતાં જે સરકારને દું કા તે હોય તો નિદો માનવા થઈ રહ્યા હું, તે સરકારને પત્ર કરીને માર દરેક એને દું એક અસહકારી તરીકેના મારા મનમાં વિરોધનું કાર્ય સમજી હું.

૧૨. એવા પ્રસંગની કોઈ પણ વેળાએ મૂકીને અસહકારીઓનાં વિરોધની છાપ ભરે ન પડેલી જણાય પણ એવા એમનો વિરોધ પ્રભમાં જે આત્મચળનાં બીજ વેરશે તેમાંથી પ્રાપ્તવાનું અને તેજથી દિંદુ હું થશે.

૧૩. પોતાની ઇચ્છા આપીને અધ્યાનની આદ્યમાંથી દિંદુરસ્થાન પોતાનું રક્ષણ ખરિદે તેના કરતાં તો અધ્યાનોને સાથે તેના દાગોવાટો થઈ જાય એ મારે મન બહેતર છે. જે સરકાર પિલાફ અને પંચગના જખમોને દગ્ગા વહેવા દઈ રહી છે એ જ નોકર અને પચાતાપડીન સરકારને સાથે દિંદુનું રક્ષણ કરીને એ દિંદુરસ્થાનની ઇચ્છા વેચવા નિકળવા સમાન છે.

૧૪. જતાં સિટિશ પ્રભને વિષે મારો એવો વિશ્વાસ છે કે જે ધડીએ આપણે આપણા ખેડને વિષે પુરતું નિશ્ચયન બનાવી આપીશું અને તેને માટે પુરતો ભોગ આપી છૂટીશું તે જ ધડીએ સિટિશ પ્રભ આપણા અવાજને સંપૂર્ણ અનુકૂળ મરથી કીલી લેશે. મારો ધનિદાસનો અનુભવ એવો છે કે જે પ્રભ સીધા સરળ ન્યાયની વાત સાંભળનારી નથી એવો શુધ્ધ ન્યાય તેમની વહેવાર શુદ્ધિને અતિ અગ્રેયર સાથે છે, જતાં જ્યારે એ ન્યાયની પાછળ તેનો અમલ

કરાવનારૂં બળ સદૃઢ છે એમ તેઓ દેખે છે ત્યારે તે જ ઘડીએ અનુકૂળ થઇ જવાને પૂરતી દૂરદેશી તેમનામાં છે—પછી એ બળ પશુબળ હો કે આત્મબળ હો, એની તેમને તમા નથી.

૧૫. બાકી પ્રત્યેક અસહકારીનો તો ધર્મ જ છે કે તે અધ્યાનને ચોકખું કહી દે કે ખિલાફતને તેનો લડાઈ અગાઉનો દરજ્જો પાછો મેળવી આપવાની અસહકારમાં પૂરતી શક્તિ છે એવો પોતાનો વિશ્વાસ છે અને તેથી હિંદુસ્થાન તેઓની લશ્કરી મદદ કે મધ્યસ્થી ખિલકુલ માગતું નથી. દરેક અસહકારી અધ્યાનને સમજાવી દે કે હિંદુસ્થાનને શુલાભીમાં ટકાવવા ખાતર બ્રિટિશ સરકાર જોડે કોઇ પણ જાતના વહેવારમાં ઉતરવા ધન્કાર કરીને જ તેઓ હિંદુસ્થાન તરફથી માન અને કદર પામી શકશે. દરેક અસહકારી અધ્યાનોને કહી દેશે કે હિંદુસ્થાનના દિલમાં તેના ખાડોશીઓ પ્રત્યે શુદ્ધ અને નિર્મળ લાઇઆરા સિવાય બીજા કશા જ પ્રકારની લાગણી નથી.

૪૦. સરહદપરના ભાઈઓ.

૧. સરહદના પ્રાંતમાં વસતા પંચત્રી ભાઈઓ આખા હિંદુસ્થાનની સહાનુભૂતિને પાત્ર છે. તેમની ઉપર પાંડોસમાં વસતી સરહદપરની જનિઓની ધારે પડ્યાની દમેમાં ધાસ્તી રહે છે. તેઓ રક્ષણના, સાધન વગરનાં છે અને મને હજીકતો મળ્યા છે ત્યાંથી તો સરકાર પણ એમનું કશું રક્ષણ કરતી જણાતી નથી. આજકાલ તો એ બાળુના સરકારી ગમસદારોનો લગભગ એવો જ શિરસ્તો પડી ગયેલો જણાય છે કે હરિયાદ કરવા આવનારને 'અલીભાઈઓ પાસે જાઓ', અથવા તો 'ગાંધી પાસે જાઓ' એમ સૂચવી દેવું. જે સરહદનો પ્રાંત અમારે સુપ્રત હોત તો અમે શું કરીએ તો મારી આગળ દીવા જેવું રપટ છે. અમારા હાથ નીચેના છત્સાઓની નિઃશસ્ત્ર વસ્તીનું રક્ષણ કરવાના પ્રયત્નમાં અમે અશક્ત અમારા પ્રાણ સોંપા કરેલ.

૨. વળી સ્વરક્ષણને સાર અમે વસ્તીને જરૂરી જણાત તો હથિવારબંધ પણ બનાવત. પણ એથી મેં વધુ તો અમે સરહદપરની એ ધાડપાડુ જનિઓનાં મન છતી લઈને તેમને હુંદારા મટાડી ભરોસાપાત્ર પાંડોસીઓ બનાવી મૂકવા મથા.

૩. પણ અત્યારે તો છે તે સ્થિતિનો વિચાર કરવો રહ્યો. મારી તો એવી જ માન્યતા છે કે ત્યાં પણ હિંદુઓ અને મુસલમાનો એકબીજા તરફ ભાઈપારાની લાગણીથી જ જોનારા છે. અને ત્યાંનાં કોઈ મુસલમાન ચોનાના હિંદુ ભાઈ સામે ધાડપાડુઓને મદદ કરવાનો દ્રોહ કરનારો નથી. આમ સરહદની આ તરફની બાળુની મુસલમાન

ગણે છે તેની નસીહતને તેઓ એક પણ મરદ કે સ્ત્રીને લૂંટીને અંજલ લગાડે છે. જે જે કોઈ મુસલમાન અગર તો ઉલમાનું આ સીધા સાદા લોકોપર કરા પણ પ્રકારનું વજન છે તેમનો ધર્મ છે કે તેઓ આ સરળ લોકોને સમજાવે કે જો તેઓ ઈસ્લામને તેના ઉપર ઝૂંમી રહેલા સંકટમાંથી બચાવવાને ઇચ્છતા હોય તો તેમણે તો કાર્યને સાર પોતાના હિસ્સાના નાનામાં નાના અંશ તરીકે એટલું તો કરવું જ જોઈએ કે તેમનો કોઈ પાડોશી તેમને હાથે રંગગાય નહિ. એણે દરેક સરહદના વતનીને સમજાવી આપવું જોઈએ કે જેમને તે એવી રીતે નાહક પગવવા નીકળ્યા પડે છે, તેઓએ તેનું કશું થે બગાડ્યું તો નથી જ, પણ ઉલટા તેઓ તો હિંદુ-મુસલમાન બધા જ એક સાથે મળીને એકતાની ગાંઠે ગાંઠાઈને ઈસ્લામની ઇજ્જત બચાવવાને આજે પોતાનું બધું બળ વાપરી રહ્યા છે.

૪૧. લશ્કરી સિપાઈની ફરજ.

૧. કુરોપ ને કોઈ સર્વોત્તમ પાઠ શીખવવું હોય તો પશુખળ છે. ને પશુખળ જ દિંદુરું રાજ્ય કરનાર હોય તો પછી કાંતો દિંદુરો લાખો કરોડો આમ પ્રજાવર્ગે યુદ્ધકળા શીખી લીધે જૂટકો રંગ, નહિ તો ને કોઈ સમસેર ચલાવી શકે તેવાના પગ તરે લાગે મારે કમણું રહ્યું; પછી એવી સમસેર ચલાવી શકનાર પરીણી હોય કે સ્વદેશી. લાખો કરોડોએ મુંઝાં થેડાં જ બન્યાં રહેતું રહ્યું. અસહકાર તો આ વિસાળ આમ પ્રજાવર્ગને આત્મભાન કરાવવાના-તેમની મદદતા અને તેમના સામર્થ્યનું તેમને જ્ઞાન કરાવવાના-પ્રયત્ન રૂપે જ દરખાસ છે. આમ થવાનો એક જ રસ્તો છે અને તે એ જ કે પ્રજામાં એ જાવના પૂરેપૂરી આવી જાય કે અનંતરમાંના આત્માને પિછાની લઈએ તો પછી પશુખળથી બીઠવાપણું આખા વિશુવનમાં પણ રહ્યું છે જ નહિ.

૨. ડોમરા શું, શીખ શું, ગુરખા શું કે દિંદુરો બીજી લગાવક જનો શું, કોઈ આપણને અકારણ થોડા જ છે ? કંઈકાર્ત આપણને જોઈએ જ છે. બ્રિટિશ એજન્ડાનો મુકાબલો કરવા મારે નહિ પણ એ બ્રિટિશ સોલ્ડીયોને દાસે અમારા પગમાં જકડાવી મુકાબલોની બેડીઓમાં મદદમાર થવા અટકવા મારે. આપણી લગાવક જનિજાને જ્યાં આવતુ જોઈએ કે બ્રિટિશ અમલદારના દુકમદર પોતાની સમસેર ચલાવીને તેઓ પોતાની અને અમારી મુલામતિરીને કેવળ મજબૂતીને પાંડો જ બને છે.

૩. લશ્કરી સિપાઈએને પણ પોતાના જીવ અજરજા મદદમા

તમારા કરતાં અત્યંત ચડિયાતો માનીએ છીએ. તેમ તમને સૂઝી આવે તો તમારો લાલ છે. તેમ તમને ન સૂઝે તોપણ તમારી જ કહેવત પ્રમાણે તમારે અમારા દેશી થઈને રહેવું જોઈશે. તમારાથી અમારા ધર્મને બાધ આવે તેમ ન થવું જોઈએ. તમારો ધર્મ છે કે તમારે રાજ્યકર્તા હોઈ હિંદુઓના માનને ખાતર ગાયના માંસનો આહાર છોડવો, અને મુસલમાનના માનને ખાતર તમારે છુરા જતાવરોનો આહાર છોડવો. અમે દબાવેલા તેથી બોલી શક્યા નથી. પણ અમારી લાગણી નથી દુખાઈ એમ તમારે સમજવાનું નથી. અમે સ્વાર્થ કે બીજા લાયથી તમને કંઈ નથી શક્યા, પણ હવે કહેવું એ અમારી ફરજ છે. તમે સ્થાપેલી નિશાળો અને અદાલતો કંઈ કામની નથી, એમ માનીએ છીએ. તેને બદલે અમારી અસહી અદાલતો અને શાળાઓ હતી તે અમારે જોઈશે.

૬. હિંદુસ્થાનની લાપા અંગ્રેજી નથી પણ હિંદી છે. તે તમારે શીખવી ઘટશે. અને અમે તો તમારી સાથે વ્યવહાર અમારી લાપામાં જ રાખી શકીશું. તમે રેલ્વે અને સોલજરોમાં અખૂટ પેસો વાપરો છો. તે અમે સહન કરી શકતા નથી. અમને તેની જરૂર નથી જણાતી. રશિયાની બહીક તમને હશે. અમને નથી. તે આવશે, ત્યારે અમે જોઈ લઈશું. તમે દશો તો આપણે સાથે જોઈ લઈશું. અમારે વિલાવતી કે યુરોપી કાપડ ન જોઈએ, આ દેશમાં પેદા થયેલી વસ્તુઓથી અમે ચલાવી લઈશું. તમારાથી એક આંખ માંચિસ્ટર ઉપર અને બીજી અમારી ઉપર એમ નહિ પરવડે. તમારો અને અમારો એક જ સ્વાર્થ છે. એમ તમે વર્તો ત્યારે સાથે ચાલી શકશે.

૭. જો તમે પોતાને હિંદુસ્થાનના મિત્ર અને માનવી તરીકે ગણાવશો માગતા હો તો તમે આ દેશમાં દેવળ તો પત્તવકારોના જોરે ઉપર જ રહીને ન વસી શકો. હિંદુસ્થાનની બહુમતસાથ અને સાધારણની દૃષ્ટિને બળે જ તમે આ દેશમાં વસી શકો. એ એક જ વસ્તુ તમને અને પ્રગવને પરસ્પર સાંકળવારી દેવી જોઈએ. તમે

મેંએ સમાનતાની વાતો કહે અને અંતમાં પેતાની વાતોના
પ્રશ્નને સમીરે નહોતો દે એની વિશીષ્ટતા કો જાણે ?

૮. સમાનતાને સાર જોઈ સરકાર રાજવાની વખતે જરૂર હોય,
પણ હિંદુસ્થાનની સરકારના રક્ષણને સાર તો તેની જાતી અને
લેક્ષમાત્ર જરૂર નથી. પારખી જેની કામ આ દેશમાં દાખરો પાડી
દોડે છે રહી છે; તે જ દેશે તમે પણ આ દેશમાં કાં ન રહે.
જોના જેટલા પારસીઓ આ દેશમાં આવેલા સિકાઓથી માનવતા
મિત્રો કે ભાગીદાર બાધઓની જેમ રહેતા આવ્યા છે. નથી તેમને
જાસ એવાયદા રક્ષણની જરૂર પડી કે નથી હિંદુ કે મુસલમાનોના
દેવની આગથી બચીને ભરખા બેસવાને સાર કિસ્મોની જરૂર પડી.
જરૂરોના અનુયાયીઓની શ્રદ્ધા ઈશુ કે મુસાના અનુયાયીઓમાં
નથી શું? સરકારી અમલદારોએ પ્રજા જોડે મિત્રાચારી કરવી હશે
તો પોતાનો દોરદમામ અને અત્યાચાર્ય મેંથી હઈ તેમણે આમવર્ગમાં
બેગાનું પડશે.

૯. જો સરકાર પોતાની સેતાનિયતને જૂઠી આપણને સતોળીને
આપણી ઈજાની દેખે અહિં રહેવા તૈયાર હોય તો આપણે તેને
રાખવા માગીએ છીએ, પણ તે સેતાનિયતને જાળવી રાખી આપણને
જાણવા માગે તો હું કહું છું કે તેને નાબૂદ કરવી એ જ આપણો
ધર્મ થશે. તે જો આજ થઈ શકે તેમ હોય તો તેને માટે હું કાલ
સુધી પણ રાહ જોવા નથી માગતો. અને આ મહાન ભડતમાં
જરૂરી તેટલી બધી કુરખાની કરવાનું બળ હમર આગળ હું માંગી
શકું.

૧૦. મૂળ વાત જ એ છે કે તમે હિંદુસ્થાનમાં હિંદુ-મુસલમાનના
રાજપાને વધ રહીને વસવાને ખુશી નથી. તેમ હિંદુ-મુસલમાન હવે તમારી
પાસે માણસનાતને મારવાનાં ઉલ્લામાં ઉલ્લી દળનાં સામ્રીય દયિયારો
છે એટલા જ ઉપરથી તમને પોતાના ઉપર ચડિયાતાપણું બોગવવા દેવાને
પણ તૈયાર નથી. આ સ્થિતિમાં હિંદુસ્થાનની પ્રજા પાસે એ બધા
નાશકારક સરંજામને બેઠો પાડવાનો—ખૂંટો કરી દેવાનો—રસ્તો એક જ

છે અને તે એ કે શુદ્ધ અહિંસા કેળવીને પોતે એ નાશકારી સરંજામ બધો ૩૨ જ મૂકી દીધો છે એ બતાવી આપવું.

૧૧. સંલવ છે કે મારા વિચારમાં દોષ હોય, મારી બુદ્ધિ મંદતા કે જડતા હોય; પણ મારી આંખને આ સરકારના રંગદંગ ક્યાંયે પશ્ચાત્તાપનો લવલેશ સરખો દેખાતો નથી એટલું જ ના પણ, હું તો એને ઉલટી પ્રજ્ઞને ઘોંચપરોણા કરી કરીને તે હાથે તોફાન કે મારફાડ કરાવવાની અને પછી ફરી પાછી ડાયરશા ચલાવવાનું ખાસું બહાનું શોધવાની પેરવી કરી રહેલી દેખું છું. પંચનખના પાપનું જે એક જ રસ્તે પ્રાયશ્ચિત્ત સંલવે છે તે કરવાન સરકારના ઇનકારનો અર્થ જ એ છે કે અમૃતસરની પેડે લોકે જ્યાં જ્યાં ક્યાંયે ઘેલા થાય, ત્યાં ડાયરશાહી ચલાવીને અપરાધ નિરપરાધી સૌ કાઢને ઘોળે દહાડે તારા દેખાડી દેવા અને અમૃતસરને એક અધિકારીના શબ્દોમાં કહીએ તો આજની પ્રજાનાં અપરાધન કૃણ એમનાં છોકરાંનાં છોકરાંને ભોગવવાં પડે એટલે સુધી એમન વલે કરવી.

૧૨. પરાણે ગળામાં પહેરાવેલી બ્રિટિશ ઝૂંસરી અસહ્ય છે. એ જીવતીજગતી નામોશી છે. જે પ્રજામાં પોતાના માનની લાગણી જાગેલી છે તેણે તે ઝૂંસરીને ફગાવી દેવામાં રહેલી હાડમારી, દુઃખો અને આત્મબલિદાન આપ્યે જ છૂટકો છે. અંગ્રેજોને અહિં રહેવું હોય તો તેઓ મિત્ર બનીને, બરોબરીઆ બનીને, રહી શકે છે; અગર તો જો તેમને નોકરી કરવી હોય તો તે પણ તેઓ સાચેસાચ નોકર થઈને કરી શકે છે. તેમણે પોતાના શેઠની ઇચ્છા જ સંપૂર્ણ ચોકખાઈપૂર્વક બજાવી લાવવી જોઈએ. હિંદી મજૂરોને તેમનાંથી નીચેની પીવાય નહિ; અંગ્રેજ મૂડીદારોને માટે કરી જ ખાસ છૂટો કે લાભો માંગી શકાય નહિ. તેમણે આપણામાંના નાનામાં નાના જોડે પણ બરોબરીઆને નાતે હરિદાસ કરી લેવી રહી. તેમની યોજનાશક્તિ, તેમની ઉદ્યમશીલતા, અને તેમનાં સાધનોની વિપુલતા વડે કરીને તેઓ અહિં સહેલાઈથી જાણે.

વેપાર એકે નેમાં મેકાને કેવ ના ન રહે. જ ન મેકાને
સંગીતપદ્ધતિ અને મેકાની કાળક્રમે કેવ ના જ રહે નેવે.

૧૩. આ ભૂમી કુદરત કાળક્રમે નેવે જાય છે અને
જાયે. પણ અને કાંઈ કે જે કાળક્રમે એકે કાળક્રમે તે દેવ
મુલકમાં રહેતો જ કે આ વાત કહેવું છે. જે જેવું દિ-દુષ્ટતાનું
હાન જ વળેલું રહે છે. અને આ જગત્તે કાળક્રમે જાયે
કાળક્રમે નેવે. જલદી કાળક્રમે અને દિ-દુષ્ટતાનું કાળક્રમે
કાળક્રમે. એવા કાળક્રમે દિવસ કાળક્રમે રહેતા ને અન્ય
કાળક્રમે. અને એ કાળક્રમે જ અને અન્યકાળે અન્ય કાળક્રમે
કાળક્રમે બહારે જેવું કાળક્રમે અન્ય કાળક્રમે ઉભા કરેલા
કાળક્રમે-પાછો તે અને તેવો દેખાવડો દોષ-કાળક્રમે કરતા અન્યકાળે
છે. અસદકાર કાળક્રમે અમાન અને વે-માંથી જ-માંથી નથી, પણ
અમા કાળક્રમે અમાન કરવાની દિશાએ એ એક જ અસરકારક
પદ્ધતિ છે, અને તેથી જાન અને પ્રિયમાંથી જ તેવો જ-મ છે.

૧૪. કશો વચ્ચે માન જ હોત ને અસદકારીઓ તે સીધા
વગર કદિ ન રહ્યા. એવ આમા આખી પ્રગતિ દેવ કરતાં
સીધવાની કે નેવેવેર કેળવવાની વાત નથી કિંદુરયાન તેની
ખોયેલી રવતત્તા પાછો મેળવતા માટે આજે સખત પ્રયત્ન કરી
રહ્યું છે, અને તેમ જગત્તે તેના પ્રયત્ન પ્રતિષ્ઠાનું પુનરાવર્તન
કરવાનો નથી, પરંતુ તેવો પ્રતિષ્ઠાસ બનાવવાનો છે.

૧૫. તમારી સાથે આ વાત તોજાઈતી નથી કરી. તમારી પાસે
હથિયારખાતે છે. તોજાઈતો બારે છે. તેમની સાથે અમે તેવા જ બગથી
નહિ લડીએ, પણ જો તમને ઉપજી વાત કળૂસ નહિ હોય તો અમે
તમારી સાથે નહિ રહીએ, તમારી મરજીમાં આવે તો અને બને તો
તમે અમને કાપજો. મરજીમાં આવે તો તોયે ઉગ્રવળે. અમને જે
પસંદ નથી તે તમો કરો તમારે અમે મદદ નથી કરવાના. અને અમારી
મદદ સિવાય તમારથી કંઈ બરી સકાય તેમ નથી.

૧૬. આ વાત તમે તમારી સત્તાના મદમાં હસી કહાડશો એ સંભવ છે. તમારું હસવું મિથ્યા છે એમ તો તમને નહિ દેખાડી શકાય પણ જો અમારામાં દમ હશે તો તમે જોશો કે તમારો મદ તકામો અને તમારું હસવું તે વિપરીત શુદ્ધિની નિશાની હતું.

૧૭. અમે તો માનીએ કે તમે હાડે ધર્મી પ્રજ્ઞના માણસ છે. અમે તો ધર્મસ્થાનમાં જ વસીએ છીએ. તમે અને અમે કેમ સાથે થયા તે વિચારવું ફોગટ છે, પણ આપણા સંબંધનો આપણે બંને સદુપયોગ કરી શકીએ છીએ.

૧૮. તમે હિંદમાં આવનારા અંગ્રેજોને અંગ્રેજી પ્રગ્નનો ખરો નમૂનો નથી. તેમ અમે અર્ધા અંગ્રેજી જોવા ખતોમ હિંદીઓ પાસે ખરી હિંદી પ્રગ્નનો નમૂનો કહેવાઈ શકતો નથી. અંગ્રેજી પ્રગ્ન જો બધું સમજો તો તમારા કાર્યની સામે થાય. હિંદી પ્રગ્નએ તો તમારી સાથે સંબંધ થોડો જ રાખ્યો છે. તમે જો તમારો સુધારો જો કુધારો જ છે તેને છોડી તમારા ધર્મનું શોધન કરશો તો તમે જોશો કે અમારી માગણી બરોબર છે. એ જ રીતે તમારેથી હિન્દુસ્થાનમાં રહેવાય. એમ તમે રહો તો તમારી પાસેથી અમારે કેટલુંક શીખવાનું છે તે શીખીશું અને અમારી પાસેથી તમારે વધુ શીખવાનું છે તે શીખશો. આમ કરતાં આપણે જાત જાતનું અને દુનિયાને જાત કરીશું પણ તે તો અમારે આપણા સંબંધની જગ્યા ધર્મ શોધના નાંખાય ત્યારે જ બને.

१६. જે રિહતે બની પુનારી ચી રહે તે ૪ અંગેનાં ઉપર
પુનારી રી રહે અને તેજીના અંગનામાં રહે રખાય.

१. श्री गुरुदेव के चरणों में प्रणाम ।
 २. श्री गुरुदेव के चरणों में प्रणाम ।
 ३. श्री गुरुदेव के चरणों में प्रणाम ।
 ४. श्री गुरुदेव के चरणों में प्रणाम ।
 ५. श्री गुरुदेव के चरणों में प्रणाम ।
 ६. श्री गुरुदेव के चरणों में प्रणाम ।
 ७. श्री गुरुदेव के चरणों में प्रणाम ।
 ८. श्री गुरुदेव के चरणों में प्रणाम ।
 ९. श्री गुरुदेव के चरणों में प्रणाम ।
 १०. श्री गुरुदेव के चरणों में प्रणाम ।

૧. ખરી ખુમારી તેને જ હોઈ શકે કે જે આત્મજન અનુભવી
જનથી નહિ દયાતાં નીડર રહેશે અને તોપજનનો સ્વપ્ને પણ
કરવા નહિ ધારે.

૨. ખરી ખુમારી તેને જ હશે કે જે દિંદી અત્મારની દયામણી
થી ખૂબ અકળાયા હશે અને જેણે ઝેરનો પ્યાલો પહેલેથી જ
લીધો હશે.

૩. તેવો દિંદી એકજ હશે તોપણ તે ઉપર મુજબ અંગ્રેજને
દે અને અંગ્રેજને તે સાંભળવું નોંધશે.

૪. ઉપરની માગણી તે માગણી નથી પણ દિંદના મનની
સૂચવે છે. માગ્યું નહિ મળે લીધું લેવાશે. લેવાનું બળ નોંધાવે.
જન તે તેને જ હશે કે:-

- (૧) જે અંગ્રેજ બાપાનો ઉપયોગ ન ચાલતાં જ કરશે.
- (૨) જે વફીસ હોઈ પોતાની વફીલાત છોડી દેશે અને
રેટિયો લઈ પોતાના ઘરમાં સુગડાં વધુશે.
- (૩) જે વફીસ હોઈ પોતાનું જ્ઞાન માત્ર લોકોને સમજાવવામાં
અને અંગ્રેજોની આંખો ઉઘાડવામાં માગશે.
- (૪) જે વફીસ હોઈ વાદી પ્રતિવાદીના કજીઆમાં પડશે નહિ
પણ અદાલતોને નજરે અને પોતાના અનુભવે લોકોને
તે ઊડવાનું સમજાવશે.
- (૫) વફીસ હોવા જ્યાં જેમ વફીસપણું ઊડશે તેમ જજપણું
પણ ઊડશે.
- (૬) જે દાકતર હોઈ પોતાનો ધધો તજશે અને સમજશે કે
લોકોનાં ચામ ચુકવા કરતાં લોકોના આત્માને યુધ્ધો તેનું
સંરોધન કરી તેને સ્થાન બનાવશે.
- (૭) જે દાકતર હોઈ સમજશે કે પોતે મને તે
ધમતિ હોય જ્યાં જે પાતકીપણું અંગ્રેજ
રેકરડાગાઓમાં પ્રવેશીએ ઉપર વાપરવામાં આવે છે,

તે ધાતકીપણા દ્વારા શરીર સાબુનું થતું હોય તે ન થાય અને માંદું રહે તે ઠીક છે.

(૮) દાકતર હોવા છતાં રેટિયો પોતે પણ લેશે અલોકા જે માંદા હશે, તેને તેની માંદગીનું કારણ બતાવીને કારણ દૂર કરવા તે કહેશે. પણ નકામી દવાઓ આપી તેને પંપાગશે નહિ. તે સમજશે નકામી દવા નહિ લેતાં તેવા માંદાનું શરીર પડી જશે તો દુનિયા રંડાવાની નથી. તે માણસની ઉપર ખરી દવા ગણાશે.

(૯) તે ધનાઢ્ય હશે છતાં પોતાના પૈસાની દરકાર રાખ્યા વિના જે મનમાં હશે તે જ બોલશે અને ચમરબંધીની પરવા નહિ રાખે.

(૧૦) તે ધનાઢ્ય પોતાનો પૈસો રેટિયા સ્થાપવામાં વાપરશે અને પોતે માત્ર સ્વદેશી માત્ર પહેરી, વાપરી ખીજાને ઉત્તેજન આપશે.

(૧૧) બધા દિંદી સમજશે કે આ સમય પશ્ચાત્તાપનો, પ્રાયશ્ચિત્તનો, શોકનો છે.

(૧૨) બધા સમજશે કે અગ્નિનેના દોષ કદાચો અર્થ છે. તેઓ આપણે વાંકે આવ્યા, આપણે વાંકે રહ્યા છે અને આપણો વાંક દૂર થયે જશે અથવા ખદલાશે.

(૧૩) બધા સમજશે કે શોકદશામાં મોજશોખ હોય ન શકે. જ્યાંસુધી આપણે ચેન નથી, ત્યાંસુધી આપણે જેલમાં કે દેશપાર હાથે અંકુશ છે.

(૧૪) બધા દિંદી સમજશે કે આપણે લેકિને સમજાવવા ખાતર જેવમ ન જવાવ તેની સામયેની રાખતી તે તદ્દન મોડું છે.

- (૧૫) સદુ સમજશે કે કહેવા કરતાં કરવાની અસર અગ્રમ થાય છે. નીચર યર્ષ જે મનમાં છે તે બોલવું જ અને તે બોલતાં પરિણામ આવે તે સહેવું. ત્યારે તો આપણે આપણા બોલવાની ઢાપ પાડી રાખીએ છીએ.
- (૧૬) બધા હિંદી સમજશે કે આપણે દુઃખ સદન કરીને જ બંધન છોડવી શકીશું.
- (૧૭) બધા હિંદી સમજશે કે જે પાપ આપણે અંગ્રેજને તેમના સુધારામાં ઉત્તેજન આપીને કર્યું છે તેવું નિવારણ કરવા દેહાંત સુધી આંદામાનમાં રહીએ તો જરાયે વધારે પડતું નથી થયું.
- (૧૮) બધા હિંદી સમજશે કે ફાર્ષ પણ પ્રભુ દુઃખ વેદના વિના ચડી નથી. રણસંગ્રામમાં પણ ઠસીરીને દુઃખ છે, બીજાને મારવા તે નથી. તેમ જ સત્યાગ્રહ વિષે છે.
- (૧૯) બધા હિંદી સમજશે કે બીજા કરે, ત્યારે આપણે કરીશું, અ ન કરવાનું બહાનું છે. આપણને સાર લાગે છે વારને આપણે કંઈ બીજાને બાસશે, ત્યારે તે કરશે એ જ કરવાનો રસ્તો છે. મને સ્વાદિષ્ટ બોજન જોવામાં આવે તે લેના દુઃખ બીજાની રાહ નથી જોતો. ઉપર મુજબ પ્રયત્ન કરવો, દુઃખ ભોગવવું એ સ્વાદિષ્ટ બોજન છે. અકળાઈને કરવું, દુઃખ ઉઠાવવું તે વેદ માત્ર છે.

૨૫ પાળી દુઃખ કરી જવાની નબ સહિ છુ કે —

- (૧) રાજાન્ય ને આપણા મનનું મનન્ય છે
- (૨) તમા ચારી સત્યાગ્રહ આત્મનગ કે દયાનગ છે.
- (૩) તે બધા અજમાવવા મન નરેશ પદસવાની જરૂર છે.

(૪) જે આપણે કરવા માગીએ છીએ તે અંગ્રેજીની ઉપર ભાવે નહિ, તેમને હંડ કરવાને ખાતર નહિ, તેમ કરવું એ આપણું કર્તવ્ય છે; એટલે કે અનિમકવેરો કહાડી નાંખે, લીધેલું ધન પાછું બધા હિંદીને મોટા હોદ્દા આપે, લશ્કર ખેંચી લે, કાંઈ આપણે તેમના સંચાનું કાપડ પહેરીશું કે અભાપા વાપરીશું અથવા તેમનાં હુન્નરકળાનો ઉપકરીશું એમ નથી. તે બધું વસ્તુતઃ ન કરવા જેવું છે. વાસ્તે નથી કરવાના એ સમજવાનું છે.

૨૬. જે કાંઈ મેં કહ્યું છે તે અંગ્રેજોના દ્વેષ ભાવે નહિ. પણ તેમના સુધારાના દ્વેષ ભાવે કહ્યું છે.

૨૭. મને લાગે છે કે આપણે સ્વરાજ્યનું નામ લીધું છે; પણ તેનું સ્વરૂપ સમજ્યા નથી. તે જેવું હું સમજ્યો છું, તેવું સમજાવવા મેં પ્રયત્ન કર્યા છે. તેવું સ્વરાજ્ય લેવા ખાતર આ દેહ અર્પણ છે એમ મન સાક્ષી પૂરે છે.

૪૪. શંકા સમાધાન.

૧. સૌ—દેશસેવા કરતાં પહેલાં કુટુંબસેવા ન કરવી જોઈએ ?

જૌ—જરૂર કરવી જોઈએ. પણ કુટુંબસેવા એ લોકસેવાની વિરોધી ન હોઈ શકે. પહેલાં પોતાની સેવા, પછી કુટુંબસેવા, પછી ગામસેવા અને પછી દેશસેવા એ ક્રમ હું માનું છું, પરંતુ કોઈપણ સેવા જમતના કલ્યાણની વિરુદ્ધ ન હોવી જોઈએ. દેશના આવા દારિદ્ર્યના કાળમાં કુટુંબસેવાને નામે બહેનના વિવાહમાં વિશ દબાર રૂપિયા ખર્ચો ન શકાય.

૨. સૌ—એકસંપ હોય તો એક મહિનામાં સ્વરાજ્ય મળે ?

જૌ—એકસંપનો અર્થ સમજાવો. એકસંપ એટલે એકમત નહિ. કપાળે કપાળે જૂદી મતિ હોય, છતાં એકસંપ હોય. માથવિયાજ અને મારે મતભેદ છે, છતાં અમે બન્ને વચ્ચે મારે સંપ છે. અસહકારીનાં કૃત્યોથી જ વિરોધીઓ સાથે સંપ થાય. જ્યાં દલીલ કામ નથી કરતી ત્યાં એક સત્યાગ્રહ કરે છે. બાંધી મુદતમાં સ્વરાજ્ય મેળવવાના મારા વચનની સાથે ચરત રહેલી છે.

૩. સૌ—હિંદુસ્થાનની પરરાજ્ય સાથેની નીતિ શાના આધારે નક્કી થશે ? પ્રજાહિતને લક્ષમાં રાખીને કે બીજા કશાને ?

જૌ—હિંદુસ્થાનની પ્રજાના હિતને જ પ્રધાનપદ આપવું જોઈએ એ તો દેખીતું જ છે.

૪. સૌ—ઈંગ્લાંડનાં કે બીજા દેશોનાં કુદો ખાતર હિંદુસ્થાનનાં માણસો કે નાનાં વપરાય ખરા ?

તેમનાં ધરખાર હુંદ્યાં તેની હિંદુ-મુસલમાન એકતા ઉપર કેવી અસર થવાની ?

જ૦—હિંદુઓની ધારણના એમાં સખત પરીક્ષા થઈ છે, અને તેમાંથી તેઓ પાર ઉતર્યા છે, તે ઉપરથી સાખીત થાય છે કે એકતા જ્ઞાનપૂર્વક થયેલી છે. મોપલાઓની ધર્મોપતાને ક્રોધ મુસલમાન પસંદ કરતો નથી.

૧૪. સ૦—સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી હિંદુ અને મુસલમાનોનાં રાજદ્વારી હિત શી રીતે સચવાશે ?

જ૦—તે સાચવવાની જરૂર નહિ પડે, કારણ દરેક હિંદી ખીજ હિંદીના જેટલો જ સ્વતંત્ર હશે અને પરસ્પર-સહિષ્ણુતા, આદર અને પ્રેમ અને તેથી પરસ્પર વિશ્વાસ હશે.

૧૫. સ૦—તમે સાચે જ એમ માનો છો કે વર્ષ દરમિયાન તમે જે તારીખ નક્કી કરો તે તારીખે સરકાર હિન્દુસ્થાનમાંથી ઉચાળા ભરશે અથવા ઝટ પાછી હઠશે ?

જ૦—સરકાર એ તો એક તન્ત્ર છે. અને હું ખચિત માતું છું કે હિંદુ, મુસલમાન, શીખ, પારસી, ખ્રિસ્તી અને યહુદી ધારે તો અમુક તારીખ પહેલાં તેનો નાશ થઈ શકે. હું હજી ઉમેદ રાખું છું કે તેઓ તેનો અંત આણશે. પરંતુ નવા તંત્રમાં એક પણ અંગ્રેજ જે હિન્દુસ્થાનના નિમકહલાલ નોકર તરીકે અહિં રહેવા ઇચ્છતો હશે તેને આ દેશ છોડવો પડે એવું નહિ બને.

૧૬. સ૦—તમને એમ નથી લાગતું કે સરકારમાં તમારી ચળવળ અટકાવવા જેટલી તાકાત નથી ?

જ૦—જરૂર એમ લાગે છે અને સરકાર દિવસે દિવસે વધારે નબળી થતી જાય છે.

૧૭. સ૦—ધારો કે અસહકારને લીધે અંગ્રેજોએ આપણી સાથેનો સંબંધ તોડ્યો, તો પછી ક્રમ જાણ્યું કે અધ્યાનિસ્થાન વિગેરે દેશ

માઈ નદિ કરે? અને જો કરે તો આપણે જેવા હતા તેવા અને તેજ જ રહ્યા?

જા—આ સવાલ ફેટલાડને ઉઠે છે અને જો ધણાને હોં તો સ્વરાજ્ય ન મળે. કેમકે અધ્યાન, જાપાન ઇત્યાદિની બીકે રાખનારા તો અંગ્રેજી રાજ્યને પસંદ જ કરશે. એવી બીક કદાચી એનું જ નામ સ્વરાજ્ય. જો આપણે અંગ્રેજોને કહાડવા ગેલથી શક્તિ મેળવીએ તો અધ્યાનીસ્થાન કે જાપાનની સામે ધમને સારૂ તે જ શક્તિ બસ નથી, જ્યાંસુધી આપણે સ્વદેશીનું સંપૂર્ણ પાલન નથી કરતા ત્યાંસુધી આપણે બાબતીત રહેવાના જ સ્વદેશીનું પાલન પતિવ્રતા બીના વ્રત જેવું છે. જેમ પતિવ્રતા બી પર કોઈ ઉદ્ધત પુરુષ એકી નજર ન કરી શકે, તેમ જ પોતે જ કનિસાવણેલા વસ્ત્રથી ઢંકાયેલી ભારતમાતાની પર કોઈ જાનજર કરી શકનાર નથી. જાપાન સ્વામ્યથી દિંદને શું કરે? જેના દિંદુ મુસલમાન એક થયા છે તે દિંદુસ્થાનને અધ્યાનીસ્થાન શું કરે? જેને સ્વદેશીનું સેવન નથી કરતું તેને જાપાનની બીક છે, જેને મુસલમાનની જ્ઞાનદાની વિશે શક છે તે અધ્યાનથી કરે. સ્વરાજ્યવાદીએ સર્વ પ્રકારના બપ છોડવાના રહ્યા છે.

૧૮. સ્વ—નમે ઉઠે ઉઠે અંદરખાનેથી શું એમ માનના નથી કે જાતે તો ખૂનામરણી વિના સ્વરાજ્ય ન જ મળી શકે? શું આ અદિસ્તમક સંગવળ અપારનો વખત નેહને, સોફાને એકત્રિત કરવા અને તેમને તાલીમ આપવા માટે જ પોળેલી એક કમિન માત્ર નથી? ઉવટે તો તોફાન અને ખૂનામરણીથી ઉચકપાલક કરવી એ રિયલિટી જ પડોચવાનું ને?

જા—આ પ્રશ્ન એટલું જ જાણવું છે કે કશું જરૂર શકે. જો આ લગના સામ્યપણા વિશે શંકા છે. જો આ અદિસ્ત એ દિંદાને માટેની નેવારી દોષ છે એમ સોફાનું નદિ કહેવાનું મારે કશું જ કારણ નથી. સરકારના કામમાં ચિરદ તો મેં જોઈને જ મુન્દા કવ. છે. તે પછી આ લગન દિંદામા લગને

માટેની તૈયારી છે એમ કહેતાં હું શા માટે અચકાઉં ? વાત તો એ છે કે અહિંસાત્મક ક્રાંતિ પૂરેપૂરી શક્ય છે એમ હું જ એકલો માનનારો નથી, પરંતુ હિંદુસ્થાનની સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે અહિંસાનો માર્ગ જ યરોળર છે એવો ખીજા ધણાયનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. અલી ખિરાદરો જે પોતાને લાગે છે તે જ કહેનારા છે અને તેઓ કહે છે તે જ માનનારા છે. અમુક સંજોગોમાં હિંસા એટલે કે શરીરબળ જરૂરી છે એમ તેઓ માને છે, પરંતુ તેઓ ખરેખર માને છે કે હિંદુસ્થાનના સંજોગો જોતાં હિંસાનો માર્ગ યરોળર નથી. જ્યારે ‘સંપ અને તાલીમ આવી જાય’ ત્યારે આપણે, જે ત્રિશ કરોડ છીએ, તેમણે એક લાખ અંગ્રેજોને મારી નાંખવા એ હીણું અને અણુજાનતું ગણાય. આપણામાં પાકા વિચાર, શાંતતા અને ઉદારતાનો અભાવ છે, ત્યારે સામી તરફથી દગોફટકો અને જૂઠ્ઠામનું જોર છે, અને તે આપણામાં હજી કમજોરી ગુસ્સો રહેલો છે તેને માટે જવાબદાર છે. અહિંસામાં મારી અચળ શ્રદ્ધા છે અને હિંદુસ્થાન માટે હિંસા વિનાશક છે એમ હું માનું છું, તેથી મેં કહ્યું છે કે હિંદુસ્થાન હિંસાનો માર્ગ સ્વીકારશે તો મારે માટે હિમાલયનો આશરો છે.

૧૯. સ૦—તમે સ્વરાજ્ય લઈ શું કરશો ?

જ૦—મારે જે લેવું છે તેનો પ્રયાસ હું નોખો કરી રહ્યો છું, પણ સમાજને લેવું છે તે તો સમાજ જ લઈ શકશે.

૨૦. સ૦—તમારા મરણ પછી સ્વરાજ્ય કોણ કરશે ?

જ૦—સ્વરાજ્ય એટલે પોતાનું રાજ્ય, સદૈવ સદૈવ રાજ્ય કરવાનું છે. જ્યારે અધા પોતાની ઉપર રાજ્ય કરતા થઈ જાય, ત્યારે અવાનુ-પ્રગ્વનુ સ્વ-રાજ્ય થયું. તેની સાથે મારા જીવન મરણને સંબંધ નથી. હું તો માન જેવો છું. સ્વરાજ્ય એ મનોદશા છે. એ જ્યારે થતું કરશે ત્યારે

ચે. અપાર પ. નં. તા.
 ૩૦. મહાસમાજ ચે. વ.
 ૧-૧૬ ન. છ. ૨-૧-૨૧

૩૧. સત્તારા અને
 પ્રતિનિધિ પર્મ.
 ૧-૪ ન. છ. ૫-૧-૨૧
 ૪ " ૧૧-૧૦-૨૧
 ૫ " ૧૫-૧૨-૨૧
 ૬ " ૬-૧-૨૧
 ૭ " ૧૫-૧૨-૨૧
 ૮ " ૮-૮-૨૦

૩૨. મહાસમાજો કરે
 ૧-૬ ન. છ. ૫-૩-૨૨

૩૩ નિર્ણય સ્વચ્છ કુંડ.
 ૧-૫ ન. છ. ૧૧-૧-૨૧
 ૧ " ૫-૧-૨૧

૩૪ મહાસમાજ અને વકીલો
 ૧-૬ ન. છ. ૫-૪-૨૧

૩૫ પાત્રમિત્રની રચના.
 ૧ દિ. સ્વ. ૫. ૩૧
 ૨ " " " ૩૨
 ૩ " " " ૩૩
 ૪ " " " ૩૪
 ૫ " " " ૩૫
 ૬ " " " ૩૬
 ૭-૭ " " ૩૮
 ૮ " " ૩૯
 ૯ " " ૪૦

ચે. અપાર પ. નં. તા.
 ૩૬. રાજ્યપત્રી સંપાદન
 ૧ ન. છ. ૧૧-૭-૨૦
 ૧-૨ " ૨૦-૭-૨૧
 ૩ " ૩૦-૧૦-૨૧
 ૪-૭ " ૧૧-૭-૨૦
 ૭ " ૬-૧-૨૧
 ૮ ૬ " ૨૦-૧૦-૨૧
 ૯ " ૨૪-૧૧-૨૧
 ૧૦ " ૬-૧-૨૧
 ૧૦-૧૧ " ૧૧-૭-૨૦

૩૭. પરદેસીમાં પ્રચાર.
 ૧-૪ ન. છ. ૨૩-૧-૨૧
 ૫-૬ " ૨૨-૧-૨૨

૩૮ પરદેસી સાથે સંબંધ
 (૧)
 ૧-૧૦ ન. છ. ૨૨-૫-૨૧

૩૯. પરદેસી સાથે સંબંધ.
 (૨)

૧-૫ ન. છ. ૧૨-૬-૨૧
 ૬ " ૨૬-૫-૨૧
 ૭-૧૧ " ૧૨-૬-૨૧

૪૦. સરહદ પરના કાયદાઓ
 ૧-૭ ન. છ. ૨૬-૫-૨૧
 ૮ " અપાર
 ૯ " ૨૬-૫-૨૧

